

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft

En studie fra Bhavnagar, India

Annika Wetlesen

Hovedoppgave i samfunnsgeografi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo
Høst 2004

Forord

Det er mange som har bidratt på ulike måter i denne hovedfagsprosessen både i India og i Norge. I India vil jeg først takke informantene som har gitt av sin tid, noen etter en lang arbeidsdag. Videre vil jeg rette en stor en takk til lederne av NGO-en Shaishav i Bhavnagar, Parul og Falgun Sheth for hjelp, gjestfrihet og vennskap under begge feltarbeidene. Takk også til deres familie og til Siv som dro sammen med meg under det første feltarbeidet. Det var fint å dele alle opplevelsene med deg. Jeg vil takke medarbeiderne i Shaishav for all gjestfrihet og hjelp med feltarbeidet. Spesielt takk til Hema og Komal for tolking under det første feltarbeidet og til Nusrat og Mohammad for tolking under det andre feltarbeidet. Takk også til Nusrat og Mohammad med familie for koselige besøk i "Railway Collony" og Prakash og Alpesh for turen til Palitana og landsbygda rundt Bhavnagar. Takk til Aparajita for innlosjering i Surat og til Anjana og Pranav som jeg bodde hos i Ahmedabad.

I Norge vil jeg takke Jan Hesselberg for veiledning og inspirerende India-interesse. Takk også til Sylvi Endresen for uformelle samtaler og tips om litteratur. Takk til Inger-Marie, Henriette og Siv for gode kollokvier. Jeg vil også rette en stor takk til Jørgen Carling som leste oppgaven da jeg sto fast og hjalp meg til å komme videre og til Katrine Sandkjær Hanssen som leste oppgaven nå på slutten og kom med gode tilbakemeldinger. Tusen takk til mamma og pappa for oppmuntring og støtte underveis, for konstruktive kommentarer og korrekturlesning av oppgaven. Mange takk til Vegard Sandvold for hjelp med bilder og kart og til Øyvind Wiborg for hjelp til redigering av oppgaven.

I tillegg vil jeg takke Vigdis Garbarek for verdifulle samtaler om "å bli den du er" og alle venner på og utenfor samfunnsgeografi for en fin studietid.

Takk til Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi for støtte til det første feltarbeidet og til Sund Folkehøgskole som gjorde at jeg kunne kombinere jobb som reiselederassistent med det andre feltarbeidet. Takk også til kollegaer og beboere på Klemetsrud Asylmottak som har vist forståelse for at jeg ikke har kunnet jobbe full tid de siste ukene.

Oslo, november 2004.

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING	1
TEMA OG PROBLEMSTILLINGER	1
KARAKTERISTIKA VED DEN REGIONALE ØKONOMIEN OG BYGGEBRANSJEN.....	4
OPPGAVEN OPPBYGNING	9
2. TEORETISK RAMMEVERK.....	11
HØVEDRETNINGER INNEN ARBEIDSMARKEDSTEORI	11
SEGMENTERING	13
DET LOKALE ARBEIDSMARKEDET	16
PERSPEKTIVER PÅ UFORMELL ØKONOMISK AKTIVITET	17
INFORMALISERING.....	21
ANALYSERAMME FOR MORGENMARKEDER FOR MIDLERTIDIG ARBEIDSKRAFT	24
3. METODE.....	27
EKSPLORERENDE, KVALITATIVE STUDIER.....	27
FELTARBEID	28
BEARBEIDING AV DATAMATERIALET OG ANALYSE.....	37
BEKREFTBARHET OG OVERFØRBARHET	39
OPPSUMMERING	39
4. MORGENMARKEDER FOR MIDLERTIDIG ARBEIDSKRAFT I BHAVNAGAR.....	41
DIPAK CHOWK, LIMBDIYU OG GADECHI VADLA.....	41
AKTØRER TILKNYTTET MORGENMARKEDENE.....	46
PORTRETTER AV TRE ARBEIDERE.....	48
ADGANG TIL AKTØRKATEGORIER OG ARBEID FRA MORGENMARKEDENE	54
LØNNSDANNELSEN	66
RELASJONER MELLOM AKTØRENE	75
ER MORGENMARKEDENE VIKTIGE SOM ARBEIDSFORMIDLING?.....	79
OPPSUMMERING	85
5. MORGENMARKEDER FOR MIDLERTIDIG ARBEIDSKRAFT I DET REGIONALE ARBEIDSMARKEDET	87
ARBEIDERES STRATEGIER.....	87
SOSIAL REPRODUKSJON	92
PRODUKSJONS- OG ARBEIDSSYSTEMET I BYGGEBRANSJEN	94
DELSTATSMYNDIGHETENES OG FAGFORENINGENES ROLLE	99
OPPSUMMERING	101

6. AVSLUTNING.....	103
RESULTATER FRA UNDERSØKELSEN	103
OVERFØRBARHET TIL MORGENMARKEDER I ANDRE KONTEKSTER.....	107
TEORETISK SLUTTORD	108
PERSPEKTIVERING OG SPØRSMÅL TIL VIDERE FORSKNING	110
REFERANSER.....	112
VEDLEGG 1. OVERSIKT OVER INFORMANTER	117
VEDLEGG 2. INTERVJUGUIDER.....	120

Bilder og kart

Kart 1: India.....	iv
Kart 2: Studieområdet Bhavnagar	v
Kart 3: Morgenmarkeder i Bhavnagar.....	vi
Bilde 1: Arbeidere på Dipak Chowk	43
Bilde 2: Arbeidere på Limbdiyu.....	44
Bilde 3: Arbeidere på Gadechi Vadla.....	45

Kart 1: India

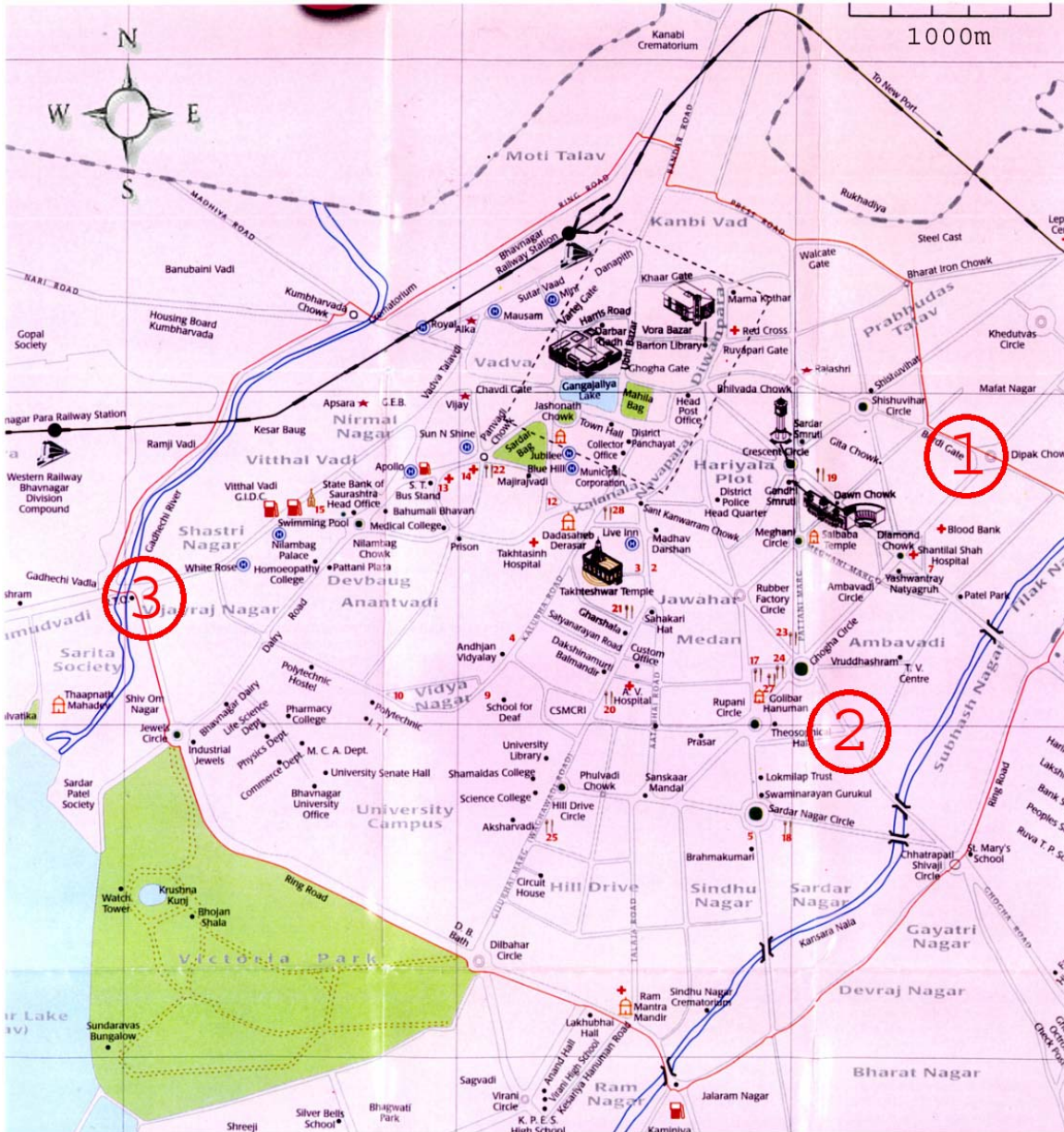
www.mapsofindia.com

Kart 2: Studieområdet Bhavnagar

Kart 3: Morgenmarkeder i Bhavnagar

Kilde: Lokmilap Trust, Bhavnagar

- 1: Dipak Chowk
- 2: Limbdiyu
- 3: Gadechi Vadla

1. Innledning

Tema og problemstillinger

Fattigdomsproblemene i byer i utviklingsland handler i stor grad om mangel på muligheter for tilstrekkelig, inntektsgivende arbeid. I en nasjonal fattigdomsundersøkelse for India blir *casual workers*, det vil si midlertidige eller tilfeldige arbeidere, karakterisert som den mest sårbare kategorien av arbeidstakere i indiske byer. De blir i denne undersøkelsen betegnet som en egen gruppe og inkluderer ikke de såkalte selvsysselsatte (Sundaram og Tendulekar 2003). Midlertidig arbeidskraft inngår i ulike former for produksjon og kontraktene kan vare fra en dag til lengre perioder. Et vanlig fenomen i byer i India er markedsplasser hvor midlertidige arbeidere daglig samles om morgenen for å søke jobb. Disse samlingsstedene vil heretter bli betegnet *morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft*, eller bare *morgenmarkeder*. Denne oppgaven handler om morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i byen Bhavnagar i delstaten Gujarat vest i India (se kart 1 og 2) og setter dermed fokus på livs- og arbeidsbetingelsene til midlertidige arbeidere.

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft er ikke et nytt fenomen i Gujarat. De første morgenmarkedene ble til på 1920- og 1930-tallet da behovet for manuell arbeidskraft i byene økte som følge av industrialisering og urbanisering, men de fleste har kommet til etter 1950 (Punalekar og Patel 1990). Breman (1996) beskriver utviklingen i en småby i Sør-Gujarat:

In Valsad, the Clock Tower is such a meeting place. In a publication devoted to informal sector workers in this district town in the early 1970s, I have described how, early in the morning, job-seekers get in touch with employers and their agents....Twenty years later, the situation shows little change. Valsad now has more of such market-places in different parts of the town, e.g. close to the bus station and along the exit road (Breman 1996, s. 46).

På slutten av 1980-tallet ble det totale antallet arbeidere som samles på morgenmarkeder i byen Surat anslått til å være rundt 15.000. Til det største morgenmarkedet kommer rundt 4000 til 5000 arbeidere, mens det til mindre samlingssteder kan komme 25 til 100 arbeidere (Punalekar og Patel 1990). *Self Employed Womens' Association* (SEWA), en fagforening for kvinner innenfor ulike typer av uformelt arbeid, og *Bandhkam Mazdoor Sangathan* (BMS), en fagforening for stammefolk i byggebransjen, anslår antallet morgenmarkeder i byen Ahmedabad til å være rundt 50 (BMS 2002, SEWA 2002). Det

private byplanlegningsinstituttet *Environmental Planning Collaborative* (EPC) anslår at det daglig samles 12.000 til 15.000 arbeidere på morgenmarkedene i Ahmedabad. Til de største kommer 2000 arbeidere og til de mindre i gjennomsnitt 300 til 500. Ifølge EPC har de fleste av morgenmarkedene fungert i mer enn 20 år (EPC 2002). Studiene fra Gujarat viser at arbeidskraften fra morgenmarkeder rekrutteres til bygg- og anleggsbransjen, småskalaindustri, manuelt arbeid som lossing og bæring og jordbruksarbeid (Punalekar og Patel 1990, Breman 1994, 1996). En studie fra to byer i delstaten Tamil Nadu i Sør-India viser imidlertid at morgenmarkedene utelukkende er tilknyttet byggebransjen (Loop 1992). Selv om det ikke finnes omfattende data, er det studier fra indiske byer som tyder på at omfanget av morgenmarkeder er økende (ILO 2001, EPC 2002).

Morgenmarkeder er ikke et særegent fenomen i India, men finnes både i andre utviklingsland og i industrialiserte land. I byer i Egypt skjer rekruttering av midlertidig arbeidskraft til bygg- og anleggsbransjen uformelt i og utenfor bestemte kafeer (Assaad 1993). Inne i kafeene foregår interaksjonen mellom fagarbeidere og underkontraktører mens de ufaglærte arbeiderne samles utenfor på gata. Uformelle morgenmarkeder, kalt *yoseba*, er sentrale for rekruttering av dagarbeidere til bygg- og anleggsbransjen også i Japan. Morgenmarkedene vokste fram etter andre verdenskrig, men i dag er det en tendens til nedgang i antall arbeidere som søker jobb fra *yoseba* fordi ny teknologi erstatter noe av behovet for manuell arbeidskraft (Valenzuela et al. 2002, Aoki 2003). I Sør-California samles daglig mellom 15.000 til 20.000 dagarbeidere på 95 ulike samlingssteder. Jobbene som formidles er hovedsakelig relatert til bygg- og anleggsbransjen (Valenzuela et al. 2002). Studiene fra USA viser også at dagarbeidsformidling er i vekst både gjennom morgenmarkeder og såkalte *hiring halls*, det vil si vikarbyråer som opererer enten innenfor eller på kanten av formell regulering (Peck og Theodore 2001, Valenzuela et al. 2002).

Denne oppgaven analyserer morgenmarkeder på to geografiske nivåer: På et lokalt nivå i Bhavnagar er morgenmarkedene steder der det foregår kjøp og salg av arbeidskraft og derfor konkrete, lokale arbeidsmarkeder. Jeg ønsker å utforske hvordan morgenmarkedene opererer som arbeidsformidling og hvilken betydning de har for arbeiderne som kommer dit. Er dette en av flere måter å skaffe arbeid på? Hva gjør arbeiderne hvis de ikke får jobb fra morgenmarkedene? Morgenmarkeder i Bhavnagar avgrensers jeg til å omfatte de tre morgenmarkedene Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla (se kart 3). På regionalt nivå i Gujarat er morgenmarkeder en manifestasjon av at store deler av arbeidsstyrken i delstaten ikke har fast lønnsarbeid og tilgang til

arbeidslivsrettigheter. Morgenmarkeder er eksempler på formidling av midlertidig, uformell arbeidskraft. Gujarat har opplevd industrialisering og økonomisk vekst siden 1960-tallet og er i dag en av de rikeste delstatene i India. Hvorfor opprettholdes likevel morgenmarkeder som arbeidsformidling? Med dette som utgangspunkt ønsker jeg å bidra til den teoretiske debatten om hvorfor ikke en større del av arbeidsstyrken i utviklingsland har formelt regulerte arbeidsforhold, til tross for industrialisering og økonomisk vekst.

Oppgavens problemstillinger er:

- Hvordan opererer morgenmarkedene for midlertidig arbeidskraft i Bhavnagar?
- Er morgenmarkedene viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper?
- Hvilke prosesser bidrar til å opprettholde morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft?

Min forhåndskunnskap om morgenmarkeder var begrenset da jeg begynte undersøkelsen. Jeg var avhengig av å tilpasse undersøkelsesopplegget underveis og har derfor benyttet en eksplorerende, kvalitativ forskningsmetode. Jeg baserer meg på observasjon og gjenfortelling av hendelser fra aktører tilknyttet morgenmarkedene for å belyse hvordan de opererer og om de er viktige som arbeidsformidling. For å analysere hvorfor morgenmarkedene opererer som de gjør og hvorfor dette fenomenet opprettholdes, benytter jeg en analyseramme som er satt sammen av elementer fra flere teoriretninger fordi jeg ikke har funnet generalisert empiri om morgenmarkeder. Det nyklassiske perspektivet legger markedsmodeller til grunn for analyse av arbeidsmarkedet. En av modellene sammenligner arbeidsmarkedet med varemarkedet som reguleres av tilbud og etterspørsel. Det teoretiske utgangspunktet for denne oppgaven er derimot at arbeidsmarkeder er *samfunnsmessig regulert*. I denne tilnærmingen betraktes markedsregulering som en av flere former for regulering i arbeidsmarkedet i tillegg til statlig regulering og de mangfoldige virkningene av institusjoner, praksiser og konvensjoner (Peck 1996). Jeg vil videre benytte teori som diskuterer hvorfor det ikke har funnet sted en formalisering av arbeidsrelasjonene til en større andel av arbeidsstyrken i utviklingsland. Peck (1996) konseptualiserer hvordan *lokale arbeidsmarkeder* er konstruert gjennom gjensidig påvirkning mellom prosesser på etterspørsels- og tilbudssiden og samfunnsmessig regulert på lokalspesifikke måter. Dette innebærer at generelle arbeidsmarkedsprosesser ikke bare får lokale utfall, men også at lokalspesifikke forhold påvirker utfallet av disse prosessene. Med denne innfallsvinkelen kan jeg identifisere det

lokalspesifikke ved morgenmarkedene i Bhavnagar og belyse hvordan de er relatert til den regionale konteksten i Gujarat.

Karakteristika ved den regionale økonomien og byggebransjen

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i Gujarat har vokst fram i forbindelse med med den økonomiske utviklingen i delstaten, og jeg vil i det følgende redegjøre for denne i korte trekk. Morgenmarkedene i Bhavnagar er hovedsakelig tilknyttet byggebransjen, og jeg vil derfor beskrive strukturen i denne bransjen generelt og i India spesielt som en bakgrunn for den videre analysen.

Økonomisk utvikling i Gujarat

I Gujarat ble byer som Ahmedabad og Surat viktige industrisentre blant annet for tekstilproduksjon under britenes koloniherrredømme allerede på 1700-tallet (Holmström 1984). Delstaten har lange tradisjoner for internasjonal handel, og investeringskapital fra gujaratiere i utlandet og lokale kjøpmannsfamilier bidro til den raske veksten i industriproduksjon (Kundu og Mahadevia 2002). Etter frigjøringen fra Storbritannia i 1947, var Indias utviklingsstrategier preget av planøkonomi og proteksjonisme med fokus på industrireisning (Ruud 2000). På 1950-tallet ble det gjennomført jordreformer i Gujarat. De bidro i noe grad til refordeling av jord, men ikke til virkelig å endre eiendomsstrukturene på landsbygda. Eiendomsrettighetene gikk hovedsakelig til relativt privilegerte kaster. Stammefolk og leilendinger fra de laveste kastene ble ikke registrert som jordeiere og fortsatte å være jordbruksarbeidere eller mistet jorda de hadde. Jordreformene la til rette for kommersialisering av jordbruket og utvikling av agroindustri, hovedsakelig i Sentral- og Sør-Gujarat (Shah og Rutten 2002). I Gujarat var veksten i primær, sekundær og tertiær sektor relativt balansert fra 1960 til 1970, og det var nære koblinger mellom jordbruk og industri i denne perioden. Veksten i jordbruksproduksjonen skyldtes i hovedsak at nye områder kunne dyrkes med irrigasjon og introduksjon av nye frøsorter og kunstgjødsel i forbindelse med den grønne revolusjonen. Siden 1980-tallet har imidlertid veksten i jordbruket relativt sett vært svakere enn veksten i industri- og servicenæringene, og stagnasjonen skyldes i hovedsak teknologiske begrensninger. Fortsatt er tre fjerdedeler av jordbruksarealet uten irrigasjon og avhengig av monsunregnet om sommeren. Regnfallet i Gujarat er lavt, særlig i områdene Kutch i nord-vest og Saurashtra i

sør-vest, noe som gjør jordbruket i disse områdene ustabil. Vann er en knapp ressurs i hele delstaten, noe som hovedsakelig skyldes uforsvarlig forvaltning av vannressursene i forbindelse med irrigasjon, snarere enn klimaendringer (Hirway og Terhal 2002). Jordbruksutviklingen i sum har vært konsentrert i noen områder, har hovedsakelig gavnet de velstående bøndene og i liten grad omfattet småbønder og jordbruksarbeidere (Shah og Rutten 2002).

Tekstilindustrien var dominerende i Gujarat fram til andre halvdel av 1970-tallet. Fra midten av 1980-tallet inntrådte en krise som førte til massiv nedlegging av tekstilmøller fram til midten av 1990-tallet. Bare i Ahmedabad mistet rundt 100.000 arbeidstakere jobben (Breman 2001). Til tross for deindustrialiseringen har det skjedd en økning i og diversifisering av industriproduksjonen gjennom etablering av petrokjemisk industri og produksjon av kunstgjødsel, fargestoff og farmasøytiske produkter. Ingeniørvirksomhet og elektronikk er andre områder det har blitt satset på. Framveksten av disse industriene har i stor grad foregått gjennom etablering av statlige industriområder, såkalte *industrial estates*, utenfor de store byene som følge av myndighetenes desentraliseringspolitikk for industrilokalisering. Disse industriområdene er forsynt med infrastruktur som elektrisitet og vann og er tilknyttet industrisentrene gjennom jernbanen (Hirway og Terhal 2002, Intervju: Mahadevia). Industrialiseringen har imidlertid ikke, i likhet med jordbruksutviklingen, vært jevnt fordelt mellom de ulike regionene i delstaten, men hovedsakelig vært konsentrert i *the golden corridor*. Dette er et område som strekker seg fra Ahmedabad, via byene Vadodara og Surat til Bombay (Kundu og Mahadeveia 2002).

Årsakene til tekstilkrisen er sammensatte, men Breman (2001) hevder at den var en direkte konsekvens av liberaliseringen av industrien og den indiske økonomien som begynte på 1980-tallet og medførte økt internasjonal konkurranse. Liberaliseringen ble videreført i en relativt omfattende åpning av økonomien på begynnelsen av 1990-tallet (Hirway og Terhal 2002). Reformene hadde sammenheng med en økonomisk krise i 1991 hvor India fikk tilbud om en lånepakke fra Det internasjonale pengefondet (IMF) dersom landet gjennomførte strukturtilpasning. Reformene har omfattet handelsliberalisering, privatisering av statlige bedrifter og deregulering for å legge til rette for utenlandske investeringer, men fortsatt har mange delsektorer vært beskyttet (Ruud 2000). Når det gjelder arbeidsmarkedet, er det stor uenighet blant forskere om virkningene av reformene, noe som blant annet har sammenheng med bruk av ulike datasett (Agarwala 2003).

Myndighetene i Gujarat har fulgt opp med en egen industripolitikk etter reformene og gått aktivt inn for å trekke nasjonale og utenlandske investeringer til delstaten. Den økonomiske veksten var høy på 1990-tallet og Gujarat er en av de rikeste delstatene i India. På delstatsnivå er det data som viser at det er mer arbeid tilgjengelig i arbeidsmarkedet, og at det har vært en reduksjon av fattigdommen i byene (Hirway og Terhal 2002). Kritikere hevder imidlertid at de nye investeringene er kapitalintensive heller enn arbeidsintensive, og at de i liten grad bidrar til å generere arbeidsplasser i stor skala. I tillegg pekes det på at det foregår en økende *informalisering* av arbeidsmarkedet, hovedsakelig i de tidligere industrisentrene. Dette har for det første sammenheng med at arbeidstakere som tidligere inngikk i formelle arbeidsrelasjoner blant annet i tekstilindustrien, går over i uformelle arbeidsrelasjoner som ikke gir arbeidstakerne tilgang til arbeidslivsrettigheter og sosial sikkerhet. For det andre har det vært en økning i bruk av uformell arbeidskraft i industriproduksjon. Dette gjelder for småskalaindustri som blant annet har tatt over mye av den resterende tekstilproduksjonen og innenfor de statlige industriområdene. For det tredje øker den delen av servicesektoren der jobbene ikke gir tilgang til jobbsikkerhet og arbeidslivsrettigheter. Uformelle arbeidsrelasjoner er ofte av mer eller mindre midlertidig karakter, og det snakkes derfor også om en økende *midlertidiggjøring* av arbeidsmarkedet (Breman 2001, Mahadevia 2002).

I Gujarat har det skjedd en utflating av migrasjonen fra landsbygda til byene og det har vært en nedgang i urbaniseringsraten, hovedsakelig som følge av nedgang i industriarbeidsplasser, men befolkningen som bor i byene øker. Dette har sammenheng med nedgang i barnedødelighet og immigrasjon til delstaten. Andelen fattige i byene er fortsatt høy noe som indikerer at den økonomiske veksten ikke har blitt tilstrekkelig fordelt. Selv om det har vært en reduksjon i inntektsfattigdom, har flere fått en økt *sårbarhet* i sin livssituasjon. Dette gjelder åpenbart arbeidere som har mistet sitt regelmessige arbeid, men også arbeidere som allerede inngår i midlertidige arbeidsrelasjoner eller jobber som selvsysselførelse fordi de opplever økt konkurranse (Kundu og Mahadevia 2002).

Bhavnagar er hovedbyen i Bhavnagar distrikt som ligger i regionen Saurashtra sørvest i Gujarat. Regionen ble fra gammelt av kalt Kathiawad og befolkningen herfra *kathiawadi*. Dialekten som snakkes skiller seg fra standard gujarati og regionen er kjent for å ha en særegen kultur (Engelshoven 2002). Saurashtra besto under britenes kolonierredømme av mange små prinsestater og Bhavnagar ble grunnlagt som prinsestat

og havneby i 1743¹. Byen har ikke gjennomgått tilsvarende industrialisering som flere andre byer i Gujarat og er i dag relativt liten i indisk sammenheng med en befolkning på 527.281² innbyggere. På 1970-tallet var imidlertid tekstilindustri den dominerende produksjonen også i Bhavnagar by og distrikt, men det er i dag lite igjen av denne. I forbindelse med desentraliseringspolitikken ble det etablert flere statlige industriområder i distriktet. Diamantkutting er en industri som har vært i vekst i distriktet, og i Alang, et tettsted ved kysten har opphugging av supertankere gitt økonomiske ringvirkninger blant annet gjennom resirkulering av materiale fra skipene. De regionale forskjellene innad i delstaten har ikke blitt jevnet ut etter de økonomiske reformene. Når det gjelder Bhavnagar, pekes det på at byen ligger utenfor hovedjernbanelinjen og mangel på infrastruktur og vann, som viktige årsaker til manglende økonomiske investeringer (Saramma og Oza 2000).

Byggebransjen

Byggenæringen inkluderer bygg- og anleggsbransjene, men i det følgende vil jeg ikke inkludere anleggsbransjen fordi denne ikke er relevant for morgenmarkeder i Bhavnagar. Generelle karakteristika ved byggebransjen er at den omfatter aktivitetene nybygging eller renovering av boliger og yrkesbygg, det vil si institusjons- og næringsbygg som skoler, sykehus, kontorer og bygninger til religiøst bruk. Aktørene som er involvert i et byggeprosjekt, er byggherren og byggevirksomhetene. Byggherren er investoren i et byggeprosjekt og fungerer som oppdragsgiver. Byggherrer kan deles inn i private oppdragsgivere som huseiere og bedrifter og offentlige oppdragsgivere på ulike nivåer. Byggevirksomhetene kan deles inn i en prosjekterende, en produserende og en leverende del. Den prosjekterende delen omfatter ingeniører og arkitekter som planlegger og spesifiserer bygget. Den produserende delen består av entreprenører, håndverkere og ufaglærte arbeidere. En entreprenør er den som er ansvarlig for å utføre hele eller deler av byggearbeidet. Byggebransjen kjennetegnes av prosjektorganisering, og det er derfor vanlig at byggearbeid settes ut på kontrakt eller entrepris. Hovedentreprisen innebærer at prosjektet settes ut til en hovedentreprisen som benytter seg av underentreprisen for de

---

¹ <http://www.bhavnagar.com/history3.asp>

² <http://www.censusgujarat.org>

delene av byggeprosessen vedkommende ikke har kompetanse på eller kapasitet til å gjennomføre. Delentreprise innebærer at byggherren setter ut de ulike delene av byggeprosessen direkte til likestilte underentreprenører, uten å gå veien om en hovedentreprenør. Den leverende delen sørger for forsyningen av byggematerialet (Johnstad 1993).

Loop (1992) opererer med et skille mellom produksjonssystemet og arbeidssystemet i byggebransjen, men framholder interaksjonen mellom de to systemene:

The production system concerns the different types of enterprises which can be distinguished, as well as their interrelations (especially subcontracting), while the *labour system* refers to the working individual: Labour relations, modes of recruitment of labourers, class positions and social mobility of entrepreneurs and labourers. (s.1)

Produksjonssystemet i byggebransjen i India involverer entreprenører på ulike nivåer. En gruppe er entreprenører som har arkitekt- eller ingeniørutdanning. De engasjeres ofte som konsulenter i forbindelse med utarbeidelse av byggeplaner, men kan også fungere som hovedentreprenører. De rekrutterer ikke selv arbeidskraft, men overlater dette til småskalaentreprenører. Småskalaentreprenørene inngår imidlertid ikke bare som underentreprenører, men engasjeres også direkte av huseiere. Småskalaentreprenørene kan igjen benytte seg av underentreprenører til spesialiserte deler av byggeprosessen (Loop 1992). Med utgangspunkt i min egen undersøkelse, vil jeg i analysen benytte betegnelsen *kontraktører* om småskalaentreprenørene, for å skille dem fra entreprenører med ingeniør- og arkitektutdanning.

Byggebransjen i India er arbeidsintensiv, det benyttes teknologi på lavt nivå, og de fleste prosessene utføres manuelt. En bygningskonstruksjon begynner med graving og deretter oppføring av grunnmuren som utføres av to ulike arbeidslag. Den neste prosessen er å sette opp midlertidige forskalinger av tre som skal støtte opp støpningen for sementgulvet i hver etasje til det størkner. Samtidig med forskalingene monteres også armeringsjern. Dette arbeidet utføres som regel av spesialiserte småskalaentreprenører. Deretter kommer et arbeidslag som fyller sement i forskalingene. Det kan bestå av 15-30 arbeidere avhengig av størrelsen på støpningen. Sementfyllingen tar vanligvis bare en eller to dager, men hver delprosess må utføres i ett strekk og arbeidet kan derfor vare utover kvelden og natten. Når sementen er hard, fjernes forskalingene. Deretter engasjeres snekkere, flisleggere, malere, rørlegger og elektrikere med egne håndlangere (Loop 1992, Intervju: Entreprenør).

Arbeidssystemet i byggebransjen i India domineres av uformelle arbeidsrelasjoner, men det kan likevel differensieres mellom regelmessige og midlertidige arbeidere. En studie fra Tamil Nadu viser at de regelmessige arbeiderne jobber mer eller mindre fast for en småskalaentreprenør som skaffer jobbene for dem. De har verken jobbsikkerhet utover det enkelte byggeprosjekt eller tilgang til arbeidslivsrettigheter, men en større grad av jobbstabilitet fordi de er tilknyttet den samme arbeidsgiveren over mange år. De midlertidige arbeiderne hyres når det er behov for mer arbeidskraft utover de regelmessige arbeiderne eller til spesialiserte deler av byggeprosessen. De kan deles i to kategorier. Den ene kategorien er *badli* arbeiderne som jobber av og på for den samme arbeidsgiveren og rekrutteres hjemmefra. Den andre kategorien er arbeidere som rekrutteres fra morgenmarkeder eller henvender seg på byggeplassene. De skifter arbeidsgiver ofte, nærmest daglig, hvis de i det hele tatt får arbeid (Loop 1992). I India utføres mye byggeaktivitet av småskalaentreprenører som tar oppdrag direkte for private huseiere og rekrutterer arbeidskraft fra morgenmarkeder (ILO 2001).

Oppgavens oppbygning

Etter denne innledningen hvor jeg har introdusert morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft og oppgavens problemstillinger, vil jeg i kapittel 2 presentere oppgavens teoretiske rammeverk. Her redegjør jeg for segmenteringsteori og konseptualiseringen til Peck (1996) av *det lokale arbeidsmarkedet*. Jeg tar for meg ulike perspektiver på uformelle økonomiske aktiviteter og økningen av disse de siste tretti årene, såkalt informalisering. Til slutt framlegger jeg en analyseramme jeg vil anvende som innfallsvinkel til morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft. I kapittel 3 redegjør jeg for valg av metode, hvordan jeg har gått fram i den empiriske undersøkelsen av morgenmarkeder i Bhavnagar og kommenterer sekundæmpirien jeg bruker. Analysen er inndelt i to kapitler. I kapittel 4 analyserer jeg for det første hvordan morgenmarkedene i Bhavnagar opererer. Jeg beskriver de tre morgenmarkedene i Bhavnagar som steder og presenterer aktører blant arbeidsgivere og arbeidere tilknyttet morgenmarkedene. Videre analyserer jeg interaksjonen og relasjonene mellom dem. I dette kapittelet diskuterer jeg for det andre om morgenmarkedene er viktige som arbeidsformidling for arbeiderne som kommer dit og om de har alternative inntektskilder og sosiale sikkerhetsnett. I kapittel 5 diskuterer jeg hvilke prosesser som bidrar til å opprettholde morgenmarkeder som arbeidsformidling. Jeg tar

utgangspunkt i arbeidernes arbeidslivshistorier for å belyse prosesser på tilbudssiden som reproducerer arbeidskraften på morgenmarkedene. Videre analyserer jeg etterspørselen etter midlertidig arbeidskraft ut fra strategiene til arbeidsgivere i byggebransjen. Til slutt diskuterer jeg delstatsmyndighetenes og fagforeningenes rolle. I kapittel 6 avslutter jeg med å oppsummere hovedtendensene i materialet og knytter an til det teoretiske rammeverket jeg har benyttet. Til slutt kommer jeg med noen perspektiveringer om morgenmarkeder og peker på problemstillinger som kan være interessante for videre forskning.

2. Teoretisk rammeverk

De teoretiske perspektivene som presenteres i dette kapittelet berører problemstillinger relatert til midlertidig og uformell arbeidskraft. Sentrale spørsmål som blir diskutert er: Hvorfor har arbeidstakere ulike muligheter i arbeidsmarkedet? Hvorfor er det store deler av arbeidsstyrken i utviklingsland som ikke har fast lønnsarbeid og tilgang til arbeidslivsrettigheter? Jeg skisserer først tre hovedretninger innenfor arbeidsmarkedsteori. Videre redegjør jeg for segmenteringsteori og konseptualiseringen til Peck (1996) av begrepet *det lokale arbeidsmarkedet*. Deretter tar jeg for meg ulike perspektiver på uformell økonomisk aktivitet i utviklingsland før jeg til slutt framlegger en analyseramme jeg vil anvende som innfallsvinklet til morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft.

Hovedretninger innen arbeidsmarkedsteori

Perspektiver på arbeidsmarkedet kan grovt deles inn i tre hovedretninger: Det nyklassiske, det marxistiske og det institusjonalistiske (Tilly og Tilly 1998, Castree et al. 2004). Det nyklassiske perspektivet legger økonomiske modeller til grunn for analyser av arbeidsmarkeder. En av disse er en modell som forutsetter at arbeidsmarkedet i likhet med et varemarked fungerer best når det er *fullkommen konkurranse*, men da må en rekke forutsetninger være tilstede. For det første er det et stort antall kjøpere og selgere av arbeidskraft i arbeidsmarkedet som tilpasser seg markedslønnen. Dette gjør at det bare finnes en pris på arbeidskraft av en bestemt type. For det andre er aktørene i arbeidsmarkedet rasjonelle og handler med sikte på nyttemaksimering etter full informasjon i markedet. For det tredje er varen som omsettes, det vil si arbeidskraften, homogen. Dette innebærer at verken arbeidsgivere eller arbeidstakere har preferanser for hvem de vil kjøpe arbeidskraft av eller selge denne til. For det fjerde er det fri adgang til og fri avgang fra markedet, og alle som ønsker det, kan delta på markedet. Når det ikke er fullkommen konkurranse, oppstår det ubalanse mellom tilbud og etterspørsel. Hvis tilbudet av arbeidskraft overgår etterspørselen, blir det arbeidsledighet og da vil lønningene synke. Slike imperfeksjoner kan best fjernes av frie konkurransekrefter og myndighetene bør dermed regulere minst mulig. Når prisen på arbeidskraft går ned, vil bedriftene kunne produsere mer og det vil dermed skapes nye arbeidsplasser (Torp et al. 1998). Ifølge det

nyklassiske perspektivet kan arbeidstakere sikre seg suksess i arbeidsmarkedet gjennom å investere i humankapital, det vil si i utdanning og yrkesopplæring. Det nyklassiske perspektivet legger dermed hovedvekten på tilbudssiden for å forklare hvorfor arbeidstakere har ulike muligheter i arbeidsmarkedet (Peck 1996). Det marxistiske perspektivet kritiserer den nyklassiske forståelsen av symmetri mellom rasjonelle aktører og vektlegger den grunnleggende asymmetrien i maktrelasjonene mellom arbeid og kapital som manifesteres i økonomiske klasser, og hvor arbeiderklassen utbyttes av kapitalistklassen. Det institusjonalistiske perspektivet kritiserer både det nyklassiske og det marxistiske perspektivet for å abstrahere arbeidsmarkeder fra de sosio-politiske og kulturelle kontekstene de eksisterer i, og det legges vekt på betydningen av institusjoner. Institusjoner kan defineres som ”a regularity of behaviours or a rule that is generally accepted by members of a social group, that specifies behaviour in specific situations, and that is either self-policed or policed by external authority” (Martin i Castree et al. 2004 s. 271). Jeg baserer meg videre på denne definisjonen av institusjoner. Det marxistiske og det institusjonalistiske perspektivet ser i likhet med det nyklassiske perspektivet arbeidskraft som en innsatsfaktor i produksjon, men arbeidskraft betraktes som en ”pseudo-vare”, det vil si en vare med sosial forankring (Peck 1996).

Arbeidsmarkedsteoretikere befinner seg imidlertid ofte i et kontinuum mellom de tre retningene (Tilly og Tilly 1998). Modellen om fullkommen konkurranse betraktes for eksempel som en idealsituasjon som ikke finnes i virkeligheten, og teoretikere innen nyere arbeidsmarkedsøkonomi har utviklet modeller for å forklare *avvikene* fra denne (Torp et al. 1994). Disse teoretikerne har i økende grad tatt hensyn til betydningen av for eksempel institusjoner, men betrakter likevel modellen om fullkommen konkurranse som et nyttig referansepunkt i analyser av arbeidsmarkedet (Tilly og Tilly 1998). Castree et al. (2004) peker på at relasjonene mellom arbeidsgivere og arbeidstakere verken er utelukkende likeverdig eller i et motsetningsforhold, men kjennetegnes av både samarbeid og konflikt. Selv om arbeidstakere er underlagt begrensninger, har de også handlingsrom fordi de utgjør en forutsetning for produksjon og er dermed i besittelse av et maktrepertoar.

Teoretikere som er kritiske til det nyklassiske perspektivet, hevder at fordi modellen om fullkommen konkurranse ikke gir en troverdig forklaring på de komplekse sosiale prosessene som virker i arbeidsmarkedet, bør *utgangspunktet* heller være at arbeidsmarkedet *er* forankret i sosiale prosesser. Hensikten med teori bør dermed være å analysere disse prosessene heller enn å se dem som forstyrrende elementer i

frikonkurransemodellen (Peck 1996, Tilly og Tilly 1998, Castree et al. 2004). Dette er også utgangspunktet i denne oppgaven.

Segmentering

Segmenteringsteori kan ikke betegnes som en enhetlig teoriretning fordi bidragene omfatter mange ulike nyanser. Tidlig segmenteringsteori lå nærmere det nyklassiske perspektivet på arbeidsmarkedet. Nyere segmenteringsteori har røtter i det marxistiske og institusjonalistiske perspektivet og har blitt etablert som et hovedalternativ til det nyklassiske perspektivet (Peck 1996). Begrepet segmentering henspiller på at arbeidsmarkedet er oppdelt i deler eller segmenter, og at det eksisterer barrierer som vanskeliggjør mobilitet mellom segmentene. Et utgangspunkt for å identifisere segmenter er karakteristika ved de enkelte jobbene som for eksempel jobbsikkerhet og lønn (Tilly og Tilly 1998). Barrierene kan være knyttet til faktorer som for eksempel etnisitet, kjønn og alder. Segmenteringsteori ble utviklet for å analysere arbeidsmarkeder i industrialiserte land, men har dannet bakgrunn for teori om arbeidsmarkeder også i utviklingsland.

Forløperen til segmenteringsteori var teori om duale arbeidsmarkeder som ble introdusert av Doeringer og Piore på 1960-tallet. De hevdet at arbeidsledighet og lave lønninger i ghettoene i USA ikke bare kunne forklares ut fra forskjeller i humankapital slik det nyklassiske perspektivet framholder, men at adgangen til arbeidsmarkedet er ulik for ulike grupper av arbeidstakere (Peck 1996). Doeringer og Piore foretar en todeling av arbeidsmarkedet og identifiserer en *primær* og en *sekundær* sektor på bakgrunn av karakteristika ved ulike typer jobber. I den primære sektoren er jobbsikkerheten høyere, lønningene bedre og mulighetene for å gjøre karriere i *interne* arbeidsmarkeder større. Et internt arbeidsmarked innebærer at karrieremuligheter er forbeholdt ansatte i bedriften som dermed er beskyttet mot konkurranse utenfra. Et internt arbeidsmarked kan også referere til at en yrkesgruppe som kjennetegnes ved en spesiell kompetanse, for eksempel innen håndverk, kontrollerer adgangen til dette yrket (Kalleberg og Sørensen 1979). I den primære sektoren er det høyere krav til formell yrkesopplæring og produksjonsprosessen er mer teknologisk avansert enn i den sekundære sektoren. Den sekundære sektoren domineres av lavtlønnsjobber med dårlige arbeidsforhold og større grad av jobbusikkerhet. Foretakene er mindre og benytter teknologi på lavere nivå slik at kravene til yrkesopplæring er lavere. Det eksisterer ikke de samme karrieremuligheter som i primær

sektor og i liten grad interne arbeidsmarkeder. Doeringer og Piore forklarer dualismen i arbeidsmarkedet ut fra etterspørselssiden ved at teknologi og industristruktur skaper behov for ulike typer arbeidskraft. De hevder at problemet ikke er mangel på jobber, men mangel på *gode* jobber. Sosiale karakteristika virker derfor inn på adgang til den primære sektoren blant annet gjennom arbeidsgiveres diskriminerende praksiser. Resultatet er en *sosial arbeidsdeling* der kvinner, etniske minoriteter, funksjonshemmede, de gamle og de unge dominerer den sekundære sektoren. Disse gruppene er mer utsatt for risiko i arbeidsmarkedet som lav lønn og arbeidsledighet (Peck 1996).

Nyere segmenteringsteori har etter hvert gått bort fra begrepet duale arbeidsmarkeder og over til å se arbeidsmarkedet som bestående av mer flytende segmenter. Selv om hovedvekten legges på etterspørselssiden i arbeidsmarkedet, betraktes segmentering som et resultat av gjensidig påvirkning mellom prosesser på etterspørsels- og tilbudssiden i arbeidsmarkedet (Peck 1996). Når det gjelder segmentering på etterspørselssiden, viser modellen om ”det fleksible firma” hvordan foretak deler arbeidsstyrken inn i en kjerne og en periferi for raskt å kunne tilpasse seg omstillinger i produksjonen. Arbeidsstyrken i kjernen kjennetegnes av funksjonell fleksibilitet som betyr at arbeiderne har kompetanse på flere felt. Den perifere arbeidskraften er numerisk fleksibel, det vil si at arbeidskraften er inndelt i flere kategorier og kan tilpasses fluktuerende etterspørsel. Nærmest kjernen er arbeidstakere som er ansatt på korttidskontrakter, deltidsansatte og de som deler en stilling. Lengre ut i periferien er arbeidere som hyres gjennom vikarbyråer og underkontraktører, selvsyssele og traineer (Atkinson i Peck 1996). Modellen inngår i debatten om fleksibilisering av arbeidskraft som et ledd i industriell restrukturering etter den økonomiske krisen på 1970-tallet. Sett fra et nyklassisk perspektiv på arbeidsmarkedet, bidrar fleksibilisering til å fjerne barrierer i arbeidsmarkedet slik at det skapes flere arbeidsplasser og økte muligheter for arbeidstakerne. Segmenteringsteori er derimot opptatt av at fleksibilisering virker ulikt for ulike grupper arbeidstakere. For midlertidige arbeidstakerne i periferien er fleksibilisering først og fremst forbundet med økt usikkerhet og sårbarhet i arbeidsmarkedet (Martin 2000).

Når det gjelder segmentering på tilbudssiden, betraktes tilbudet av arbeidskraft som sosialt produsert og reproduert. Et sentralt aspekt ved sosial reproduksjon ifølge segmenteringsteori, er yrkessosialiseringen som foregår både i familien, utdanningssystemet og i lokalsamfunnet. Willis studie *Learning to Labour* fra 1977 viser

hvordan gutter fra arbeiderklasse miljø i England reproducerer foreldrenes posisjon i arbeidsmarkedet ved at de får og dessuten ønsker arbeiderklassejobber. Ifølge Willis er utviklingen av anti-holdninger til skolen en strategi arbeiderklassebarn utvikler i opposisjon til det ekskluderende skolesystemet (Willis i Peck 1996). Segmenteringsteori er opptatt av hvordan prosesser utenfor arbeidsmarkedet strukturerer lønnsarbeidssfæren som igjen påvirker sosial reproduksjon. Et aspekt er den kjønnsmessige arbeidsdelingen i husholdet som er en konsekvens av patriarkalske strukturer. Kvinners gratisarbeid i hjemmet bidrar til å reprodusere arbeidskraft som vare, noe som er funksjonelt for kapitalakkumulasjon. Dette har igjen konsekvenser for kvinners posisjon i arbeidsmarkedet. Kvinner dominerer segmenter som er lavtlønte og har lav status fordi de assosieres med de reproduktive oppgavene kvinner utfører i hjemmet. Kvinner utgjør dermed billig arbeidskraft, noe som igjen forsterker rollefordelingen i husholdet. Det at kvinner er dobbeltarbeidende påvirker også mulighetene til å ta krevende karrierejobber (Peck 1996).

Segmenteringsteoretikere ser fagforeningene som en sentral aktør når det gjelder å strukturere tilbudssiden i arbeidsmarkedet. Fagforeninger beskytter, opprettholder og utvider arbeidsmulighetene for de organiserte arbeiderne slik at adgangen blir begrenset for de uorganiserte arbeiderne. Dette foregår for eksempel gjennom lærlingordninger, opplæringsprogrammer, lisensiering og autorisering. På denne måten forsterkes den ulike maktfordelingen mellom fordelaktige og mindre fordelaktige segmenter i arbeidsmarkedet. Mindre fordelaktige segmenter kjennetegnes blant annet av mangel på kollektiv organisering. En grunn til at det finnes sekundære jobber er dessuten at det eksisterer marginale grupper i samfunnet, som for eksempel immigranter. Disse gruppene utgjør et tilbud av arbeidskraft som kan utbyttes. Marginale gruppers deltakelse i arbeidsmarkedet forsterker disse gruppenes mangel på økonomisk og politisk makt fordi de blir identifisert med lavstatusjobber (Peck 1996).

Staten spiller en sentral rolle når det gjelder å påvirke segmenteringsprosesser gjennom å regulere forholdet mellom etterspørsels- og tilbudssiden i arbeidsmarkedet ifølge segmenteringsteori. Staten kan regulere tilbudssiden gjennom å mobilisere eller demobilisere grupper i arbeidsmarkedet ut fra behovet for arbeidskraft. For eksempel kan staten hindre barns og unges deltakelse i arbeidsmarkedet gjennom lover mot barnearbeid og påbud om obligatorisk skolegang og opplæring. For å få arbeidsledige og svake grupper inn i arbeidsmarkedet, kan staten regulere etterspørselssiden direkte gjennom

arbeidsmarkedstiltak og ved å skape arbeidsplasser. Arbeidstakeres muligheter for å avstå fra lønnsarbeid kan påvirkes gjennom offentlig velferd som pensjons- og permisjonsordninger (Peck 1996).

Det lokale arbeidsmarkedet

Ifølge Peck (1996) blir betegnelsen ”det lokale arbeidsmarkedet” ofte brukt som en enhet for datainnsamling uten teoretisk eller empirisk spesifisering. Sett fra det nyklassiske perspektivet er det lokale arbeidsmarkedet en geografisk refleksjon av markedet for *varen* arbeidskraft. Peck bygger på segmenteringsteori, det institusjonalistiske perspektivet og reguleringsteori for å rekonsptualisere begrepet *det lokale arbeidsmarkedet*. Han hevder at det innenfor disse teoriretningene har vært lagt vekt på å analysere historisk utvikling av nasjonale arbeidsmarkeder, men at geografisk variasjon *innen* nasjonale arbeidsmarkeder har fått liten oppmerksomhet. Ifølge Peck har segmenteringsteori også hatt tendenser til å forutbestemme utkommet av prosessene i arbeidsmarkedet uavhengig av kontekstene de opererer i.

Tidlige geografiske tilnærminger definerte lokale arbeidsmarkeder som ”travel-to work-areas” det vil si innenfor hvilken distanse arbeidsgivere rekrutterte arbeidskraft og hvor langt arbeidstakere kunne reise til jobb uten å skifte bolig. Slike avgrensninger vil imidlertid variere mellom steder og influeres av blant annet av psykologiske faktorer og reisekostnader. Lokale arbeidsmarkeder avgrenses dessuten av romlige nettverk som kobler arbeidsgivere og arbeidstakere. Disse kan være både formelle, som vikarbyråer og lokale medier, og uformelle som personlige anbefalinger (Martin 2000). Peck (1996) argumenterer for å fokusere på hvordan prosesser virker i det lokale arbeidsmarkedet, snarere enn hvor de fysiske grensene skal trekkes. Han har kritisk realisme som vitenskapsteoretisk utgangspunkt og framholder at arbeidsmarkedsprosesser ikke bare får lokale utfall som varierer mellom steder, men at steder er med på å forme prosessene samtidig som de blir formet av dem. Ifølge Peck er lokale arbeidsmarkeder for det første *konstruert* gjennom gjensidig påvirkning mellom prosesser på etterspørselssiden og tilbudssiden og for det andre *samfunnsmessig regulert*. Begrepet samfunnsmessig regulering omfatter ikke bare statlig regulering, men også markedsregulering og de mangfoldige virkningene av institusjoner, praksiser og konvensjoner. Samfunnsmessig regulering skjer gjennom gjensidig påvirkning mellom lokale virkninger av internasjonale

og nasjonale reguleringer som arbeidslovgivning, arbeidsmarkedstiltak, velferdssystemer og konkurranserammer i møte med økonomi, husholdsstruktur og institusjoner på lokalt nivå. Dette møtet bidrar til å skape et særegent regulerende miljø. *Lokale arbeidsmarkeder er derfor konstruert og samfunnsmessig regulert på lokalspesifikke måter.* Peck peker på at det for eksempel ikke kan trekkes en direkte parallell mellom fleksibel produksjon og fleksible arbeidsmarkeder, men at dette er en tendens som må ses i sammenheng med historiske og lokalspesifikke forhold i den konteksten der produksjonen foregår. Eksempler på slike forhold er at det eksisterer et tilbud av arbeidskraft som befinner seg i ufordelaktige segmenter, fagforeningers posisjon og myndighetenes rolle når det gjelder å legge til rette for deregulering av arbeidsmarkedet. Et eksempel på en faktor som kan bidra til segmentering, men virke forskjellig er etnisitet. Svarte arbeidere kan befinne seg i ufordelaktige posisjoner i urbane arbeidsmarkedet både i England og USA, men måtene de er marginalisert på og konsekvensene av dette kan variere både innad i landene og mellom landene. Peck påpeker derfor at segmenteringsprosesser bør forstås som tendenser heller enn en form for økonomiske ”lover”.

Perspektiver på uformell økonomisk aktivitet

Duale perspektiver har også vært framtrødende når det gjelder analyser av arbeidsmarkedet og økonomien i utviklingsland. Moderniseringsteori var dominerende innenfor utviklingsteori på 1950- og 60-tallet. Denne teoriretningen har et dualistisk utgangspunkt og ser økonomien i utviklingsland som bestående av en tradisjonell sektor og en moderne, kapitalistisk sektor. Utviklingslandene forventes å følge den samme utviklingsbanen som de industrialiserte landene, dersom barrierene i tradisjonell sektor blir fjernet. Investeringer i noen sektorer vil generere økonomisk vekst som gjennom en ”nedrislingseffekt” vil redusere fattigdom. Gjennom migrasjon til byene forespeiles det at den tradisjonelle sektoren på sikt vil absorberes i den moderne etter hvert som industrialiseringen og moderniseringen skyter fart (Smekal 1991).

Ny-marxistisk produksjonsmåteteori kritiserer utviklingsoptimismen og den dualistiske tilnærmingen i moderniseringsteori. I stedet vektlegges artikulasjonen eller forbindelsen mellom sektorene. Den før-kapitalistiske sektoren forsvinner ikke med moderniseringen, men opprettholdes fordi dette er hensiktsmessig for den kapitalistiske sektoren. Fordi det eksisterer en reservearmé av arbeidskraft som delvis reproducerer seg

selv gjennom forbindelse til før-kapitalistisk sektor, kan lønningene holdes nede. I utviklingsland eksisterer det derfor flere produksjonsmåter samtidig; før-kapitalistisk, semi-kapitalistisk (petty-commodity) og kapitalistisk. De bakenforliggende årsakene til dette er måten disse landene ble inkorporert i kapitalismen på gjennom kolonitida, samt avhengighetsrelasjonene til industrilandene som fortsatt opprettholdes (Endresen 1994).

Den økende urbaniseringen og fattigdommen i Latin-Amerika var bakgrunnen for dannelsen av en marginaliseringsteoretisk retning både innenfor moderniseringsteori og ny-marxisme på 1960-tallet. Ifølge den moderniseringsteoretiske marginaliseringsretningen er marginalisering av visse grupper noe som skjer i en overgangsfase på veien mot utvikling, men problemet er forbigående (Trebbi 2000). Den ny-marxistiske marginaliseringsretningen ser marginalisering som ekskludering av arbeidskraft fra den moderne sektoren. De marginaliserte er en dysfunksjonell reservearmé fordi de i antall overgår overskuddet kapitalismen tjener på og har derfor ingen funksjon. Felles for de to retningene er at uformelle økonomiske aktiviteter betraktes som et resultat av marginale gruppers overlevelsesstrategier. Disse aktivitetene er lite produktive og de marginaliserte bidrar derfor i liten grad til økonomien som helhet (Portes & Schauffler 1993).

Begrepsparet *formell og uformell sektor* ble introdusert av antropologen Keith Hart i 1973 i en studie støttet av *International Labour Office* (ILO). I Ghanas hovedstad Accra gjorde han en undersøkelse av migranter fra landsbygda i lavinntektsområder som ikke hadde fast lønnsarbeid, men fikk inntekter fra en rekke uformelle økonomiske aktiviteter (Hart 1973). ILO tok i bruk begrepsparet formell og uformell sektor i en rapport fra Kenya som la grunnlag for en rekke studier på dette området (Portes og Schauffler 1993). I ILOs definisjon kjennetegnes de to sektorene av følgende kriterier: Adgangen til arbeid i den uformelle sektoren karakteriseres som lett. De økonomiske aktivitetene er basert på nasjonale ressurser, bedriftene er ofte familieeid og opererer i liten skala. Produksjonen er arbeidsintensiv, benytter tilpasset teknologi, og arbeiderne tilegner seg kompetanse utenfor det formelle utdanningssystemet. Markedene i uformell sektor er uregulerte og basert på konkurranse. Adgangen til den formelle sektoren er derimot begrenset og den økonomiske aktiviteten er basert på internasjonale ressurser. Bedriftene har en felles eierstruktur, de opererer i stor skala og anvender importert teknologi. De ansatte har tilegnet seg kompetanse gjennom det formelle utdanningssystemet (Gilbert og Gugler 1992). Ifølge Hart og ILO er uformell sektor i utviklingsland et resultat av at adgang til den formelle sektoren er begrenset, og at det dessuten er for få arbeidsplasser i denne sektoren. Både

Hart og ILO framhever potensialet for økonomisk utvikling og arbeidsplasser også i den uformelle sektoren. De anbefaler myndighetene i utviklingsland å legge til rette for uformell sektor og styrke koblingene til formell sektor (Portes og Schauffler 1993).

Kritikken mot ILOs definisjoner av formell og uformell sektor har gått ut på at *heterogenitet* innen uformell sektor og *koblingene* til formell sektor ikke fanges opp. Breman (1976) hevder at begrepet uformell sektor er en unøyaktig samlebetegnelse på arbeidsmarkedet i Sør-Gujarat. Når det gjelder heterogenitet, kan arbeidsstyrken differensieres etter typer av jobber, arbeidsrelasjonenes varighet og arbeidernes utdanning, yrkesopplæring og erfaring. Det er dessuten vesentlig å skille mellom selvsysselsatte og lønnsarbeidere. De såkalte selvsysselsatte inngår imidlertid ofte i avhengighetsrelasjoner til mellommenn og kan derfor ikke betegnes som selvstendige entreprenører, men heller som "skjulte lønnsarbeidere". Når det gjelder koblinger, påpeker han at dette ikke bare gjelder mellom formell og uformell sektor, men også mellom by og landsbygd fordi store deler av arbeidsstyrken er sirkulære migranter. Breman hevder at arbeidsmarkedet som helhet bør betraktes under ett og karakteriseres som *fragmentert*. Dette innebærer at adgangsbegrensninger ikke bare er knyttet til formell sektor, men også til uformell sektor gjennom måten arbeidskraft blir rekruttert på. I en kontekst der det er mangel på arbeidsmuligheter, foregår det rivalisering mellom arbeidstakere som forsøker å forsvare sine områder og samtidig trenge inn på andres. Videre gjør usikkerheten i arbeidsmarkedet at fattige søker sikkerhet innenfor grupperinger eller ved å inngå i avhengighetsrelasjoner til personer med høyere sosial status. Dette vanskeliggjør kollektiv mobilisering.

Loop (1992) hevder at segmenteringsteori gir assosiasjoner til duale arbeidsmarkeder og at begrepet fragmentering slik det benyttes av Breman (1976) er et bedre analyseverktøy for å analysere arbeidsmarkedet i byggebransjen i Tamil Nadu i Sør-India. Han analyserer fragmentering ut fra ulike sett av faktorer som påvirker adgangen til arbeidsmarkedet. Disse er for det første kjønn og alder, for det andre religion, etnisitet og slektskap, for det tredje geografisk opprinnelse og nåværende bosted og for det fjerde rekrutteringskanaler. Videre analyserer han fragmentering ut fra mulighetene for ulike typer av yrkesmobilitet i arbeidsmarkedet. Dette dreier seg om mobilitet mellom ulike økonomiske bransjer, mobilitet mellom ulike undersektorer i samme bransje, skifte av arbeidsgiver innen samme bransje, mobilitet fra midlertidig arbeidsstatus til regelmessig arbeidsstatus og mobilitet fra å være ufaglært til å bli fagarbeider.

Studier fra India viser at uformelle rekrutteringskanaler er vesentlig for adgang til arbeidsmarkedet i byene (Breman 1976, Holmström 1984, Loop 1992). Stillingsannonser og offentlig arbeidsformidling kan betegnes som formelle rekrutteringskanaler mens jobber skaffet gjennom nettverk kan betegnes som uformelle rekrutteringskanaler (Hansen 1997). Uformelle rekrutteringskanaler inkluderer direkte henvendelse fra arbeidsgiver til arbeidstaker eller omvendt, eller indirekte gjennom kjente eller andre løse forbindelser. Dette kaller sosiologen Granovetter *svake bånd* (Granovetter i Hansen 1997). En generell definisjon av nettverk er "...sets of relations among persons, organizations, communities or other social groups" (Tilly og Tilly 1998 s. 78). Det kan videre skilles mellom familie- og slektskapsnettverk og sosiale nettverk av venner og bekjente (Rahman 1999). Når det gjelder "jobbmatching", det vil si hvilke arbeidstakere som får hvilke jobber, kan nettverk forsterke segmentering. Sosiale nettverk relatert til arbeidskontrakter blandes ofte med nettverk knyttet til vennskap, slektskap og etnisitet. På etterspørselssiden gjelder dette for eksempel dersom arbeidsgivere identifiserer en arbeidstaker fra en etnisk gruppe med bestemte yrker og fortsetter å rekruttere andre fra samme etniske gruppe. På tilbudssiden kan etnisitet forsterke segmentering ved at arbeidstakere rekrutterer andre fra samme etniske gruppe gjennom sosiale nettverk. Rekruttering av migranter gjennom sosiale nettverk kan føre til at etniske grupper eller folk fra samme region dominerer enkelte yrkeskategorier og dermed begrenser adgangen for andre grupper (Breman 1996, Tilly og Tilly 1998).

Dersom karakteristika ved jobbene legges til grunn, vil mange lavinntektsjobber, plasseres innenfor samme segment, men også her kan det eksistere barrierer for adgang og mobilitet som kan belyses mer nyansert gjennom begrepet fragmentering. Jeg forstår likevel begrepene segmentering og fragmentering som komplementære, men mener det vesentlige er å presisere hvordan de brukes. At arbeidsmarkedet er segmentert eller fragmentert, kan implisere at det eksisterer lukkede underarbeidsmarkeder, eller at segmentene/fragmentene har mer flytende grenser mellom seg og at det er snakk om tendenser. Videre er det vesentlig å presisere hvilket geografisk nivå det er snakk om. Segmentering/fragmentering er prosesser som kan foregå på mikronivå, for eksempel på en arbeidsplass og på makronivå i arbeidsmarkedet som helhet.

Informalisering

Flere teoretikere har søkt å forklare hvorfor ikke uformelle økonomiske aktiviteter har vist seg å være et forbigående fenomen slik moderniseringsteori forespeiler, men hvorfor derimot uformell økonomisk aktivitet har økt i omfang siden 1970-tallet. I litteraturen eksisterer det to hovedtolkninger av denne utviklingen. Et nyliberalt perspektiv legger hovedvekten på at myndighetenes strategier for modernisering i utviklingsland har vært feilslåtte (Lourenco-Lindell 2002). Innenfor dette perspektivet faller De Sotos (1989) analyse av framveksten av uformelle økonomiske aktiviteter i Lima i Peru. De Soto presiserer at disse aktivitetene ikke utgjør en statisk sektor, men at de uformelle entreprenørene som er fokuset i analysen, befinner seg i et grenseland mellom det regulerte og uregulerte. Ifølge De Soto var uformelle økonomiske aktiviteter opprinnelig en overlevelsesstrategi for migranter fra landsbygda som begynte å operere uformelt fordi de ikke fikk adgang til Limas formelle økonomi. Omfanget av den uformelle økonomien skyldes likevel først og fremst den diskriminerende lovgivningen som gjør det vanskelig og kostbart å formalisere økonomisk virksomhet (Portes og Schauffler 1993). Rekruttering til uformelle økonomiske aktiviteter er derfor ikke lenger et uttrykk for manglende valgmuligheter, det vil si en overlevelsesstrategi, men en *bevisst* strategi fordi kostnadene ved å formalisere virksomhetene er for store (Opsvik 1997). De Soto framhever i likhet med Hart og ILO produktiviteten og den økonomiske verdiskapningen til selvsysselsatte entreprenører, men hevder at dette potensialet begrenses av myndighetenes reguleringer og ikke blir fullt utnyttet. Strategien De Soto foreskriver for å fremme økonomisk utvikling, er forenkling av regelverk og byråkrati, desentralisering og deregulering for å tilrettelegge for entreprenørene og frigjøre kapital. Siden 1980-tallet har det vært et skifte i utviklingstankegang når det gjelder å gi mer plass for markedskrefter framfor statlig regulering. Bidragene til De Soto har passet godt med dette skiftet og blitt tatt til følge både av Det internasjonale pengefondet (IMF) og Verdensbanken (Portes og Schauffler 1993). I sin siste bok tar imidlertid De Soto til orde for *formalisering* av uregistrert eiendom og mener dette er fundamentalt for å skape økonomisk utvikling og bekjempe fattigdom (De Soto i Breman 2003). Breman påpeker at De Soto her ikke berører formalisering av arbeidsrelasjoner og at disse kan forbli uformelle selv om eiendom registreres. Når det gjelder lønnsarbeidere, har strategiene han foreskriver derfor ikke endret seg nevneverdig ifølge Breman.

Det andre perspektivet har røtter i marxisme og strukturalisme og ble utviklet i latinamerikanske forskningsmiljøer. Laurencio-Lindell (2002) kaller denne retningen ”informaliseringperspektivet”, og det vil jeg også gjøre i det følgende. Sentrale teoretikere her er Castells og Portes (1989) som går bort fra en sektorinndeling og ikke gir noen enhetlig definisjon, men påpeker at det dreier seg om inntektsbringende aktiviteter som er: “...unregulated by the institutions of society, in a legal and social environment in which similar activities are regulated” (s. 12). Dette perspektivet framholder at fordi uformelle økonomiske aktiviteter øker både i industrialiserte land og i utviklingsland, kan de ikke reduseres til å være et etterslep av tradisjonelle systemer eller resultat av fattiges overlevelsesstrategier. Det dreier seg derimot om en spesifikk form for produksjonsrelasjoner som innebærer *koblinger* mellom formell og uformell økonomi (Castells og Portes 1989). For det første leverer den uformelle økonomien en rekke lavkostnadsvarer og tjenester til arbeidere og middelklasse som er ansatt i den formelle økonomien. Videre benytter formelt registrerte foretak uformell arbeidskraft gjennom å hyre uformell arbeidskraft direkte eller ved å sette ut produksjon til underleverandører. Koblingene åpner for at uformelle entreprenører kan operere som mellommenn mellom den formelle og den uformelle økonomien. Det er derfor vesentlig å fokusere på motsetninger i klasseposisjoner mellom småskalaentreprenører med tilgang til kapital og arbeidsressurser på den ene siden og selvsysselesatte som inngår i avhengighetsrelasjoner og lønnsarbeidere på den andre, noe det ikke tas hensyn til i De Sotos perspektiv. Disse koblingene gjør det dessuten problematisk å dele økonomien inn i en formell og en uformell sektor slik definisjonen til ILO gjør (Portes og Schaffler 1993).

I likhet med teoretikere det ble referert til i forbindelse med segmenteringsteori, settes informalisering i sammenheng med restrukturering av den globale kapitalismen etter den økonomiske krisen på 1970-tallet. Castells og Portes (1989) påpeker at noen av prosessene både i utviklingsland og i industrialiserte land var virksomme før 1970-tallet, men at informalisering innenfor rammen av formell regulering representerer en endring. Teoretikere innenfor informaliseringperspektivet peker på fire spesifikke årsaker til økningen i uformell økonomisk aktivitet. For det første er det en reaksjon mot fagbevegelsen hovedsakelig fra arbeidsgiversiden, men også fra uorganiserte arbeidere mot de organiserte arbeidernes privilegier. For det andre er det en reaksjon fra foretak mot statlige reguleringer, skattlegging og pålegg om velferdsordninger for de ansatte. For det tredje er bruk av uformell arbeidskraft en strategi foretak benytter for å redusere

arbeidskraftskostnader og holde seg internasjonalt konkurransedyktige. For det femte kan informalisering relateres til industrialisering i økonomiske soner i utviklingsland som er unndratt statlige reguleringer for å tiltrekke investorer. En siste årsak er den økonomiske krisen på 1970-tallet som i mange utviklingsland ble etterfulgt av strukturtilpasningsprogrammer. Forverrede levekår medførte at folk har falt tilbake på uformelle inntektskilder (Castells og Portes 1989). Overlevelsestrategier inngår dermed som et aspekt ved informalisering, selv om dette ikke gjøres til et hovedpoeng.

Informaliseringsprosessen omfatter en reorganisering av produksjonen som innebærer økt desentralisering. Dette har ført til en svekking av fagbevegelsen og økt sårbarhet for arbeidstakerne. Det snakkes om framveksten av et nytt arbeidsregime der arbeidsrelasjonene i økende grad blir midlertidige og uformelle (Sassen i Theodore 2003). Begrepet arbeidsregime kan både referere til hvordan relasjonene mellom arbeid og kapital er regulert på en arbeidsplass, men også til hvordan disse relasjonene er regulert på samfunnsnivå (Andrae 1998). Castells og Portes (1989) påpeker at informaliseringsprosessen varierer mellom land og er avhengig av maktforholdet mellom myndigheter, kapital og fagforeninger. Informalisering er derfor ikke en prosess som foregår uavhengig av staten slik det nyliberale perspektivet framholder (Meagher 1995). Ifølge informaliseringsperspektivet vil ikke deregulering slik De Soto foreskriver føre til forbedring for fattige, men derimot til økt utbytting gjennom lave lønninger og mangel på jobbsikkerhet og arbeidslivsrettigheter. Det er derfor vesentlig at staten griper inn i økonomien på en måte som verken innebærer rigid planlegging eller fullstendig deregulering (Portes og Schauffler 1993).

Assaad (1993) hevder at statlige, formelle institusjoner står svakt i urbane arbeidsmarkeder i utviklingsland fordi det er mangel på samsvar mellom det institusjonelle rammeverket og de sosio-økonomiske strukturene som skal reguleres. Det institusjonelle rammeverket ble kopiert fra de industrialiserte landene som befant seg på andre nivåer i utviklingsprosessen. I de industrialiserte landene var etableringen av institusjoner som regulerer forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker et resultat av en sterk arbeiderbevegelse som vokste fram parallelt med den industrielle organiseringen av produksjonen. Overføring av reguleringene fra industrialiserte land til utviklingsland har ført til beskyttelse av et lite mindretall av arbeidere, men flertallet av arbeidsstyrken faller utenfor den formelle reguleringen. Informalisering er ifølge Assaad en konsekvens av et

økende misforhold mellom det institusjonelle rammeverket og endringer i organiseringen av produksjonen.

Assaad påpeker at når den uformelle sektoren i definisjonen til ILO karakteriseres som åpen og ”uregulert”, kan det virke som om markedskreftene her har fritt spillerom. I definisjonen til Castells og Portes (1989) skilles det mellom formelt og uformelt ut fra om aktivitetene er regulert av lovlige byråkratiske institusjoner eller ikke. Assaad hevder at reguleringen av arbeidsmarkedet som skjer gjennom *uformelle institusjoner* har blitt neglisjert i litteraturen om urbane arbeidsmarkeder i utviklingsland. Uformelle institusjoner forvirrer ikke i utviklingsprosessen, men blir derimot opprettholdt: “...the part of what we now refer to as the informal economy is merely the manifestation of aspects of a preexisting institutional order that the new order failed to fully displace” (Assaad 1993 s. 926). Eksempler på uformelle institusjoner som eksisterer parallelt med formelle er midlertidige arbeidsrelasjoner versus formelle arbeidskontrakter, tradisjonelle lærlingsystemer versus formelle yrkesopplæringsprogrammer og sosiale nettverk mellom bygningsarbeidere som samles i bestemte kafeer versus fagforeninger.

Analyseramme for morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft

Elementer fra de teoretiske perspektivene og begrepene som har blitt presentert i dette kapittelet kan settes sammen til en analyseramme og anvendes som innfallsvinkel til morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft. Utgangspunktet for analyserammen er at arbeidsmarkeder er samfunnsmessig regulert, hvilket innebærer at markedsregulering inngår som en av flere former for regulering i tillegg til statlig regulering og sosiale institusjoner, praksiser og konvensjoner (Peck 1996). Analyserammen tar sikte på å analysere morgenmarkeder på to geografiske nivåer og vise forbindelsen mellom dem.

På lokalt nivå er morgenmarkeder i Bhavnagar eksempler på uformell arbeidsformidling og med utgangspunkt i Assaad (1993) gir det mening å si at morgenmarkedene er *uformelle institusjoner*. Jeg vil diskutere betydningen av nettverk og segmenterende/fragmenterende faktorer for adgang til aktørkategorier og til arbeid formidlet fra morgenmarkedene. Videre vil jeg utforske hvilke sosiale normer og praksiser som regulerer interaksjonen mellom aktørene tilknyttet morgenmarkedene, men inkludere markedsregulering som en av flere reguleringsformer. I innledningskapittelet refererte jeg til empiriske studier av dagarbeidsformidling i andre kontekster. Studier fra USA og Japan

belyser hvordan uformelle morgenmarkeder har en *romlig organisering* hvor sosiale nettverk spiller en sentral rolle (Valenzuela et al. 2002). Peck og Theodore (2001) viser hvordan aktiviteten som foregår i vikarbyråene i Chicago er sosialt strukturert gjennom faktorer som kjønn og etnisitet, selv om dette sjiktet av arbeidsmarkedet har karakteristikk som sammenfaller med et varemarked slik det nyklassiske perspektivet framholder. Disse dimensjonene danner bakgrunn for analysen av morgenmarkeder i Bhavnagar.

På et regionalt nivå er morgenmarkeder en manifestasjon av at store deler av arbeidsstyrken i Gujarat ikke har fast jobb og tilgang til arbeidslivsrettigheter, men inngår i uformelle og ofte midlertidige arbeidsrelasjoner. Jeg vil her benytte de ulike perspektivene på uformell økonomisk aktivitet for å diskutere hvorfor morgenmarkeder som arbeidsformidling opprettholdes. Ifølge moderniseringsteori er uformelle økonomiske aktiviteter rester av tradisjonelle systemer og noe som eksisterer i en overgangsfase før samfunnet blir utviklet. Marginaliseringsteori ser uformelle økonomiske aktiviteter som en overlevelsesstrategi arbeidere som skyves ut av jordbruket og ikke absorberes i industrien benytter. Hovedfokuset er dermed på tilbudssiden i arbeidsmarkedet. Flere teoretikere søker å forklare hvorfor ikke en større del av arbeidsstyrken i utviklingsland har blitt absorbert i moderne sektor slik moderniseringsteori forespeiler, men hvorfor uformelle økonomiske aktiviteter opprettholdes og har økt i omfang de siste tretti årene, såkalt informalisering. Det nyliberale perspektivet representert ved De Soto ser informalisering som et resultat av småskalaentreprenørers bevisste strategier i opposisjon til formell regulering. Også her vektlegges tilbudssiden i arbeidsmarkedet, men det fokuseres i liten grad på lønnsarbeidere. Informaliseringsperspektivet retter fokuset mot lønnsarbeidere og hvordan bruk av uformell arbeidskraft først og fremst er relatert til arbeidsgiveres strategier, det vil si etterspørselssiden i arbeidsmarkedet.

Teoretikere blant annet innenfor innformaliseringsperspektivet fortsetter å benytte begrepsparet formell og uformell sektor/økonomi, selv om sektordualismen kritiseres. Jeg vil hevde at det er problematisk å operere med et slikt skille selv om fokuset rettes mot arbeidsrelasjoner. Et skille mellom formelle og uformelle arbeidsrelasjoner kan dessuten tilsløre de faktiske arbeidsbetingelsene som ikke nødvendigvis er bedre dersom arbeidsrelasjonen betegnes som formell. Eksempler på dette er arbeidere som jobber i indisk tekstilindustri og er registrert innenfor formell sektor, men hvor arbeiderne i praksis ikke har jobbsikkerhet og tilgang til arbeidslivsrettigheter (Trebbe 2000). I analyser av

arbeidsmarkeder bør utgangspunktet derfor være karakteristika ved de enkelte jobbene, heller enn skillet mellom formelle og uformelle arbeidsrelasjoner. I denne oppgaven har jeg imidlertid funnet det nyttig å bruke betegnelsen *uformelle arbeidsrelasjoner*, men uten å foreta en sektorinndeling av arbeidsmarkedet som helhet.

Slik jeg ser det gir både det nyliberale perspektivet og informaliseringsperspektivet forenklede framstillinger, og segmenteringsteori og konseptualiseringen til Peck (1996) av det lokale arbeidsmarkedet er fruktbare som supplerende tilnærminger. Arbeidere som søker jobb fra morgenmarkeder tilhører et ufordelaktig segment i det regionale arbeidsmarkedet. Segmenteringsteori legger i likhet med informaliseringsperspektivet hovedvekten på etterspørselssiden, men betrakter segmentering som et resultat av den gjensidige påvirkningen mellom prosesser på etterspørsels- og tilbudssiden. Informaliseringsperspektivet er mest opptatt av *endringene* som har skjedd i verdensøkonomien etter 1970-tallet, men når det gjelder morgenmarkeder er det vesentlig å ta *kontinuitet* med i betraktningen fordi arbeidssystemet i byggebransjen i India har alltid vært dominert av uformelle arbeidsrelasjoner. Poenger fra informaliseringsperspektivet kan likevel være relevante for å analysere morgenmarkeder.

Studiene fra USA har en tilnærming til morgenmarkeder og vikarbyråvirksomhet som inkluderer prosesser både på etterspørsels- og tilbudssiden og kontinuitet og endring. Det pekes på at dagarbeidsformidling ikke er et nytt fenomen, men veksten og utbredelsen av fenomenet settes i sammenheng med restrukturering av industrien og nedgangen i industriarbeidsplasser. Dette foregår parallelt med framveksten av et nytt arbeidsregime som innebærer økt bruk av midlertidig og ofte uformell arbeidskraft, noe som kan knyttes til etterspørselssiden i arbeidsmarkedet. Samtidig viser studiene til den stadige tilstrømningen av arbeidskraft gjennom innvandring fra Latin-Amerika og at migrantene dominerer dagarbeidsbransjen. Mange av migrantene er illegale innvandrere som mangler formelle papirer, engelskkunnskaper eller kompetanse til å få reglemessig arbeid. Samtidig utgjør sosiale nettverk en kanal inn i dagarbeid for migranter. Dette kan knyttes til tilbudssiden i arbeidsmarkedet (Peck og Theodore 2001, Valenzuela et al. 2002). Med utgangspunkt i konseptualiseringen til Peck (1996) av det lokale arbeidsmarkedet, kan jeg identifisere det lokalspesifikke ved morgenmarkedene i Bhavnagar og belyse hvordan de er relatert til den regionale konteksten i Gujarat.

3. Metode

I dette kapitlet begrunner jeg valget av kvalitativ metode som grunnlag for den empiriske undersøkelsen av morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i Bhavnagar og belyser denne metodens egenart. Jeg redegjør for utvalget av morgenmarkeder og hvordan jeg gikk fram for å rekruttere informanter. Videre tar jeg for meg opplegget for intervjuene og hvordan intervjusituasjonene artet seg. I den forbindelse diskuterer jeg hvilke forhold som kan ha påvirket datainnsamlingen. Jeg viser deretter hvordan jeg har bearbeidet datamaterialet og foretatt analysen. Til slutt drøfter jeg undersøkelsen i forhold til begrepene bekreftbarhet og overførbarhet.

Eksplorerende, kvalitative studier

Beskrivelser av morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i studier fra Gujarat dannet bakgrunn for valg av tema for oppgaven, men min forhåndskunnskap om fenomenet var begrenset da jeg begynte undersøkelsen. Fordi aktiviteten som foregår på morgenmarkedene er uformell og uregistrert, eksisterer det ikke offentlige statistikker jeg kunne ta utgangspunkt i. Et *eksplorerende* eller utforskende opplegg for den empiriske undersøkelsen av morgenmarkeder i Bhavnagar var derfor hensiktsmessig og mulig ved bruk av kvalitativ metode. Eksplorerende studier har til hensikt å utforske felt det eksisterer lite kunnskap om, og forskeren har derfor ofte ikke en problemstilling som er fast formulert i forkant av undersøkelsen. Kvalitative undersøkelser kan ha ulik karakter og spenne fra eksplorerende underøkselsesopplegg til mer strukturerte tilnærminger hvor opplegget er relativt fastlagt på forhånd (Thagaard 1998). Til grunn for kvalitative undersøkelser ligger formålet om å klargjøre et fenomens karakter eller egenskaper, i motsetning til kvantitativ metode hvor formålet er å si noe mengden av det samme fenomenet (Widerberg 2001).

Et hovedskille mellom kvantitativ og kvalitativ metode er egenskaper ved dataene som samles inn og analyseres. Dataene som produseres ved bruk av kvantitative metoder uttrykkes i tall eller mengdeterner, mens data fra kvalitative undersøkelser framstilles i form av tekst selv om teksten kan ha kvantitative innslag. Teksten kan være notater gjort under observasjon av samhandling, dokumenter eller utskrifter av intervjuer (Grønmo

1996). Et av kvalitetskriteriene ved bruk av kvantitativ metode er *validitet*, eller gyldighet, som innebærer at de spørsmålene forskeren stiller måler det som er hensikten med undersøkelsen. Fordi resultatene som framkommer ved bruk av kvalitativ metode ikke resulterer i nøyaktige målinger, kan det hevdes at de ikke er valide i snever forstand. Kvalitative forskningsresultater kan imidlertid drøftes i forhold til et utvidet validitetsbegrep knyttet til troverdige kunnskapsutsagn (Kvale 1997). For å styrke troverdigheten til en kvalitativ undersøkelse er det vesentlig at forskeren begrunner de metodiske valgene som er gjort i løpet av forskingsprosessen. I intervjuundersøkelser vil selve intervjusituasjonen og relasjonen mellom forsker og informant påvirke resultatene og det er derfor viktig å gjøre rede for denne (Thagaard 1998). Jeg vil i det følgende diskutere disse aspektene når det gjelder denne undersøkelsen.

Feltarbeid

Gjest hos Shaishav

Datainnsamlingen til oppgaven ble foretatt under to feltarbeid på til sammen fire måneder i Bhavnagar. Det første oppholdet varte i tre måneder, fra desember 2001 til og med februar 2002. Det andre oppholdet varte fra slutten av desember 2002 til ut januar 2003.

Gjennom sekundærlitteratur hadde jeg fått en forståelse av at morgenmarkeder er et utbredt fenomen både i store og mindre byer i Gujarat. Kriteriet for valg av sted var derfor først og fremst at det skulle være en urban kontekst. Institutt for samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo har over flere år hatt et samarbeid med institusjonen *School of Planning* i Ahmedabad i Gujarat, noe som også medførte kontakt med den frivillige organisasjonen Shaishav i Bhavnagar. *Shaishav* betyr barndom på gujarati, og organisasjonen jobber med å bekjempe barnearbeid gjennom å øke skoledeltakelsen blant barn i lavinntektsområder. Jeg forsikret meg på forhånd om at det eksisterer morgenmarkeder i Bhavnagar, og jeg og en medstudent gjorde avtale om at vi skulle være gjester hos organisasjonen mens vi gjorde feltarbeid.

Det var mye positivt med å være tilknyttet en frivillig organisasjon for å gjennomføre feltarbeidet. I Bhavnagar fikk vi bo i en gjesteleilighet i samme bygning som ekteparet som driver Shaishav. Det gjorde at vi hadde gode studieforhold, samtidig som vi var nært knyttet til en familie og inngikk i dagliglivet i et indisk "middel-middelklasse" nabolag. Lederne av Shaishav var også viktige kilder til informasjon om det indiske

samfunnet, forholdene i Bhavnagar og i feltområdene. De har selv foretatt mange feltstudier og fungerte som veiledere og diskusjonspartnere. Vi deltok i Shaishavs aktiviteter med barna i lokalsamfunnene og fikk innblikk i hvordan organisasjonen jobber. Kontakten med Shaishav var verdifull når det gjaldt å skaffe informanter både i lokalsamfunnene og hos myndigheter, og medarbeidere i organisasjonen fungerte som tolker. Vi hjalp noe til med bearbeiding av rapporter i løpet av oppholdet og ga en donasjon til organisasjonen da vi dro i tillegg til at vi betalte for husleie og andre utgifter. En utfordring var imidlertid at organisasjonen hadde sine aktiviteter som skulle gjennomføres, og det var ikke alltid medarbeiderne i Shaishav som skulle fungere som tolker var tilgjengelige i arbeidstiden. Jeg var dessuten avhengig av å gjøre intervjuer på kveldstid, noe som forståelig nok ikke alltid var forenlig med medarbeidernes andre gjøremål. Det var derfor tidkrevende å finne fram til informanter og datainnsamlingen tok lengre tid enn forventet. Under det første feltarbeidet, i slutten av februar 2002, brøt det ut vold mellom hinduer og muslimer i Gujarat. Det ble innført portforbud, og vertskapet vårt oppfordret oss til å avslutte feltarbeidet og forlate byen.

Jeg vurderte datamaterialet jeg fikk samlet inn i løpet av det første feltarbeidet som utilstrekkelig og anså det som nødvendig å gjøre et oppfølgende feltarbeid. Før jeg dro tilbake, gikk jeg igjennom det datamaterialet jeg hadde samlet inn og fant ut hva jeg trengte mer informasjon om. Det andre oppholdet varte i fem uker og inkluderte noen dager i Surat og Ahmedabad hvor jeg innhentet litteratur. Jeg gjorde også observasjon og hadde uformelle samtaler med arbeidere på morgenmarkeder i Ahmedabad. I Bhavnagar var jeg fortsatt tilknyttet Shaishav og fikk også da hjelp av medarbeidere i organisasjonen til å rekruttere informanter, men det var hovedsakelig broren til en av medarbeiderne i organisasjonen som hjalp meg med tolking i sin ferie fra universitetet.

Utvalg av morgenmarkeder og informanter

I kvalitative undersøkelser gjøres ikke utvalget av informanter med den hensikt å oppnå representativitet som i kvantitative undersøkelser, men i stedet foretas et *strategisk* utvalg. Det innebærer at informantene som velges ut kan gi informasjon om det som er relevant for problemstillingen og dermed bidra til et helhetlig perspektiv. Undersøkelsesenheten er de personer og situasjoner som studeres (Thagaard 1998). I denne studien er undersøkelsesenhetene både aktører tilknyttet morgenmarkedene og selve

morgenmarkedene. I begynnelsen av det første feltarbeidet kjørte jeg rundt i Bhavnagar på scooter med en av medarbeiderne i Shaishav for å identifisere morgenmarkedene i byen. Vi oppsøkte steder som mitt vertskap hadde observert at var samlingssteder og steder de antok kunne være det. Vi identifiserte rundt 10 større og mindre samlingsplasser. Jeg valgte å fokusere på de som pekte seg ut som de største, det vil si Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla og her plukket shaishavmedarbeideren ut personer jeg kunne snakke uformelt med for å danne meg et bilde. Arbeiderne på Dipak Chowk er kjent for å gjøre forskalingsarbeid og denne typen arbeidskraft tilbys hovedsakelig på dette morgenmarkedet. Det var derfor interessant å sammenligne dette morgenmarkedet med de to andre. Morgenmarkedene ligger dessuten på ulike steder i byen og ved å studere tre morgenmarkeder kunne jeg oppnå bredde i materialet.

I innledningskapittelet refererte jeg til andre empiriske studier som viser at morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i India ikke utelukkende er tilknyttet byggebransjen, men kan være relatert til ulike økonomiske aktiviteter. Gjennom intervjuer og uformelle samtaler har jeg fått informasjon om at det blant annet i stålfabrikken og i diamantsliperiene benyttes såkalte *badli* arbeidere, eller reservearbeidere. Jeg snakket uformelt med en arbeider som hadde dagarbeid med lossing på brygga og fikk høre at det også hyres dagarbeidere til lossing på kornmarkedet i gamlebyen. Rekruttering av arbeidskraft til disse aktivitetene skjer imidlertid direkte der aktivitetene foregår, og jeg har derfor ikke inkludert dem i denne studien. Morgenmarkedene i Bhavnagar er hovedsakelig tilknyttet byggebransjen.

Jeg ønsket å få informasjon om morgenmarkedene både fra arbeidsgiver- og arbeidstakersiden, selv om hovedvekten skulle være på arbeidstakersiden. Jeg dannet meg etter hvert et bilde av ulike kategorier av aktører som er tilknyttet de tre morgenmarkedene og søkte å finne informanter innen hver av kategoriene. Såkalt *informanttrianglering* innebærer at et fenomen undersøkes fra ulike vinkler, noe som kan bidra til å styrke datamaterialets troverdighet (Kvale 1997).

Informantene i mitt materiale kan inndeles i fire kategorier. Den første kategorien er *arbeidere* som er inndelt i ulike underkategorier. I oppgaven refererer jeg til 18 arbeidere som har tilknytning til ett av de tre morgenmarkedene. I løpet av det første feltarbeidet la jeg vekt på stadig å finne nye informanter for å få bredde i utvalget, men jeg innså etter hvert nødvendigheten av å gå tilbake til de samme flere ganger for å få utfyllende informasjon. Informantene jeg fant tilbake til hadde ikke motforestillinger mot å

la seg intervjuer igjen. Jeg stilte en del nye spørsmål, men la også vekt på å bekrefte og klargjøre svar jeg allerede hadde fått. Det var imidlertid informanter jeg ønsket å møte igjen, men som jeg ikke klarte å finne tilbake til. Under det første feltarbeidet var det noen jeg ikke rakk å møte igjen på grunn av opptøyene og da jeg kom tilbake noen måneder etterpå, viste det seg vanskelig å finne dem. Jeg refererer til alle arbeiderne som er ført opp i informantlisten (se vedlegg 1), men bruker i større grad informanter jeg møtte mer enn en gang eller som jeg intervjuet i løpet av det andre feltarbeidet.

Jeg skiller som nevnt i innledningen mellom entreprenører og kontraktører i byggebransjen på arbeidsgiversiden tilknyttet morgenmarkedene i Bhavnagar. Jeg har intervjuet fire entreprenører som er eiere av byggeforetak. De rekrutterer ikke selv arbeidskraft, men setter ut ulike deler av byggeprosessen til kontraktører som blant annet hyrer arbeidskraft fra morgenmarkeder. Jeg intervjuet fem kontraktører som regelmessig rekrutterer arbeidskraft fra ett av de tre morgenmarkedene. Den fjerde kategorien informanter inkluderer personer som har gitt mer kontekstuell informasjon om arbeidsmarkedet og morgenmarkeder i Bhavnagar og Gujarat. Denne kategorien inkluderer assisterende arbeidskommisær i Bhavnagar, to fagforeningsledere og én forsker. I tillegg til uformelle samtaler på morgenmarkedene i Bhavnagar, refererer jeg til uformelle samtaler med arbeidere på morgenmarkeder i Ahmedabad og andre som har gitt meg relevante opplysninger.

Rekruttering av informanter

Det viste seg tidlig at det var vanskelig å få til en god intervjusituasjon på morgenmarkedene fordi folk stimlet sammen rundt oss. En annen mulighet jeg prøvde for å rekruttere informanter var å spørre en arbeider på morgenmarkedet hvor vedkommende skulle jobbe den dagen for så å dra dit i lunsjpausen. Etter at jeg forsøkte dette og ikke fant informanten på det oppgitte stedet, slo jeg fra meg denne muligheten. Under det første feltarbeidet viste det seg vanskelig å lage avtaler med arbeidere for å møte dem hjemme om kvelden. Noen var skeptiske til å gi bort adressen sin eller det var vanskelig for tolken å forstå hvor de bodde. Dette var noe som fungerte bedre under det andre feltarbeidet, og da gjorde jeg intervjuer med både kontraktører og arbeidere jeg hadde gjort avtale med på morgenmarkedet.

For å få adgang til felten, kan det være nyttig for forskeren å etablere kontakt med ”portvakter” som har innflytelse i det miljøet som studeres (Thagaard 1998). Jeg fikk også hjelp til å rekruttere informanter av kontaktpersoner Shaishav hadde i boligområder som lå i nærheten av de tre morgenmarkedene. Informanter tilknyttet Dipak Chowk ble rekruttert av en butikkeier i et av boligområdene i nærheten av morgenmarkedet og ved hjelp av medarbeidere i Shaishav som kjente noen i boligområdene. For å finne arbeidere som gikk til Gadechi Vadla, tok jeg utgangspunkt i lavinntektsområdet Kumbharwada. Shaishav driver her fem utdanningssentere hvor jenter fra lokalsamfunnet underviser. Jentene forhørte seg med barna og naboer for å finne fram til informanter som går til Gadechi Vadla. Jawahar Maidan er en stor slette midt i Bhavnagar hvor det er flere uregulerte bosettinger som ligger i nærheten av Limbdiyu. Hit dro tolken og jeg ved flere anledninger og spurte oss fram til vi fant arbeidere som går til dette morgenmarkedet. De gikk med på å la seg intervju selv om vi ikke ble introdusert gjennom noen kontaktperson.

Hovedproblemet med denne framgangsmåten var å finne informanter i målgruppen. Før vi begynte intervjuet forsikret jeg meg om at den potensielle informanten regelmessig gikk til et av de tre morgenmarkedene for å søke arbeid, men utvalgsriteriet var ikke at dette skulle være arbeiderens eneste rekrutteringskanal til arbeid i byggebransjen. Flere jeg ble satt i kontakt med falt utenfor målgruppen fordi de ikke søkte arbeid fra morgenmarkeder, men fikk oppdrag via kontakter i nabolaget, jobbet regelmessig for en kontraktør eller jobbet som dagarbeidere uten å gå til morgenmarkeder. Samtalene med disse arbeiderne har imidlertid gitt meg utfyllende opplysninger om arbeidsmarkedet i Bhavnagar. Til Limbdiyu og Gadechi Vadla kommer det også arbeidere fra landsbyene rundt Bhavnagar. Av praktiske årsaker var det vanskelig å intervju informanter utenbys fra om kvelden, og jeg har derfor ingen arbeidere bosatt i landsby i mitt materiale. Jeg kan imidlertid vise til utsagn fra andre informanter som omhandler disse arbeiderne og har dermed fått indirekte informasjon om dem.

Shaishav kjenner til flere entreprenører i Bhavnagar som jeg ble satt i kontakt med. En entreprenør som via kontraktører hyrer arbeidskraft fra Dipak Chowk, var en viktig nøkkelinformant om forholdene på dette morgenmarkedet. Han satte meg også i kontakt med en av sine kontraktører. En gang dro tolken og jeg til Limbdiyu sammen med en entreprenør som satte oss i kontakt med arbeidere han kjente. Han ble med for å vise oss hvor en av fagarbeiderne bodde, og jeg syntes det var vanskelig å be han om å gå. Dette

kan ha gitt føringer på informasjonen jeg fikk, men i lys av denne arbeidernes situasjon, mener jeg at svarene han ga fremstår som troverdige.

I intervjuundersøkelser, som i all annen forskning, er det vesentlig at forskeren ivaretar etiske hensyn. Et grunnleggende prinsipp er kravet om informert samtykke (Kvale 1997, Thagaard 1998). Tolkene introduserte meg som en gjest av Shaishav og hva jeg ønsket informasjon om, at opplysningene var til bruk i min studie og ville bli behandlet konfidensielt. Ved et par anledninger opplevde jeg at det var en potensiell informant som ikke ville la seg intervju, men som regel sa de vi snakket med ja til å la seg intervju. Fordi intervjuene vanligvis ble gjort på kveldstid, hendte det imidlertid at vi måtte avslutte intervjuet tidligere enn planlagt fordi informanten hadde andre gjøremål. Jeg spurte da om å få komme tilbake, eller avsluttet intervjuet etter å ha fått svar på det viktigste.

Semistrukturerte intervjuer

Kvalitative intervjuer er egnet til å få informanters opplysninger, fortellinger og forståelse rundt et gitt tema (Widerberg 2001). Kvalitative intervjuer kan ha forskjellig struktur avhengig av formålet med undersøkelsen. Intervjuer som kjennetegnes av lite struktur bærer preg av en samtale mellom forsker og informant om bestemte temaer. Relativt strukturerte intervjuer er egnet hvis sammenligning av er vesentlig. Det semistrukturerte intervjuet kjennetegnes av at temaene for intervjuet er bestemt på forhånd, men at det er rom for å endre på rekkefølgen av spørsmålene og stille oppfølgingsspørsmål (Thagaard 1998). Intervjuformen jeg benyttet under intervjuer med arbeidere og kontraktører lå i skjæringspunktet mellom relativt strukturerte og semistrukturerte intervjuer. Jeg hadde til hensikt å stille en del av de samme spørsmålene for å kunne sammenligne informasjon, men også å ha mulighet til å endre rekkefølgen i spørsmålene, stille oppfølgingsspørsmål og gi rom for opplysninger jeg ikke hadde tenkt på forhånd.

Intervjuguiden jeg hadde forberedt til intervjuene med arbeiderne var relativt detaljert, men denne ble endret og tilpasset underveis. Intervjuguiden besto av tre hoveddeler. I den første delen kartla jeg informantenes arbeidslivshistorier og hva deres foreldre arbeidet med. Dette er en metode benyttet av Endresen (1994) for å belyse hvordan arbeidstakere beveger seg i arbeidsmarkedet over tid. Formålet i min undersøkelse var å belyse prosesser på tilbudssiden i arbeidsmarkedet og forhold rundt adgang til aktørkategorier og til morgenmarkedene. Den andre delen av intervjuguiden fokuserte på

interaksjonen som foregår mellom aktørene på morgenmarkedene. Den tredje delen dreide seg om alternative inntektskilder og sosiale sikkerhetsnett. I undersøkelsen la jeg ikke vekt på å innhente detaljert informasjon om levekårskomponenter fordi dette krever en omfattende metode, men å danne meg et bilde av husholdenes økonomiske situasjon. Spørsmål om hvor mye jobb de får i løpet av en måned, frambrakte ofte latter hos informantene, og svarene de ga er nok preget av situasjonen på intervjutidspunktet og kan variere gjennom året.

Intervjuguiden jeg benyttet under intervjuene med kontraktørene inkluderte også en del om arbeidslivshistorier i tillegg til delen om morgenmarkedene. Intervjuene med entreprenører og informanter i kategorien *andre* hadde et mer eksplorerende preg. Jeg forberedte noen spørsmål på forhånd for å få samtalen i gang og fulgte opp med nye spørsmål etter hvert som samtalen utviklet seg.

Intervjusituasjonen

Relasjonen som utvikles mellom forsker og informant preger det kvalitative forskningsintervjuet. Informasjonen informanten gir påvirkes av vedkommendes oppfatning av forskeren og forskeren påvirkes av hvordan informanten forstår sine erfaringer (Thagaard 1998, Kvale 1997). Jeg ble introdusert til informantene som en gjest hos Shaishav, noe jeg opplevde ble oppfattet som positivt fordi aktivitetene de driver er kjent både i lokalsamfunnene og hos myndighetene. Jeg opplevde ikke at tilknytningen til Shaishav påvirket informasjonen informantene ga om morgenmarkeder, fordi dette ikke er direkte relatert til Shaishavs arbeidsområde. Det kan imidlertid ha hatt innvirkning på svar angående barn og skolegang.

Under intervjuene med arbeidere og kontraktører benyttet jeg tolk som oversatte fra delstatspråket gujarati til engelsk. Under intervjuer med entreprenører og andre informanter foregikk samtalen på engelsk, men jeg hadde ved flere anledninger med en medarbeider fra Shaishav som referanse og som oversatte hvis det var nødvendig. Bruk av tolk innebærer at en tredje person virker inn på relasjonen som etableres mellom forsker og informant. Slik jeg erfarte det, virket det som at tolkene oppnådde tillit hos informantene og bidro til å skape en god stemning under intervjuene. I forkant av feltarbeidet hadde jeg tatt begynerkurs i hindi og selv om gujarati og hindi er to forskjellige språk, er det en del ord som er de samme eller ligner. Informantene forsto litt hindi, og jeg plukket etter hvert

opp litt gujarati slik at jeg kunne presentere meg og prate uformelt med informantene. Selv om jeg måtte konsentrere meg om utvekslingen mellom meg og tolken, forsøkte jeg å holde øyekontakt med informanten under intervjuet for å gjøre distansen mindre.

I intervjuundersøkelser er det vesentlig å tilpasse undersøkelsesopplegget til informantene og dette gjelder spesielt dersom forskjellen mellom den sosiale og kulturelle bakgrunnen til forsker og informant er stor (Robinson 1998). Arbeiderne og kontraktørene i mitt materiale har lite eller ingen skolegang og jeg la vekt på å stille enkle og konkrete spørsmål for at informantene skulle forstå dem. Jeg erfarte likevel at spørsmål om arbeidslivshistorie og sosiale sikkerhetsnett var lettere å få opplysninger om mens å finne gode spørsmål for å fange opp interaksjonen som foregår på morgenmarkedene var mer utfordrende. Dette var noe som gikk lettere da jeg kom mer inn i feltet. Thagaard (1998) peker på viktigheten av å kommentere betydningen av kjønn i intervjusituasjonen. Jeg opplevde det som lettere å få kvinnelige informanter til å fortelle mens mannlige informanter kunne være mer ordknappe og reserverte. Her var det imidlertid variasjon blant informanter av begge kjønn. Også de mer reserverte svarte på spørsmålene de ble stilt, og jeg forsto det slik at informantene ikke syntes at spørsmålene mine var spesielt sensitive.

Forberedelser til intervjuundersøkelser bør innbefatte at forskeren setter seg inn i omgivelsene til intervjupersonen og forhold som er relevant for temaet (Robinson 1998). Før jeg begynte feltarbeidet, visste jeg ikke sikkert hvilke bransjer arbeidere som rekrutteres fra morgenmarkeder ville være tilknyttet. Fordi byggebransjen viste seg å være sentral, var det viktig å få en forståelse av hvordan denne bransjen fungerer i Bhavnagar for å kunne stille relevante spørsmål. Det at min forhåndskunnskap om bransjen var begrenset, preget intervjuene særlig i begynnelsen. I Bhavnagar blir for eksempel betegnelsen *mukadam* brukt både om mannlige underentreprenører, mannlige arbeidslagsledere og kvinnelige arbeidslagsledere, og hvilken betydning det ble referert til i intervjusituasjonen, har jeg i noen tilfeller måtte tolke i ettertid. Jeg mener imidlertid at jeg gir en rimelig tolkning på bakgrunn av den økte forståelse jeg fikk av forholdene underveis i undersøkelsen.

For forskere som er utenforstående både når det gjelder språk og kultur, fungerer tolken som et filter for informasjon (Mikkelsen 1995). Tolkene som hjalp meg med oversettelse under det første feltarbeidet, var ikke spesielt gode i engelsk, og det tok derfor lang tid å få informasjonen fram og tilbake. Søskenparet som tolket under det andre

feltarbeidet snakket godt engelsk, noe som i tillegg til min erfaring fra felten, bidro til bedre intervjuer. Under begge feltarbeidene var det en utfordring å få tolkene til å oversette alt det ble snakket om og som ikke direkte var svar på mine spørsmål. Som regel var det flere slektninger og naboer til stede under intervjuene. De kom ofte med svar på spørsmålene og kommentarer som kunne lede til lange diskusjoner. Dette har antakelig påvirket svarene til informantene, men kan samtidig ha hatt en positiv virkning for svarenes pålitelighet. Det hendte særlig når jeg intervjuet kvinner at en eller flere av mennene nærmest svarte for henne. Hvis dette var tydelig, ba jeg dem om å la henne svare og det pleide å bli respektert. Det hendte også at tolkene svarte på spørsmålene selv uten å spørre informanten fordi de anså svaret på spørsmålet som opplagt.

Bruk av båndopptaker er fordelaktig fordi nyansene under intervjuet blir ivaretatt, men kan virke begrensende på hvordan informantene uttrykker seg (Robinson 1998). I begynnelsen av det første feltarbeidet noterte jeg under intervjuene fordi jeg tenkte arbeiderne ikke ville være komfortable med at intervjuene ble tatt opp på minidisk og at det ville skape økt avstand. Dette viste seg imidlertid ikke å være noe problem bortsett fra i ett tilfelle. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk som tar med sin mindreårige sønn i arbeidslaget, forsikret seg først om at jeg ikke kom til å gå til myndighetene med opplysninger om dette før hun gikk med på å la seg intervjuet. Hun var skeptisk til at jeg skulle ta opp intervjuet, men etter hvert som tolken forklarte at det bare var til hjelp for meg, sa hun at det var greit. Jeg valgte likevel å notere under dette intervjuet.

Observasjon og uformelle samtaler

En forsker kan gjøre observasjon i det miljøet vedkommende studerer enten ved å delta aktivt eller observere utenfra. Data om samhandling kan på den måten erverves direkte i motsetning til intervju som vil innebære en gjenfortelling av samhandlingen (Thagaard 1998). I løpet av begge feltarbeidene dro jeg flere ganger til de tre morgenmarkedene for observasjon, uformelle samtaler og for å finne informanter. Tolken og jeg stilte oss som regel først i utkanten for å observere før vi tok kontakt med noen. Som utenforstående kunne vi ikke umiddelbart forstå interaksjonen som foregår gjennom observasjon, men observasjonen og de uformelle samtalene ga meg utfyllende opplysninger som jeg noterte ned etterpå og ga ideer til hva jeg kunne følge opp under intervjuene.

Mitt vertskap rådet meg til å ha med meg en mannlig ledsager til morgenmarkedene i begynnelsen fordi det kunne oppstå ubehagelige situasjoner siden jeg var jente. Dette viste seg imidlertid ikke å være noe problem, verken når jeg hadde kvinnelig eller mannlig følge. Det samlet seg alltid mange rundt oss når vi kom, men det var aldri ubehagelig og de uformelle samtalene var hyggelige og ledet ofte til spøk om de for eksempel kunne bli med meg til mitt land for å jobbe. Jeg foretok også observasjon og hadde uformelle samtaler på noen byggeplasser for å få innblikk i ulike arbeidsprosesser. En dag kom jeg også forbi et arbeidslag med kvinner fra Dipak Chowk, inkludert en av informantene, som arbeidet på en byggeplass rett ved der jeg bodde. De vinket meg bort og den kvinnelige lederen for arbeidslaget inviterte meg til å sitte ved siden av henne for å se på arbeidet. Det var en fin anledning til å observere fordelingen av arbeidsoppgaver og selve arbeidsprosessen. I pausen drakk vi te som ble servert av oppsynsmannen på byggeplassen.

Bearbeiding av datamaterialet og analyse

Ved bruk av kvalitativ metode skjer forskerens fortolkning av datamaterialet delvis under intervjuet og fortsetter under transkribering av intervjuer eller renskriving av notater. Forståelsen kan dermed endre seg mens forskeren arbeider med materialet (Thagaard 1998). Under det første feltarbeidet ble notater fra intervjuene skrevet inn på bærbar datamaskin og noen av intervjuopptakene transkribert. Dette var en fordel for å få oversikt over materiale og komme inn i feltet. Under det andre feltarbeidet hadde jeg ikke med bærbar datamaskin, så notater ble skrevet inn og intervjuer transkribert i ettertid.

I teksten blir datamaterialet delvis presentert som gjenfortelling av det informantene har fortalt og delvis gjennom sitater. Sitatene er først og fremst basert på de transkriberte intervjuene, og jeg har oversatt den engelske oversettelsen fra gujarati til norsk. Sitatene er derfor ikke direkte gjengivelse av det informantene sa. Jeg har holdt meg så nær tolkenes oversettelse som mulig, men redigert oversettelsene ved å ta bort unødvendige ord og omgjøre tredjeperson til førsteperson. Også sitater fra intervjuer jeg har gjort på engelsk har jeg oversatt til norsk for å gi en konsekvent språkføring. Når jeg setter sammen flere utsagn om et tema til ett sitat, markerer jeg bruddet med stiplelinje (...).

Analyseenhet angir det som er fokus i analysen, og det kan skilles mellom personsentrert og temasentrert analyse av kvalitative data. I personsentrert analyse søkes en helhetlig forståelse av personer eller grupper av personer. I temasentrert analyse belyses

ulike temaer ved å sammenligne informasjon fra alle informanter i undersøkelsen, noe som gjør at dataene løsrives fra den opprinnelige sammenhengen. En kombinasjon av analyseformene kan være fordelaktig for å ivareta en helhetsforståelse av det som studeres. Helhetsforståelse kan imidlertid problematiseres fordi forskeren alltid vil legge vekt på noen aspekter (Thagaard 1998). I analysen benytter jeg hovedsakelig temasentrert analyse ved å sammenstille utsagn og eksempler fra informanter innenfor ulike informantkategorier. Jeg søker imidlertid å se informanters utsagn i lys av deres posisjonering og situasjon slik jeg oppfatter den. Jeg presenterer også portretter av en arbeider fra hvert av de tre morgenmarkedene. Portrettene fokuserer på arbeidernes arbeidslivshistorier og husholdenes livssituasjon. De er ment som en bakgrunn og temaene vil trekkes inn i den videre analysen der det er relevant.

Et annen prinsipiell retningslinje når det gjelder forskningsetikk er kravet om konfidensialitet. Dette innebærer at personlige opplysninger som kan avsløre intervjupersonens identitet ikke offentliggjøres (Kvale 1997, Thagaard 1998). I portrettene av de tre arbeiderne bruker jeg fiktive navn, men de vil ikke benyttes videre i analysen. Når jeg refererer til arbeidere, viser jeg hvilket morgenmarked de er tilknyttet og hvilken kategori de tilhører. Når jeg referer til kontraktører, viser jeg bare hvilket morgenmarked de er tilknyttet. Entreprenørene refereres bare til som entreprenører. Jeg har valgt å gjøre det på denne måten fordi hovedpoenget er å benytte utsagn og eksempler som illustrasjoner til å belyse temaene. Informantene i kategorien *andre* refererer jeg til ved tittel fordi de er offentlige personer.

Resultatene fra en kvalitativ undersøkelse framkommer på bakgrunn av forskerens tolkning av datamaterialets meningsinnhold (Thagaard 1998). Tolkningen kan enten ta utgangspunkt i en empirinær tilnæringsmåte som innebærer at temaene for analysen hentes fra materialet, men temaene kan likevel uttrykkes i mer teoretiske begreper. Ved bruk av en teorinær tilnæringsmåte, belyses temaer fra teori og begreper med hjelp av empirien. En kombinasjon av de to tilnæringsmåtene er vanlig i kvalitativ forskning (Widerberg 2001). Jeg hadde som nevnt et eksplorerende utgangspunkt for denne undersøkelsen og var åpen for de temaene som dukket opp underveis. Undersøkelsen var imidlertid ikke helt ateoretisk fordi opplegget jeg benyttet var inspirert av annen forskning. Jeg har videre benyttet teori og begreper for å "åpne" dataene og få ideer til analysen og har på den måten beveget meg mellom teori og empiri i forskningsprosessen. Ved å sette

sammen elementer fra ulike teoriretninger og begreper i analyserammen, har jeg søkt å bidra til den teoretiske debatten.

Bekreftbarhet og overførbarhet

Reliabilitet eller pålitelighet er et annet kvalitetskriterium i kvantitative undersøkelser som ofte erstattes med *bekreftbarhet* i kvalitativ metode. Bekreftbarheten av en kvalitativ studie handler om at en annen forsker ville gjort de samme tolkningene av det datamaterialet som foreligger. Dette forutsetter at forskeren er kritisk til egne tolkninger av datamaterialet og at forståelsen forskeren framlegger kan støttes av tolkninger basert på annen forskning (Thagaard 1998). I løpet av arbeidet med oppgaven har jeg innhentet andre empiriske studier av morgenmarkeder, både fra India og andre land. Studiene fra andre land representerer svært forskjellige kontekster, men jeg mener likevel de er relevante for å trekke paralleller til mitt eget datamateriale. To av studiene fra India er forskningspublikasjoner fra begynnelsen av 1990-tallet, men det har ikke lyktes meg å oppspore noen av nyere dato og opplysninger om for eksempel lønnsnivå er derfor ikke direkte sammenlignbare. Jeg refererer imidlertid til nyere undersøkelser utført av frivillige organisasjoner og én utredning utført av et privat forskningsinstitutt, alle i Ahmedabad i Gujarat. Når det gjelder informasjon om det regionale arbeidsmarkedet i Gujarat, baserer jeg meg på forskningslitteratur i tillegg til egne intervjuer.

Data framskaffet ved bruk av kvalitativ metode gir ikke grunnlag for statistiske generaliseringer, men kan danne grunnlag for *overførbarhet*, noe som går ut på at den fortolkningen som er gjort i en undersøkelse også kan være relevant i lignende kontekster (Thagaard 1998). Dette omtales også som analytisk generalisering (Kvale 1997). I avslutningskapittelet vil jeg drøfte denne undersøkelsens overførbarhet til morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i andre kontekster.

Oppsummering

Det at jeg hadde begrensede forhåndskunnskaper om morgenmarkeder før jeg begynte undersøkelsen, gjorde det hensiktsmessig å benytte en eksplorerende, kvalitativ forskningsmetode slik at undersøkelsesopplegget kunne tilpasses underveis. Jeg sto overfor en rekke praktiske problemer når det gjaldt datainnsamling, og tiden under det først

feltarbeidet strakk ikke til. Jeg fant det derfor nødvendig å gjennomføre et oppfølgende feltarbeid. Jeg fikk da anledning til å gjøre oppfølgingsintervjuer med noen informanter i tillegg til å rekruttere nye. Jeg fikk utfyllende informasjon og oppklarte uklarheter, noe som har bidratt til å styrke undersøkelsens troverdighet.

4. Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i Bhavnagar

Dette kapittelet er todelt og i den første delen av kapittelet analyserer jeg hvordan morgenmarkedene for midlertidig arbeidskraft i Bhavnagar i opererer. Jeg beskriver først kort de tre morgenmarkedene som steder. Deretter introduserer jeg aktører på arbeidsgiversiden og arbeidstakersiden tilknyttet morgenmarkedene og presenterer portretter av tre arbeidere. Portrettene analyseres ikke her, men er ment som en bakgrunn og vil trekkes inn tematisk underveis i analysen. Videre belyser jeg interaksjonen mellom aktørene. Hvilke forhold virker inn på adgang til aktørkategorier og til arbeid formidlet fra morgenmarkedene? Hvilke forhold påvirker lønnsdannelsen og foregår det forhandling om lønningene på morgenmarkedene? Til slutt følger en sammenfattende diskusjon av relasjonene mellom aktørene. I den andre delen av kapittelet diskuterer jeg om morgenmarkedene er viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper. Er morgenmarkedene en av flere rekrutteringskanaler? Har arbeiderne alternative inntektskilder og sosiale sikkerhetsnett dersom de ikke får arbeid? Her viser jeg tilbake til portrettene av de tre arbeiderne og trekker inn andre eksempler fra materialet i diskusjonen.

Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla

Bhavnagar består av en sentral, gammel bydel hvor basaren ligger og nyere bydeler rundt denne. De tre morgenmarkedene Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla ligger i nyere deler av byen og oppsto parallelt med byutviklingen i Bhavnagar da det var behov for å rekruttere arbeidskraft i nærheten av byggeplassene. Aktiviteten på morgenmarkedene er størst fra 08.30 og fram til 11.00, men jeg hørte også om arbeidere som kommer tidligere og blir stående lengre. Jeg observerte at ingen arbeidere har på seg arbeidstøy, men derimot vanlige klær. Mennene har skjorte og bukse eller hvite, tradisjonelle klær og turban. Kvinnene er kledd i sari og ungjentene i den todelte drakten *salwar kameez*, eller skjørt og skjorte. Menn som ankommer morgenmarkedene på scooter eller motorsykkel, er kontraktører og oppdragsgivere.

Dipak Chowk

Morgenmarkedet Dipak Chowk ligger i en rundkjøring i den nordlige utkanten av sentrum. Rundkjøringen utgjør en stor, åpen plass med et tre i midten. Rundt plassen er det flere butikker og på plassen står det kvinner som selger gress fra håndkjerrer. Forbipasserende kjøper dette gresset og gir det til de hellige kuene som del av et religiøst morgenrituale, og kuene samles under treet for å spise gresset. Dipak Chowk er det eldste av morgenmarkedene og ble til rundt 1970-tallet da de nærliggende boligområdene Khedutwas, Mafat Nagar og Anandnagar vokste fram. Arbeiderne som kommer til dette morgenmarkedet bor hovedsakelig i disse boligområdene.

Arbeiderne på Dipak Chowk er kjent for å være spesialisert i forskalings- og armeringsarbeid. Ikke langt fra Dipak Chowk ligger et mindre samlingssted som heter Boardigate. Jeg har forstått det som at det hovedsakelig er disse to morgenmarkedene i Bhavnagar som tilbyr arbeidskraft med den typen spesialiseringer. Et utsagn fra en entreprenør illustrerte dette: ”Folk fra utkanten av Bhavnagar kommer hit for å hyre arbeidere. Rundt 100 kilometer unna”. I Bhavnagar er det vanlig praksis at fylling av sement i forskalingene utføres av arbeidslag bestående av kvinner, ungdommer og ofte barn. Disse arbeidslagene ledes av en kvinnelig arbeidslagsleder som kalles *mukadam*. Selve prepareringen av sementen utføres av menn, og på Dipak Chowk samles ofte både menn, kvinner og barn i grupper. Hvis byggeplassen er langt borte, fraktes arbeidslagene i lastebiler eller på fargerike motorsykler med lasteplan. Arbeidere som er hyret til et oppdrag som varer flere dager, drar ofte rett til byggeplassen, men Dipak Chowk er også et samlingssted for arbeidslag som allerede har et oppdrag og som samles der for å dra sammen. Det kommer i tillegg både mannlige og kvinnelige arbeidere som gjør andre typer arbeid som graving og muring til dette morgenmarkedet. De kan også stå sammen i grupper selv om de ikke hyres som arbeidslag.

Bilde 1: Arbeidere på Dipak Chowk

Limbdiyu

Morgenmarkedet Limbdiyu ligger ved den sør-østlige hovedveien inn til Bhavnagar. En fagarbeider fra dette morgenmarkedet fortalte at da han begynte i byggebransjen for femten år siden, eksisterte ikke Limbdiyu og de gikk de til morgenmarkedet Khargate i den gamle delen av byen. For ti år siden ble Limbdiyu et samlingssted fordi byen vokste i denne retningen. Morgenmarkedet har fått navn etter de store trærne som vokser langs veien og som på gujarati kalles *limbdi*. Under trærne langs veien er det boder med mat- og teservering og et lite tempel. Der sitter det også menn som selger blomster til ofring i tempelet og den indiske tyggetobakken *pan*. Arbeiderne står eller sitter på begge sider av veien. Til dette morgenmarkedet kommer fagarbeidere som murere, snekkere, rørleggere og malere og ufaglærte håndlangere og gravearbeidere. Hit kommer det ingen kvinner eller barn. En kontraktør fra Limbdiyu anslo antallet arbeidere som kommer dit til rundt 400 til 500 og sa at det er det største morgenmarkedet i Bhavnagar. Dette stemmer med mine observasjoner. Ifølge kontraktører som hyrer arbeidere fra Limbdiyu er mange av arbeiderne som kommer til dette morgenmarkedet fra landsbyer i nærheten av Bhavnagar. En kontraktør fra Limbdiyu sa: ”De er alle folk fra landsbyene. De er ikke bare arbeidere, men også bønder så det er avhengig av arbeidet [i jordbruket] om de kommer eller ikke”.

Jeg observerte også at folk fra landsbyene kommer til morgenmarkedet i grupper med lastebiler og at flere av mennene er kledd i tradisjonelle klær, noe som er vanlig blant befolkningen på landsbygda. Arbeidere, både de fra landsbygda og de som bor i byen, sykler, og mange sykler står parkert under trærne. Noen arbeidere har redskaper festet til sykkelen.

Bilde 2: Arbeidere på Limbdiyu

Gadechi Vadla

Morgenmarkedet Gadechi Vadla ligger ved den vestlige hovedveien inn til Bhavnagar. Gadechi er navnet på området der morgenmarkedet ligger. Navnet kommer av *Gadha* som tidligere var den delen av byen som lå innenfor kongens fort, og *vadla* betyr *banyantre*. Gadechi Vadla er både et morgenmarked og en bussholdeplass, og ved første inntrykk kan det ikke umiddelbart observeres hvem som venter på bussen og hvem som venter på jobbtilbud. Hovedveien hvor morgenmarkedet ligger er mer trafikkert enn ved Limbdiyu, og arbeiderne står eller sitter bare på den ene siden av veien. Her er det *pan-* og te boder og en liten ”barbersalong”. Barbereren anslo morgenmarkedet til å være omkring ti år gammelt. Til Gadechi Vadla kommer arbeidere med samme fagspesialiseringer som til

Limbdiyu, samt ufaglærte håndlangere. En mannlig arbeider fra Gadechi Vadla fortalte at det ikke er utelukkende til bygningsarbeid at arbeidere fra dette morgenmarkedet blir hyret:

Vi jobber for penger, ikke bare bygningsarbeid. Hvis noen trenger arbeidere til å sette opp bryllupstelt, eller hvilket som helst annet arbeid, kan de hyre oss. De som trenger arbeidere, kommer til Gadechi Vadla.

Jeg observerte at det kommer flest menn til dette morgenmarkedet og noen kvinner, men ingen barn. Også til Gadechi Vadla kommer mange av mennene på sykkel og syklene står parkert ved siden av hverandre i veikanten. Antallet arbeidere som kommer hit kan være rundt 200 på det meste. Ifølge en kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla jobber ikke kvinnelige arbeidere fra dette morgenmarkedet under kvinnelige mukadamer, fordi de gjør en annen type arbeid. Hun sa at arbeiderne fra Gadechi Vadla for det meste hyres til små byggeprosjekter, ofte i lavinntektsområdet Kumbharwada. I uformelle samtaler på Gadechi Vadla og under intervjuer ble jeg fortalt at mange av arbeiderne som bor i byen er bosatt i Kumbharwada og rundt industriområdet *Chitra Industrial Estate* i nærheten, men at det også kommer arbeidere fra landsbyene som ligger på denne siden av byen til dette morgenmarkedet.

Bilde 3: Arbeidere på Gadechi Vadla

Aktører tilknyttet morgenmarkedene

Arbeidsgivere

Entreprenørene blant mine informanter har arkitekt- eller ingeniørutdannelse og er eiere av formelt registrerte byggeforetak. En entreprenør er arkitekt og fungerer både som rådgivende konsulent i byggeprosjekter og tar selv oppdrag på kontrakt for private oppdragsgivere. De andre entreprenørene er ingeniører og medeiere i byggeforetak som hovedsakelig utfører boligbygging. En av dem har også offentlige oppdragsgivere og utfører blant annet instalasjon av oljepumper. Entreprenørene er indirekte tilknyttet morgenmarkedene ved at de setter ut spesialiserte deler av byggeprosessen til kontraktører som blant annet rekrutterer arbeidskraft derfra.

Kontraktørene i mitt materiale er opprinnelig fra landsbygda i Bhavnagar distrikt eller et nærliggende distrikt og har tidligere arbeidet i jordbruket og med diamantkutting. De har hatt yrkesmobilitet fra å være ufaglærte arbeidere til å bli fagarbeidere innen ulike spesialiseringer og deretter kontraktører. En kontraktør fra Dipak Chowk fortalte hvordan han fikk hjelp av en tidligere arbeidsgiver til å etablere seg som kontraktør:

Fabrikkeieren og andre folk sa til meg at du er en bra person og siden du er fra landsbygda vet du mye og graving og slikt, så du skulle møte noen ingeniører i byggebransjen...Mens jeg jobbet som en enkel arbeider møtte jeg en gammel mann som var i byggebransjen og som sa til meg: "Jeg kan hjelpe deg", og gjennom han møtte jeg ingeniører...En av ingeniørene sa til meg: "Du skulle ikke gjøre denne gravingen og alle mulige småjobber; vi vil hjelpe deg finansielt slik at du kan kjøpe redskapene som trengs for montering av forskaling og reisverk slik at du kan starte med det. Det vil være bra for deg".

Om hvordan han ble kontraktør fortalte en kontraktør fra Limbdiyu:

Først bygget jeg mitt eget hus og da ble jeg interessert og lærte av dem som kom for å bygge huset. Arbeiderne, snekkerne og alle, fra dem lærte jeg. Først pleide jeg å gå og jobbe hos noen gjennom anbefalinger, og gradvis da jeg møtte flere folk og kom inn i markedet, visste jeg hva prisene var, hvor profitten lå og hvor mye jeg måtte betale for arbeidet. Gradvis lærte jeg av egen erfaring...Erfaring, kunnskap og kompetanse, alle tre er viktig for å bli en kontraktør. Og for det andre kontakter og penger.

En annen kontraktør fra Limbdiyu ble faglært ved gjennom å være håndlanger for den eldre broren. Da han var blitt fagarbeider, pleide han å arbeide under andre kontraktører og kom da i kontakt med forskjellige entreprenører. Etter hvert begynte å jobbe direkte for dem og etablerte seg som kontraktør. Kontraktørene blant mine informanter tar oppdrag både som underkontraktører for entreprenører og direkte for private huseiere. Det kreves

ikke store investeringer for å bli entreprenør i byggebransjen i India, og barrierene kan derfor betegnes som relativt lave (Loop 1992). Studien til Loop viser at det er mulig å gå fra å være ufaglært arbeider til å bli småskalaentreprenør, men at de fleste er fagarbeidere. Selv om barrierene er relativt lave, viser mitt materiale at personlige kontakter og tilgang til kapital har betydning for å kunne etablere seg som kontraktør.

Kontraktene kan inkludere kjøp av byggemateriale, eller bare omfatte arbeidskraftskostnader. En kontraktør fra Dipak Chowk som ble presentert ovenfor, fortalte at han er involvert i flere byggeprosjekter samtidig og sirkulerer selv mellom disse. Han har noen faste medarbeidere deriblant sønnen som bor i nabolaget. De kommer ikke til morgenmarkedet, men møtes på et bestemt sted i nabolaget før han fordeler dem på byggeplassene. Dersom han trenger flere arbeidere, går han til Dipak Chowk. Det hender også at han selv setter ut oppdrag til underkontraktører:

Noen ganger gir jeg kontrakt til en annen kontraktør, for eksempel når det skal fylles sement i forskalingene, og sier: ”Du skal bringe 15-20 arbeidere”, eller det antallet som trengs for å gjøre arbeidet.

En kontraktør fra Limbdiyu fortalte at han drar til morgenmarkedet både for å få oppdrag selv og for å hyre arbeidere. Han forklarte at de som vil gi han arbeid, kan møte han der slik at de ikke trenger å henvende seg til han hjemme. Han sa at han primært hyrer mannlige arbeidere fra morgenmarkedet fordi det varierer hva slags arbeidskraft han har behov for, mens kvinnelige håndlangere hyres på mer regelmessig basis og rekrutteres fra nabolaget. Hvis et oppdrag varer over en lengre periode, kan han også hyre noen mannlige arbeidere på regelmessig basis i denne perioden. En annen kontraktør fra samme morgenmarked sa at han ikke selv får oppdrag på Limbdiyu, men ved at arbeidsgivere henvender seg til han hjemme, eller ved at han selv oppsøker entreprenører han kjenner. Han rekrutterer noen arbeidere fra nabolaget og går til morgenmarkedet hvis han trenger flere.

På byggeplassene er kontraktørenes ansvar å sørge for at arbeiderne gjør en bra jobb og at de ikke blir skadet. De deltar selv i arbeidet og lønner arbeiderne fra et avtalt beløp de får fra entreprenør eller oppdragsgiver. Entreprenørene sa at det varierer i hvilken grad kontraktørene de benytter er registrert eller ikke. En av kontraktørene fra Limbdiyu er i motsetning til de andre eier av et foretak, men dette er ikke en registrert virksomhet. En av kontraktørene fra Dipak Chowk er heller ikke registrert. Jeg har ikke empirisk belegg for å si om andre kontraktørene i mitt materiale er registrert eller ikke, men det er

sannsynlig at den uregistrerte statusen til disse to kontraktørene har overføringsverdi til de andre.

Arbeidere

Arbeiderne kan for det første deles inn i kategoriene fagarbeidere og ufaglærte arbeidere. *Fagarbeiderne* kan i likhet med kontraktørene differensieres ut fra spesialiseringer. Fagarbeideren fra Dipak Chowk er spesialisert i forskalingsarbeid og fagarbeideren fra Limbdiyu er spesialisert i flislegging, men gjør også annet arbeid. For det andre kan de ufaglærte arbeiderne deles inn i kategoriene mannlige arbeidere, kvinnelige mukadamer, kvinnelige arbeidere og barnarbeidere. De ufaglærte arbeiderne kan også delvis differensieres ut fra spesialisering. *De mannlige arbeiderne* fra Dipak Chowk er hovedsakelig håndlangere under forskalingsarbeid. Arbeiderne som er bosatt på Jawahar Maidan, en slette midt i Bhavnagar, er kjent for å gjøre gravearbeid, men fra Limbdiyu kan de også hyres til annet ufaglært arbeid. De andre mannlige arbeiderne fra Limbdiyu og Gadechi Vadla er primært håndlangere under muring og snekring. *De kvinnelige mukadamene fra Dipak Chowk* er ledere for arbeidslagene som fyller sement i forskalingene. Mukadamene er ansvarlige for å samle det nødvendige antall arbeidere for hvert oppdrag og ta dem med til byggeplassen hvor de leder arbeidet. Mukadamene lønner ikke arbeiderne, men alle i arbeidslaget får betaling direkte fra kontraktørene, og jeg kategoriserer dem derfor som arbeidere. *De kvinnelige arbeiderne* kan differensieres ut fra de som inngår i arbeidslag og de som søker jobber individuelt. Arbeidsoppgavene til den siste kategorien er blant annet å bære murstein eller fat med byggemateriale på hode, hente vann eller sile sand som skal brukes til å lage sement. *Barnarbeiderne fra Dipak Chowk* inngår som håndlangere i arbeidslag som fyller sement i forskalingene.

Portretter av tre arbeidere

Manjuben - kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk

Manjuben er rundt 45 år, av kasten *vankar* og bosatt i Mafat Nagar i nærheten av Dipak Chowk. Boligområdene er en blanding av regulerte og uregulerte nabolag. Lederne i Shaishav betegnet dem som ”andregenerasjons slum”. Hun er opprinnelig fra landsbyen Cher i Ahmedabad distrikt. Hun har ikke noen skolegang og betegner seg selv som

fullstendig analfabet. Da hun var 12 år, begynte hun å jobbe med foreldrene som var jordbruksarbeidere. Hun giftet seg da hun var 18 år, og hun og mannen levde av å gjøre gravearbeid i landsbyene i området der de bodde. De kunne ikke få nok arbeid på landsbygda, så derfor flyttet de til Bhavnagar for 20 år siden. De hadde ingen slektninger eller kjente i byen fra før av og leide først et hus i Mafat Nagar. Naboene hjalp dem med å få arbeid i byggebransjen. Etter hvert fikk de vite at de kunne kjøpe en billig tomt for 35 til 40 rupi i det samme boligområdet. De fylte grunnen med leire og bygde huset som da bare besto av ett rom. Huset er gradvis blitt utvidet og består i dag av tre rom og kjøkken. De finansierte byggingen gjennom å spare litt av det de tjente og ved å ta lån fra arbeidsgivere som de betalte tilbake gjennom arbeid. Huset er utstyrt med eiendeler som tv, radio og symaskin. De har vanntilgang i nærheten av huset, men benytter offentlige latriner i boligområdet. Mat koker de på *chola*, som er en leirovn.

Manjuben har fire voksne barn; en datter og tre sønner. Hun fortalte at hun pleide å arbeide helt fram til fødslene, og da barna var små, tok hun dem enten med mens hun arbeidet eller noen av naboene så etter dem. Sønnene har gått på skolen til og med femte klasse, men datteren har ikke noen skolegang og er analfabet. På intervjutidspunktet var de åtte personer i husholdet. I tillegg til Manjuben og mannen bor de tre sønnene fortsatt hjemme. En av dem er gift og har to barn. På intervjutidspunktet var datteren på besøk i forbindelse med dragefestivalen, men hun er nå bosatt i Ahmedabad hvor hun flyttet etter at hun giftet seg. Mannen til datteren jobber også i byggebransjen mens hun er hjemmeværende. Mannen til Manjuben jobber ikke lenger på grunn av pustebesvær, men de tre sønnene jobber også i byggebransjen. Selv om sønnene bor sammen med foreldrene og bidrar til husholdet, påpekte Manjuben: "Etter at du gifter deg vil du ta deg mer av kona di enn av foreldrene dine". Det er annen som kontrollerer pengene i husholdet og hun sa at både hun og sønnene gir det de tjener til han, slik at de må spørre han om penger.

Manjuben sa at hun får jobb rundt 20 dager i måneden. Det hender hun blir kontaktet av kontraktører som kjenner henne, og morgenmarkedet er derfor ikke hennes eneste rekrutteringskanal til arbeid i byggebransjen. Samtidig sa hun at det ikke er alltid hun orker å jobbe på grunn av alderen. Hun er blant de eldste av informantene og spøkte med at hun får feber hvis hun jobber lenge. Hun uttrykte: "Jeg burde dra opp til Gud". Da jeg spurte hvor lenge hun ville fortsette å arbeide, svarte hun: "Hvis kroppen slutter å virke i dag, vil jeg slutte å arbeide i dag". De dagene hun ikke jobber er hun hjemme og gjør husarbeid og snakker med de andre kvinnene i nabolaget. Hun sa at husholdet har nok inntekter til å

dekke de daglige behovene, men at de låner penger i forbindelse med festivaler, bryllup og hvis de trenger nye klær. Til sønnens bryllup tok de opp et lån på 20.00 rupi³, hvor rentene er 5 rupi per lånte 100 rupi. Sønnene hjelper til med å nedbetale lånet, men hun sa at det er vanskelig å betale tilbake. Da jeg intervjuet henne, hadde sønnen og svigerdatteren dratt til landsbyen hun kommer fra for å feire dragefestivalen. For å dekke reisekostnadene hadde Manjuben lånt 200 rupi av en nabo som hun sa hun ville betale tilbake etter å ha jobbet i 10 dager. Generelt er Manjuben fornøyd med sin situasjon og sa at de har gode relasjoner i nabolaget: ”Dette nabolaget er som en stor familie, vi hjelper hverandre”.

Rajubhai - mannlig arbeider fra Limbdiyu

Rajubhai er 35 år, av kasten *koli* og bor i en av bosettingene på Jawahar Maidan, en stor slette midt i Bhavnagar. Sletta er under kontroll av det militære og bosettingene er uregulerte. Husene er av kumøkk og noe murstein med tak av plast og greiner og deler av husene er åpne på sidene. Gjærder av flettet gress er satt opp mellom husene. Husene har ikke elektrisitet, og det er ikke vann eller toaletter i området. På sletta foregår det også kjøp og salg av kveg og gress som brukes til fôr, og de frittgående kuene i byen kommer hit for å spise gresset som ligger på bakken.

Rajubhai er fra landsbyen Sarthanpur i Bhavnagar distrikt hvor foreldrene hans fortsatt er bosatt. Han har ikke noe skolegang. Foreldrene eier et lite stykke jord, men det gir ikke mye avkastning, og han og kona dro til Bhavnagar etter at de giftet seg fordi det ikke var nok arbeid i jordbruket, noe han forklarte med vannmangel. De slo seg ned på Jawahar Maidan fordi han hadde slektninger som bodde der fra før. Beboerne på sletta er kjent for å gjøre gravearbeid, og han fikk den første jobben med dette gjennom slektningene.

Husholdet består av fem personer. Paret har en sønn på 7 år og to døtre på 8 og 10 år som går på en offentlig skole i nærheten. Kona er stort sett hjemmeværende, men det hender hun jobber hvis det er behov for ekstra arbeidskraft. Fordi beboerne her er kjent for å gjøre gravearbeid, henvender arbeidsgivere seg direkte til boligområdet, men hvis han ikke blir hyret på denne måten, går Rajubhai til Limbdiyu. Han får bare jobb 10 til 15 dager i måneden, men går ikke andre steder for å søke arbeid. Han sa at det meste av det

---

³ I oppgaven oppgir jeg indisk valuta fordi det i denne sammenhengen er relevant å vise til nyansene. På studietidspunktet tilsvarte 1 rupi ca 16 norske øre. 60 rupi var ca 10 norske kroner.

han tjener går til mat, men at de har nok til å spise seg mette. De spiser *rotla*, en type grove brødleiver, og grønnsakskarri tre ganger om dagen. Under intervjuet serverte en nabokone te med melk som de får fra kuene på sletta. Ifølge Rajubhai er imidlertid drikking utbredt i nabolaget: ”Det er et problem, vanligvis kaster folk bort halvparten av det de tjener på drikking”. Han sa at hvis de trenger mat eller penger, kan de låne fra naboene, fra 100 til 200 rupi. Han pekte på de som satt rundt og hørte på intervjuet og forklarte at mange av naboene er slektninger eller folk fra samme landsby:

Disse er nevø og onkel, disse er svigerbrødre, disse to er brødre og søstre...og disse er fra samme landsby. Alle her er slektninger...Hvis noen ikke har noe å spise, gir vi til dem, og hvis ikke vi har, får vi av dem. Noen ganger gir vi korn som vi får tilbake når de har det i sitt hus.

Han og brødrene sender noe av det de tjener til foreldrene, og det hender foreldrene kommer for å bo hos dem i Bhavnagar.

Vijuben - kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla

Vijuben er rundt 30 år, av kasten *koli* og bosatt i Girnar Society i Kumbharwada. Kumbharwada betyr pottemakerens bydel fordi de første som slo seg ned her var fra pottemakerkysten. Området strekker seg fra jernbanelinja i utkanten av gamlebyen og ut til det tørre slettelandskapet som omgir Bhavnagar. Kumbharwada består delvis av uregulerte bosetninger og delvis av *societies*, deriblant Girnar, som er regulert av myndighetene. De fleste husene er i murstein og noen i leire, og området bærer mer preg av landsby enn slum. Husene har som regel elektrisitet, og beboerne har enten vannkran utenfor huset eller de henter vann fra felles pumpe. For toalettbesøk går de ut på åpne plasser i nærheten. Mellom husene går det jordveier med avløpsrenner på sidene.

Vijuben ble født i landsbyen Sanodar i Bhavnagar distrikt, og begge foreldrene døde da hun var ett år gammel. Hun vokste opp sammen med søsknene og den eldste søsteren tok seg av henne. Hun har aldri gått på skolen og er analfabet. Ingen av søsknene bor i landsbyen, og hun drar selv aldri tilbake dit. Hun flyttet til Bhavnagar sammen med mannens familie etter at hun giftet seg fordi det var vanskelig å få arbeid på landsbygda. Etter at de hadde bosatt seg i Kumbharwada, ble de oppsøkt av en mann som ga henne og mannen jobb med å losse kull på togene. Jobben var regelmessig, og de hadde en mer stabil inntekt enn på intervjutidspunktet. På den tiden drev svigerforeldrene grønnsakshandel og med deres hjelp og egne sparepenger, bygde de huset de bor i som

består av to rom. Vijuben og mannen måtte imidlertid skifte arbeid fordi de kulldrevne lokomotiver gikk ut av drift. For fem til seks år siden begynte hun å søke ufaglært arbeid fra Gadechi Vadla. Mannen jobbet først med lossing på brygga før han også begynte å gå til morgenmarkedet, men de siste to årene har han nesten ikke jobbet på grunn av dårlig helse og smerter i magen.

Husholdet består av åtte personer. Vijuben og mannen har tre gutter på henholdsvis 7 måneder, 5 år og 18 år og to jenter på 4 år og 8 år. Svigermoren bor også sammen med dem. Vijuben har jobbet inntil to måneder før hver fødsel og vært hjemme i to til tre måneder etterpå. Hun har hatt barna med i arbeidet til de ble 6 måneder gamle slik at hun har kunnet amme dem. Ingen av barna har gått eller går på skolen, noe hun begrunnet med at de mangler fødselsattester og derfor ikke kan begynne. Den eldste sønnen begynte å jobbe for to til tre år siden med utendørs produksjon av plastikktau. Nå jobber han i en fabrikk som produserer plast og tjener 350 rupi i uka. Hun vil gjerne at han skal begynne å jobbe i diamantindustrien, men hun har ingen kontakter som kan få han inn.

Vijuben står opp klokka 05.00 om morgenen og gjør alt husarbeidet alene. I Bhavnagar er det restriksjoner på vanntilgangen, og i Kumbharwada kommer vannet om morgenen så hun må fylle opp vannbøttene fra en kran på husveggen. Hun lager mat på en leirovn utenfor huset og bruker kukaker som brensel. Vijuben går til Gadechi Vadla sammen med andre kvinner fra nabolaget, og det tar rundt 20 minutter å gå dit. De står der fra 8.30 til 10.00. Hvis hun får arbeid fra morgenmarkedet, hyres hun til håndlangerarbeid som å bære murstein, sement og annet byggemateriale på byggeplassen. De gangene jeg møtte henne fikk hun arbeid 10 til 15 dager i måneden, men hun sa at før jordskjelvet og myndighetenes raseringsaksjon mot ulovlige bosetninger som ble utført i desember 2001, kunne hun få jobb nesten hver dag. Hun går aldri noen andre steder for å søke arbeid, men går hjem og gjør husarbeid og er sammen med barna hvis hun ikke får jobb fra Gadechi Vadla.

Selv om det bare er hun og sønnen som regelmessig bidrar med inntekter til husholdet, sa hun at de som regel klarer seg på dette. De har eiendeler som en svart-hvitt tv og en sykkel. Hvis det er nødvendig, låner hun penger fra noen i nabolaget, men bare små summer som 50 til 100 rupi. De har også rasjoneringskort på basisvarer. Klær kjøper de enten brukt eller nytt en gang i året i forbindelse med høytiden Diwali. Familien kan få gratis legehjelp på offentlig sykehus, men de må betale for medisinene. På intervjudtidspunktet var svigermoren på sykehus i en måned i forbindelse med en operasjon.

For å dekke kostnadene, måtte de ta opp et lån på 5000 rupi fra en pengeutlåner i landsbyen mannen hennes kommer fra. Rentene er på 10 rupi per lånte 100 rupi. Hun fortalte at brødrene til mannen hjelper til å betale lånet og at hennes barn også vil hjelpe til etter hvert som de begynner å jobbe.

Sammenfattende kommentarer

Arbeiderne i mitt materiale er enten født og oppvokst i Bhavnagar by, fra landsbygda i Bhavnagar distrikt eller fra landsbygda i distriktene Ahmedabad, Mesana og Surendranagar som også ligger i Gujarat (se kart 2). Litteratur om byggebransjen i India gir ofte et bilde av bygningsarbeidere som sirkulære migranter som blir rekruttert i landsbyene av mellommenn til arbeid på store byggeprosjekter i byene. Der bor de på byggeplassene under dårlige forhold og returnerer til landsbyene når prosjektet er fullført. Arbeiderne låner store summer av kontraktører i forbindelse med blant annet bryllup og må jobbe i lange perioder uten lønn for å tilbakebetale lån (Loop 1992). Arbeiderne i mitt materiale som er fra landsbygda, er etablert i Bhavnagar og ikke sirkulære migranter. Ifølge arbeidere fra Jawahar Maidan har det de siste årene begynt å komme flere stammefolk til Bhavnagar for å jobbe med graving og bygningsarbeid, men de rekrutteres direkte fra landsbyene og kommer ikke til morgenmarkedene. Jeg snakket uformelt med arbeidere som renoverte det offentlige hospitalet i Bhavnagar. De var fra delstaten Bihar, hadde blitt rekruttert derfra og bodde på selve sykehusområdet. Jeg snakket også uformelt med arbeidere som gravde grøfter for telefonledninger i sentrum av Bhavnagar. De var fra delstaten Madhya Pradesh og hadde blitt rekruttert fra hjemstedet. Dette tyder på at migrantarbeidere langveisfra som gjør bygg- og anleggsarbeid og oppholder seg i byen på mer midlertidig basis, også finnes i Bhavnagar, men at det til morgenmarkedene hovedsakelig kommer arbeidere som er bosatt i byen eller i landsbyer i nærheten og som pendler. Et utsagn fra fagarbeideren fra Limbdiyu illustrerer at det ikke bare er bønder og jordbruksarbeidere som i perioder søker arbeid fra dette morgenmarkedet:

Til og med studenter som studerer på college kommer [til Limbdiyu] fordi de ikke får nok penger hjemmefra, fordi de er veldig fattige, så de må dekke sine egne utgifter. Hvis de har fri i 4-5 dager, kommer de dit.

Utsagnet viser at det å søke arbeid fra morgenmarkeder kan være et alternativ også for andre grupper som trenger en ekstra inntekt og at arbeiderne på morgenmarkedene er en sammensatt gruppe.

Adgang til aktørkategorier arbeid fra morgenmarkedene

Studier fra India viser at personlige kontakter og nettverk er vesentlig for adgang til arbeidsmarkedet i byene. Nettverk er ofte knyttet til faktorer som etnisitet, slektskap, geografisk opprinnelse og bosted og disse faktorene kan bidra til segmentering/fragmentering i arbeidsmarkedet. I India er kaste⁴ en vesentlig faktor når det gjelder etnisitet (Breman 1976, Holmström 1984, Loop 1992, Breman 1996). I det følgende vil jeg diskutere betydningen av nettverk for adgang til aktørkategorier og til arbeid formidlet fra morgenmarkedene og om nettverkene er knyttet til faktorene ovenfor.

Nettverk og romlig organisering

Nettverk synes å ha betydning for adgang til arbeid formidlet fra morgenmarkedene. En entreprenør som har oppført flere leilighetskomplekser i Bhavnagar og kjenner arbeidere som kommer til Limbdiyu, beskrev morgenmarkedet som møteplass på denne måten: "Det er som et slags kontor...et sted der alle samles for tidsfordriv, det vil si de samles og snakker, ikke noe mer, og hvis de søker arbeid, kan de få det derfra". En annen entreprenør beskrev Dipak Chowk som et sosialt treffsted der "...arbeiderne kan komme å røyke sin *bidi*". Jeg møtte en av kontraktørene på Limbdiyu om morgenen og intervjuet han hjemme om kvelden. Med hensyn til hva han gjorde på Limbdiyu om morgenen fortalte han: "Jeg bare dro dit for å dra dit, jeg drar dit daglig. Arbeidet pågikk allerede". Fagarbeideren fra Limbdiyu fortalte at han går til morgenmarkedet daglig og står der i en halvtime selv om han allerede har jobb for å slå av en prat før han begynner arbeidsdagen. Ifølge Assaad (1993) er nettverkene mellom håndverkere og kontraktører som utvikles i kafeer for bygningsarbeidere i Egypt en forutsetning for å få adgang til jobber. Kafeene frekventeres av håndverkere som bor i nabolaget og som sjelden går andre steder fordi det er her de har sine kontakter. Utsagnene fra informanter i Bhavnagar illustrerer at morgenmarkedene er en sosial møteplass for aktører i byggebransjen slik Assaad peker på, noe som kan tolkes i retning av at det er viktig å delta i den sosiale omgangen for å få informasjon om jobbmuligheter.

---

⁴ Ordet *kaste* omfatter de indiske begrepene *varna*, som refererer til de fire hovedkastene og *jati*, som er betegnelsen på de tusener av sub-kaster innenfor de fire hovedkategoriene (Frøystad m.fl.2000). Jeg refererer her til *jati*.

Kontraktørene sa at de vanligvis rullerer mellom å hyre de arbeiderne de kjenner og som jobber bra, men hvis ikke de er til stede, hyrer de noen andre. Ifølge en kontraktør fra Limbdiyu hyres fagarbeidere på bakgrunn av anbefalinger både fra arbeidere, kontraktører og andre. Han utelukket ikke muligheten av å hyre ukjente arbeidere, men da til ufaglært arbeid. Om hvordan han kommer i kontakt med arbeiderne sa han: ”Jeg må kontakte arbeiderne, de kommer ikke til meg”. En kontraktør fra Dipak Chowk sa at det er han som kontakter de kvinnelige mukadamene på morgenmarkedet og at han først henvender seg til dem han kjenner. Dette er eksempler på at henvendelsene kan gå fra arbeidsgivere til arbeidere på morgenmarkedene.

I materialet er det eksempler på arbeidere som legger vekt på betydningen av anbefalinger når det gjelder hvordan de fikk arbeid da de begynte å gå til et morgenmarked. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk fortalte at da hun og mannen kom de Bhavnagar, ble de anbefalt til arbeid i byggebransjen av naboene:

Vi sa til naboene at vi gjør dette gravearbeidet, så hvis dere kan hjelpe oss, og på den måten tok de andre oss med seg i arbeidet...Etter 5-6 dager, etter å ha jobbet med andre, gikk vi til Dipak Chowk...Der ble vi anbefalt av dem, så vi fikk arbeid.

Fagarbeideren fra Limbdiyu gikk som nevnt tidligere med broren til morgenmarkedet Khargate og sa at da han begynte å gå til Limbdiyu, hadde han mange kontakter i byggebransjen allerede og at de som kjente han, ga han jobber. En mannlig arbeider fra Gadechi Vadla gikk derimot til morgenmarkedet for å søke arbeid uten noen spesielle kontakter. Han har bare bodd i Bhavnagar i to år og hadde slektninger som var bosatt i Kumbharwada da han kom til byen, men de var ikke av betydning da han skulle søke arbeid. Han fortalte:

Da jeg kom hit, fikk jeg ikke jobb de første fem dagene fordi jeg ikke hadde noen anbefalinger...Når vi er nye, er anbefalinger nødvendig. Jeg sa til noen som sto der [på Gadechi Vadla] at jeg har problemer med å finne arbeid så hvis dere kan hjelpe meg, og de sa at det er en jobb til deg hvis du kan hjelpe. De var ikke slektninger eller venner.

Utsagnet viser at han ikke var avhengig av kontakter på forhånd for å få arbeid da han kom til morgenmarkedet, men at det var nødvendig å opprette relasjoner der. Dette tyder på at arbeidsformidling gjennom anbefalinger kan gå utenom allerede eksisterende nettverk.

Hva slags arbeid arbeiderne utfører har betydning for hvor de står på morgenmarkedene. De kvinnelige mukadamene fortalte at de har sine faste plasser på Dipak Chowk hvor de pleier å stå på og hvor kontraktører henvender seg til dem for

arbeidskraft. En av mukadamene sa at hun ikke har et fast arbeidslag, men spør enten folk på morgenmarkedet om de vil ha jobb eller de henvender de seg til henne. De to andre mukadamene sa at arbeidslagene de leder består av faste arbeidere, men at det ikke alltid er behov for alle arbeiderne. Da jeg besøkte et av byggeprosjektene til en entreprenør, var ikke mukadamen tilstede. Jeg oppsøkte henne hjemme om kvelden, og hun fortalte at hun hadde vært med kvinnene til Dipak Chowk om morgenen for å skaffe dem jobb. Det trengtes bare fem til jobben, og hun lot derfor de andre kvinnene gå. Hun ga uttrykk for at hun har en sosial bevissthet når det gjelder sin rolle som arbeidsformidler og sa at hun prioriterte å formidle arbeid til dem som er veldig fattige. Hun fortalte at det er en jente i arbeidslaget som har en mor som er med andre menn og en far som drikker. Datteren er den eneste som tjener penger og noen ganger kommer hun til henne for å be om mat. Det at arbeidslaget til denne mukadamen jobbet uten henne, viser at hun denne dagen fungerte som arbeidsformidler, men ikke som arbeidslagsleder. I hvilken grad mukadamene jobber eller ikke, kan dermed variere i forhold til hvor mange det er behov for i arbeidet som skal utføres. Ifølge mukadamene er det konkurranse om jobbene, men de samarbeider også ved å snakke sammen hvis de trenger flere arbeidere til en jobb og fortelle hverandre om jobbmuligheter. En av mukadamene sa at hvis det ikke er bruk for alle arbeidere i hennes arbeidslag til et oppdrag, anbefaler hun dem til andre mukadamer. Dette tyder på at arbeidere som hovedsakelig er tilknyttet en mukadam, også jobber under andre fordi behovet for arbeidskraft skifter mellom ulike oppdrag og at arbeidslagene derfor er dynamiske.

Selv om hun søker jobber individuelt og ikke som del av et arbeidslag ledet av en mukadam, fortalte en kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk at hun står sammen med andre arbeidere på morgenmarkedet:

Vi står i grupper, vi har jobbet sammen lenge, så vi kjenner hverandre. Vi står alltid på samme sted, så de som kjenner oss kan komme direkte dit å hyre oss. Hvis jeg er en kontraktør og trenger noen arbeidere, da vil jeg gå til Dipak Chowk og se hvor mange jeg kjenner der. Jeg vil gå direkte til en å si at: "Dette er det arbeidet jeg vil du skal gjøre, så du kan komme og jobbe med meg".

Hun refererer her både til andre arbeidere og kontraktører når det gjelder hvem hun kjenner på morgenmarkedet. Samtidig sa hun: "Alle som trenger arbeidskraft kommer og snakker med meg, ikke bare de som kjenner meg". Det tyder på at arbeidsformidlingen også kan gå utenom personlige kontakter og nettverk. Fagarbeideren fra Dipak Chowk sa at han og slektningene han pleier å jobbe sammen med, står på et bestemt sted. Som regel jobber han

for et begrenset antall kontraktører som han har langvarige relasjoner med, men hvis ikke de har oppdrag, jobber han for andre. En mannlig arbeider fra Dipak Chowk la vekt på betydningen av både fysisk nærhet og kontakter for hvorfor han går til dette morgenmarkedet: ”Det er nærme og alle her kjenner meg, så det er bra. Hvis jeg går til et annet sted, kjenner jeg ingen”. Han sa også at han har et fast ståsted på morgenmarkedet og at han både oppsøker og blir oppsøkt av arbeidsgivere: ”Hvis en kontraktør kommer direkte til meg går jeg med han. Hvis jeg vil ha arbeid og det ikke er noen kontraktør, går jeg til en *mukadam*”. Jeg forstår det som han her refererer til en mannlig underkontraktør fordi de kvinnelige mukadamene hovedsakelig er ansvarlige for kvinner, ungdommer og barn. Utsagnet viser at henvendelsene både kan gå fra kontraktører til arbeidere og omvendt.

I likhet med informanter fra Dipak Chowk fortalte fagarbeideren fra Limbdiyu at arbeidere på dette morgenmarkedet står på bestemte steder. Han selv er spesialisert i flislegging, og de som gjør samme arbeid som han, står på venstre side av veien når man kommer fra Bhavnagar. Han jobber som regel for kontraktører han kjenner, og ofte får han jobber som varer noen dager. En mannlig arbeider fra samme morgenmarked sa at han ikke jobber spesielt mye for noen kontraktører, men at: ”Mange er der [på Limbdiyu] som tar meg fordi de kjenner meg”. Limbdiyu og Dipak Chowk ligger ikke så langt fra hverandre, og jeg spurte en av de mannlige arbeiderne som er bosatt på Jawahar Maidan om hvorfor han går til Limbdiyu og ikke til Dipak Chowk. Han svarte at på Limbdiyu hyrer de den arbeidskraften han kan tilby mens på Dipak Chowk gjør de en annen type arbeid. Dette viser at Dipak Chowk er kjent for å tilby spesielle typer arbeidskraft. Det er imidlertid arbeidere på Dipak Chowk som også gjør gravearbeid hvilket tilsier at den typen arbeid arbeideren ovenfor gjør, også formidles derfra. Utsagnet kan derfor også tolkes i retning av at dette morgenmarkedet ikke er hans ”hjemmeområde”. Videre sa denne arbeideren: ”Når en kontraktør kommer [til Limbdiyu], vil han se 50 folk, men bare ta dem han kjenner og dem som har jobbet for han”. Om hvordan relasjonene med kontraktørene utvikles fortalte han:

Da vi migrerte fra landsbygda og etablerte oss her, utviklet vi gradvis relasjoner med kontraktørene. Noen ganger skjer det at en *mukadam* tar oss til byggeplassen, til en kontraktør, og da når kontraktøren kjenner oss, hender det han kommer tilbake og mukadamen ikke er der og han finner deg, og han vil hyre deg igjen og slik utvikles relasjoner.

Ifølge Loop (1992) utføres ofte graving av et arbeidslag ledet av en arbeidslagsleder. Den mannlige arbeideren ovenfor utfører blant annet gravearbeid og den mannlige *mukadamen* han refererer til, kan være en slik leder. Utsagnet tyder dermed på at han hyres av kontraktører på flere nivåer.

Arbeiderne fra Gadechi Vadla berettet også at de har sine faste plasser hvor de pleier å stå. En kvinnelig arbeider fra dette morgenmarkedet sa at hun går til Gadechi Vadla fordi det er nærmest boligområdet Kumbharwada hvor hun bor, og at hun ikke har råd til å ta bussen for å dra til noen andre morgenmarkeder selv om hun ikke får arbeid. En dag jeg intervjuet henne, hadde hun jobbet for en ny kontraktør, og en mannlige arbeider hun kjenner hadde anbefalt henne på morgenmarkedet. Det er et eksempel på at nettverkene mellom arbeiderne kan ha betydning i arbeidsformidlingen. En mannlige arbeider fra Gadechi Vadla sa: ”Jeg kjenner mange av kontraktørene, men bare de som trenger meg, hyrer meg”. Videre sa han: ”Kontraktørene foretrekker de som jobber regelmessig med dem og andre slektninger eller folk de kjenner og deretter andre”. Utsagnet tyder på at arbeidere som søker jobb på morgenmarkeder, også kan jobbe mer eller mindre regelmessig for kontraktører, og at preferanser blant annet er knyttet til slektskap, noe jeg kommer tilbake til.

Materialet fra Bhavnagar viser at interaksjonen mellom aktørene på morgenmarkedene kan gå gjennom direkte henvendelse fra arbeidsgiver til arbeidstaker, fra arbeidstaker til arbeidsgiver eller gjennom anbefalinger. Andre studier av morgenmarkeder viser også at nettverk er sentrale i arbeidsformidlingen.

The squares have a far more important role for the recruitment of casual than of regular labourers. This is in part compensated for by the fact that on the squares entrepreneurs select first the labourers that they already know (vaguely), and only when those are not available do they employ labourers entirely unknown to them (Loop 1992 s. 183)

Undersøkelsen til Punalekar og Patel (1999) viser at noen av arbeiderne på morgenmarkedene har en mer ”regelmessig” arbeidsstatus og er de som først blir foretrukket av kontraktørene. Valenzuela et al. (2002) beskriver hvordan morgenmarkedene i Sør-California har en *romlig organisering*. Arbeiderne står der på en bestemt tid om morgenen og flertallet av arbeiderne kommer til det samme morgenmarkedet hver dag. Dette gjør at det utvikles nettverk og mer regelmessige relasjoner mellom arbeidsgivere og arbeidere. Rekrutteringen på morgenmarkedene går også gjennom arbeidere arbeidsgivere kjenner til og nettverkene mellom arbeiderne er

derfor sentrale i arbeidsformidlingen. En slik romlig organisering kan også identifiseres på morgenmarkedene i Bhavnagar. På kafeene for bygningsarbeidere i Egypt er det bare fagarbeiderne som har adgang, mens de ufaglærte står utenfor på gata hvor det ifølge Assaad (1993) ikke eksisterer noen adgangsbegrensninger:

In contrast, the market for common labourers is *highly impersonal* and *wide open* [min utheving]. As far as employers are concerned all common labourers are alike, or at least differences between them can be easily ascertained from their physical appearance. Common labourers can therefore spread their job search activities over a wide area. (s. 931)

Assaad hevder her at personlige kontakter spiller liten rolle for adgang til ufaglært arbeid, og det er mer vesentlig om arbeideren ser arbeidsdyktig ut. I motsetning til studien til Assaad tyder mitt materiale på at personlige kontakter og sosiale nettverk har betydning for adgang til arbeid også for ufaglærte arbeidere, selv om det ikke synes å være like avgjørende som for fagarbeidere.

Kaste, slektskap, geografisk opprinnelse og bosted

Nettverk knyttet til familieforbindelser eller bekjenskaper synes å ha betydning for å bli fagarbeider. Tidligere i kapittelet kom det fram at kontraktørene ikke har gjennomgått formell fagopplæring, men lært gjennom erfaring ved å være håndlangere i relativt ung alder. Dette gjelder også for fagarbeiderne i mitt materiale. Både faren og bestefaren til fagarbeideren fra Dipak Chowk var faglærte innen forskalings snekring så han fikk yrket overlevert fra dem. Da fagarbeideren fra Limbdiyu kom til Bhavnagar fra landsbygda, bodde den eldre broren i byen allerede og jobbet i byggebransjen med flislegging som spesialisering. I begynnelsen fulgte han med broren i arbeidet som håndlanger og lærte faget etter hvert. Ufaglærte menn blant informantene ga uttrykk for at de kom til å fortsette som ufaglærte. En mannlig arbeider fra Limbdiyu sa at han ønsket å bli fagarbeider fordi han kunne tjene mer, men mente at da måtte han gjennom en læringsperiode på 6-12 måneder uten lønn, og at han er avhengig av at myndighetene eller en frivillig organisasjon lønner han i denne perioden. På spørsmål om han har mulighet til å bli fagarbeider, svarte en mannlig arbeider fra Gadechi Vadla: "Jeg kan ikke bli faglært fordi jeg må lære alle de tingene, så jeg kommer til å forbli ufaglært". Dette viser at ufaglærte menn ikke nødvendigvis avanserer til å bli fagarbeidere over tid, noe som tyder på at adgangen til denne arbeidsstatusen er begrenset.

På landsbygda eksisterte det opprinnelig en arbeidsdeling mellom kastene knyttet til yrkeskategorier (Frøystad m.fl. 2000). De kontraktørene og arbeiderne jeg har opplysninger om kastetilhørigheten til, kommer fra tre lavkaster som ikke har bygningsarbeid som opprinnelige yrker. Kastene *vankar* og *kumbhar* var opprinnelig vevere og pottemakere og er blant de kastene som befinner seg nederst i kastehierarkiet. Disse kastene har blitt kalt urørbare fordi deres opprinnelige yrker regnes som rituelt urene. Gandhi ga disse kastene fellesnavnet *harijan* som betyr Guds barn for å gi dem oppreisning. *Dalit* som betyr undertrykt er en betegnelse på de laveste kastene som har mer politiske konotasjoner. De laveste kastene betegnes offisielt som *Scheduled Castes (SC)* fordi de er registrert som spesielt underprivilegerte og inkluderes i offentlige programmer for levekårsforbedringer (Frøystad 2000). Kastene *vankar* og *kumbhar* står ifølge en av lederne i Shaishav relativt høyt i kastehierarkiet i forhold til kaster med yrker som lærarbeid, avfallshåndtering og rengjøring. Det opprinnelige yrket til *koli*-kysten er fisking, men i Gujarat er mange fra denne kysten jordbruksarbeidere og småbønder. *Koli*-kysten tilhører en kategori av kaster som er offentlig registrert som *Other Backward Castes (OBC)*. Denne kategorien regnes som noe bedre stilt enn *Scheduled Castes*, men inkluderes i noen av de offentlige tiltakene (Sundaram og Tendulekar 2003). Ifølge lederne i Shaishav er *koli*-kysten den tallmessig dominerende kysten i Bhavnagar, noe som reflekteres i mitt materiale. Bhavnagar er hindudominert, men en betydelig minoritet er muslimer. Jeg snakket uformelt med en muslimsk, ufaglært arbeider som ikke gikk til noe morgenmarked, men fikk byggeoppdrag gjennom kontakter i boligområdet Kumbharwada. Det tyder på at bygningsarbeid i Bhavnagar ikke utelukkende er et hinduyrke, og det kan ikke utelukkes at det kommer arbeidere fra religiøse minoriteter til morgenmarkedene selv om de ikke er representert i mitt materiale.

Arbeiderne fra Dipak Chowk er som nevnt kjent for å gjøre forskalingsarbeid. Ifølge en entreprenør som blant annet gir oppdrag til kontraktører tilknyttet Dipak Chowk, jobber arbeidere fra ulike kaster sammen og kaste er ikke vesentlig for kontraktørens valg av arbeidere. På den andre siden mente han at det er en tendens til at kontraktører hyrer folk de har uformelle relasjoner med og som ofte er slektninger eller fra samme landsby. I boligområdet Mafat Nagar i nærheten av Dipak Chowk, bor de som tilhører *vankar*-kysten, i et eget nabolag. En kontraktør som er bosatt i dette nabolaget sa at arbeiderne som jobber regelmessig med han i likhet med ham selv er fra *vankar*-kysten. En kvinnelig mukadam som tilhører *vankar*-kysten sa at flertallet av arbeiderne i arbeidslaget hennes er

fra samme kaste som henne, men at det også er noen fra *koli*-kysten. En kvinnelig arbeider som er fra *vankar*-kysten, hevdet at kaste ikke er en faktor som har betydning i arbeidsformidlingen: ”Det er ingen kastediskriminering i dette arbeidet, bare arbeidet er viktig”. En kvinnelig arbeider som er fra *koli*-kysten uttrykte likeledes:

Alle gruppene jobber sammen; harijan, *koli* og vaghri [en lavkaste]. Vi har ikke noen problemer med kjønn eller kaste, men det er viktig å opprettholde gode relasjoner med alle.

Dette viser at arbeidere fra ulike kaster jobber sammen selv om *vankar*-kysten har en lavere status enn *koli*-kysten. En mannlig arbeider fra Dipak Chowk mente derimot at kaste har betydning for hvem kontraktørene hyrer:

Kontraktørene ser først etter folk fra sine kaster. De vil først se etter *mukadamer* fra sine kaster. De vil foretrekke dem først og dem som er deres slektninger. Hvis det ikke er noen slektninger, vil de hyre andre.

Her er det uklart om han refererer til mannlige eller kvinnelige *mukadamer*, men utsagnet illustrerer likevel at han mener kaste har betydning i arbeidsformidlingen. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk sa at i tillegg til at arbeiderne anbefaler hverandre til jobber, hender det at hun gir avkall på et jobbtillbud for å hjelpe andre:

Noen ganger hvis en slektning eller venn har pengeproblemer, da vil jeg snakke med kontraktøren og si at hun har det vanskelig, så da tar hun min plass og hun vil jobbe og få pengene.

Det at hun kan gi avkall på en jobb, kan ses i sammenheng med at hun er i en relativt fordelaktig økonomisk situasjon med tre voksne sønner som bor hjemme og bidrar med inntekt, men utsagnet tyder på at denne formen for hjelp er begrenset til slektninger og venner.

Kontraktørene fra Limbdiyu hevdet at kaste ikke er en faktor som har betydning for hvilke arbeidere de hyrer. En kontraktør fra Limbdiyu ga imidlertid uttrykk for at arbeidernes geografiske opprinnelse virker inn på kontraktørenes preferanser:

Kontraktørene i Bhavnagar hyrer for det meste arbeidere fra Limbdiyu fordi det er det største markedet og fordi de folkene [på Limbdiyu] kommer fra landsbyene i nærheten, så de er veldig hardtarbeidende og oppriktige og gir av sitt arbeid i lengre tid i løpet av dagen. De folkene som står på Dipak Chowk og Gadechi Vadla er der [på byggeplassene] i kort tid fordi de bor i byen, de drar rundt kl 18.00. De blir ikke værende lenge for å fullføre arbeidet.

Han hevdet at når arbeiderne som bor i landsbyene kommer inn til byen, er de interessert i å jobbe lengre slik at de kan tjene mer og skiller dermed mellom arbeidere som kommer fra

landsbyer og de lokale arbeidere i forhold til hvor bra og lenge de jobber. En mannlig arbeider fra Limbdiyu som er selv er *koli*, uttrykte:

Uavhengig av kontraktørens kaste vil han hyre en hvilken som helst arbeider han liker, som tilhører en hvilken som helst kaste, om det er *koli*, *harijan* eller noen annen.

Videre sa denne arbeideren:

Hvis det er en gruppe på 10-15 folk, både *harijan* og *koli*, vil de jobbe sammen. Det er ikke slik at en gruppe ikke vil jobbe med en annen...Noen ganger hender det at *harijan* folkene blir bedt om å bruke andre redskaper.

Han uttrykker på den ene siden at kontraktørens preferanser ikke er knyttet til kaste og at arbeidere fra ulike kaster jobber sammen, men samtidig at kaste kan ha betydning i en arbeidssituasjon. At redskapene deres må holdes adskilt, kan tolkes ut fra forestillingene om rituell renhet og urenhet. Eksempelvis vil mat og redskaper som har vært berørt av urørbare kaster regnes som urene for inntak eller berøring fra høyere kaster (Kolenda 1978). Tidligere i kapittelet kom det fram at mange av beboerne på sletta Jawahar Maidan er slektninger eller kommer fra samme landsby. Ifølge denne arbeideren er det slik at arbeiderne som bor på sletta anbefaler hverandre til jobber:

Hvis en får jobb fra en kontraktør og det trengs flere personer, vil den personen fortelle meg at det trengs flere så du kan komme og jobbe. Det skjer også omvendt, hvis jeg har arbeid og det trengs flere personer, forteller jeg det til andre fra dette boligområdet.

Utsagnet tyder på at gjensidige nettverk mellom arbeidere fra dette nabolaget er sentralt i arbeidsformidlingen. Da jeg spurte en annen av arbeiderne om det hender at de fordeler jobbene mellom seg, svarte han at: "Vi kan gi bort penger, men aldri jobber". Han uttrykker her at de kan hjelpe hverandre økonomisk, men ikke ved å gi avkall på jobbtilbud slik en kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk berettet om.

Tidligere i kapittelet refererte jeg til en mannlig arbeider fra Gadechi Vadla som sa at kontraktørens preferanser kan være knyttet til slektskap. En kvinne som sto sammen med en av de kvinnelige informantene på Gadechi Vadla og som jeg snakket uformelt med, uttrykte en dag klokka nærmet seg 10.00 og hun ikke hadde fått noe jobbtilbud at: "Kontraktørene hyrer bare slektningene sine". Da jeg gjorde et oppfølgingsintervju med den kvinnelige informanten senere, henviste jeg til utsagnet fra kvinnen hun sto sammen med og spurte om hun også opplevde det slik, noe hun bekreftet.

Ifølge lederen for *Bandhkam Mazdoor Sangathan*, er det en viss yrkesmessig spesialisering blant arbeiderne på morgenmarkedene i Ahmedabad knyttet til kaste og hvor de kommer fra. Stammefolkene er for eksempel kjent for å være hardt arbeidende og utfører ofte tungt, ufaglært arbeid som graving. Marvarikasten fra Rajasthan er kjent for å gjøre godt marmorarbeid som flislegging, mens arbeiderne fra Uttar Pradesh ofte er malere (Intervju). Breman (1976) påpeker at kaste har betydning for adgang til uformelt arbeid først og fremst fordi det er mangel på jobber, snarere enn som rester av ”tradisjonelle systemer”. I studieområdene til Loop (1992) utføres gravearbeid og sementfylling av to ulike *harijan*-kaster tilknyttet spesifikke boligområder, og han betegner arbeidet disse to kastegruppene utfører som *lokaliserte spesialiseringer*. Loop hevder at adgangen til disse spesialiseringene er begrenset for andre kaster og at kaste derfor kan betegnes som en fragmenterende faktor. Betydningen av kaste er imidlertid noe som kan endre seg gjennom arbeidsmigrasjon til byen. Aase (1998) viser at i provinsen Punjab i Pakistan er arbeidsgivere i industrien mer opptatt av å få arbeidere som gjør en god jobb enn hvilken kaste de er fra. I byen blir det gamle skillet mellom *zamindar* og *kammi*, det vil si jordeier og jordbruksarbeider erstattet av skillet mellom *mystri* og eller *mazdur* som er betegnelsene på henholdsvis fagarbeidere og ufaglærte. *Mystri* eller *mistri* er som nevnt en vanlig betegnelse på mellommenn i byggebransjen i India, og de er ofte fagarbeidere.

I mitt materiale er det eksempler på at faktorene kaste, slektskap geografisk opprinnelse og bosted kan ha betydning for adgang til aktørkategorier og til arbeid formidlet fra morgenmarkedene og dermed virke segmenterende/fragmenterende. Da ekteskap vanligvis foregår innenfor samme kaste (Frøystad m.fl. 2000), kan utsagn om at slektskap er av betydning implisitt forstås å inkludere kaste. Arbeiderne på Dipak Chowk og beboerne på Jawahar Maidan utfører lokaliserte spesialiseringer slik Loop (1992) identifiserer. Bosted er derfor en faktor som påvirker rekrutteringen til disse spesialiseringene, men hver av dem utføres ikke utelukkende av én kaste. I forbindelse med adgang til arbeid formidlet fra morgenmarkedene, kan faktorene gjøre seg gjeldene gjennom nettverkene mellom arbeiderne og gjennom kontraktørens preferanser. På den annen side er det utsagn i materialet som tyder på at disse faktorene ikke har betydning for kontraktørens preferanser, men at det er mer vesentlig å bli ansett som en dyktig arbeider. Både de kvinnelige mukadamene og arbeiderne la vekt på at det er viktig å opprettholde gode relasjoner med kontraktørene for å få jobber. Det å jobbe hardt, utføre godt arbeid, være pålitelig og tilbakebetale lån var forhold som ble trukket fram. Dette er dermed også

forhold som bidrar til differensiering når det gjelder adgang til arbeid fra morgenmarkedene.

Kjønn og alder

Kjønn og alder er andre faktorer som kan virke fragmenterende/segmenterende i arbeidsmarkedet (Loop 1992, Peck 1996). Byggebransjen assosieres ofte med mannsdominans, men i India utgjør kvinner opp til 30 prosent av arbeidsstyrken (ILO 2001). Studier fra India viser at kvinner sjelden avanserer til å bli fagarbeidere og kontraktører (Loop 1992, ILO 2001, SEWA 2002). Jeg har ikke spurt de kvinnelige arbeiderne eksplisitt om de har mulighet til å bli fagarbeidere, men det er sannsynlig at andre studier har overføringsverdi til Bhavnagar og at adgang til denne posisjonen er begrenset for kvinner.

De kvinnelige mukadamene fra Dipak Chowk var vanlige arbeidere tidligere og har avansert til å ha en lederrolle, men den er begrenset til å omfatte kvinner, ungdommer og barn og ikke mannlige arbeidere. Mukadamene sa at fordelene ved denne posisjonen først og fremst er at det er lettere å få arbeid, og en sa også at hun kan tjene mer. En kontraktør fra Dipak Chowk uttrykte følgende om hvorfor de kvinnelige arbeiderne ledes av en kvinnelig mukadam: "Hvis jeg trenger kvinner til å arbeide, hører de ikke mye på meg. Kvinnelige arbeidere vil høre mer på en kvinne enn på meg". Ifølge mukadamene kan alle som ønsker det bli mukadam, men det innebærer også mer ansvar, og man må ha styrke til å kontrollere et arbeidslag. En av mukadamene ble mukadam etter forespørsel fra en mann i nabolaget, mens en annen fortalte at etter en konflikt med en kvinne hun jobbet sammen med, oppfordret de andre kvinnene henne til å bli mukadam. Hun begynte med små oppdrag og etter hvert utvidet hun arbeidslaget og tok større oppdrag. De utfører imidlertid det samme arbeidet som de kvinnelige arbeiderne dersom de jobber.

Både kontraktører og kvinnelige arbeidere blant informantene hevdet at arbeidet kvinner utfører er noe lettere enn menns. Dette tyder på at det er en kjønnsmessig arbeidsdeling på byggeplassene, selv om kvinners arbeid ikke umiddelbart framstår som lettere enn menns. Andre studier av byggebransjen i India viser også til en slik kjønnsmessig arbeidsdeling (Loop 1992, ILO 2001, SEWA 2002). At kvinner er hjelpere og håndlangere kan knyttes til begrepet om feminisering av lønnsarbeid. Dette henspiller

på at kvinner viderefører lignende oppgaver som de har i husholdet i lønnsarbeid utenfor hjemmet (McDowell og Court i Peck 1996).

Tidligere i kapittelet nevnte jeg at det ikke kommer kvinnelige arbeidere til Limbdiyu. En kontraktør fra dette morgenmarkedet mente at det har sammenheng med hvilke kaster som kommer dit:

De [arbeiderne på Dipak Chowk] gjør fylling av sement i forskalinger og bygging av reisverk. Det er for det meste *harijan* folk som kommer dit, og de er et lavkastesamfunn så mennene godtar at kvinnene står der, mens arbeiderne på Limbdiyu er av litt høyere kaster så de vil ikke at kvinnene deres skal stå slik.

I mitt materiale er det imidlertid kvinner både på Dipak Chowk og Gadechi Vadla som er fra *koli*-kasten, hvilket tyder på at det ikke bare er akseptert for kvinner fra *harijan* kaster å ”stå slik” på et morgenmarked. Det er riktignok betydelig flere kvinner på Dipak Chowk enn på Gadechi Vadla og i motsetning til de to andre morgenmarkedene, kommer det også mange tenåringer og barn til Dipak Chowk. Fylling av sement i forskalingene utføres av arbeidslag bestående av mange ufaglærte arbeidere. Det kan tyde på at det i nabolagene rundt Dipak Chowk har utviklet seg en sosial praksis hvor kvinner og barn deltar i dette arbeidet, og at grunnen til at mange kvinner og barn kommer til dette morgenmarkedet, er knyttet mer til arbeidsprosessen de deltar i enn til kaste. Det kommer også kvinner til Dipak Chowk som ikke inngår i arbeidslag fordi de utfører andre typer arbeid, og det gjelder også kvinnene fra Gadechi Vadla. Arbeidsprosessen kan derfor ikke være den eneste forklaringsfaktoren på hvorfor det kommer kvinner til disse morgenmarkedene og ikke til Limbdiyu. En av kontraktørene pekte på at kvinner har gått til Gadechi Vadla og Dipak Chowk i lang tid:

Kvinnene føler seg sjenerte for å gå dit [til Limbdiyu], fordi fra begynnelsen av har de ikke vært der og nå kan de ikke begynne å gå dit, så de blir kontaktet direkte i hjemmene sine. På de stedene [Dipak Chowk og Gadechi Vadla] har kvinnene gått fra begynnelsen av, i lang tid.

To kvinnelige arbeidere fra Gadechi Vadla sa at de pleide å gå til morgenmarkedet sammen med andre kvinner fra Kumbharwada. Dette tyder på at kvinnelige arbeidere som søker arbeid fra morgenmarkeder, kommer fra nabolag der dette er sosialt akseptert. På samme måte som på Dipak Chowk kan det antas at det eksisterer en sosial praksis som gir kvinner adgang til Gadechi Vadla, mens det eksisterer en adgangsbegrensning for kvinner på Limbdiyu. Kontraktøren fra Limbdiyu sa videre: ”Her [på Limbdiyu] er de fleste fra landsbyene og ikke fra Bhavnagar. Det kan også være en grunn til at kvinnene ikke

kommer”. Dette kan ikke belyses gjennom mitt materiale fordi det ikke er noen informanter som er bosatt i landsby. Kontraktørene fra Limbdiyu sa imidlertid at de også benytter kvinnelige håndlangere, men at de rekrutteres hjemmefra. Dette viser at kvinner tilknyttet rekrutteringsnettverkene på Limbdiyu har adgang til arbeid i byggebransjen selv om de ikke kommer til morgenmarkedet. I hvilken grad barn også blir hyret på denne måten, har jeg ikke eksempler på i mitt materiale.

Ifølge kvinnelige arbeidere blant informantene er ikke kjønn i seg selv en faktor som har betydning for å få arbeid fra morgenmarkedene, men om de får arbeid eller ikke, er avhengig av arbeidet som skal utføres. Dette gjelder for eksempel sammensettingen av arbeidslag når det gjelder fylling av sement i forskalinger, og det er kontraktørene som avgjør denne sammensetningen.

Aldersgruppen som dominerer blant mine informanter er 30 til 40 år. De eldste arbeiderne i mitt materiale fortalte at de av og til avstår fra å arbeide på grunn av alderen, men de synes ikke å ha mer problemer med å få arbeid enn yngre arbeidere i materialet. Andre studier viser imidlertid at de eldste arbeiderne ofte må stå igjen på morgenmarkedene uten å få arbeid fordi de regnes som mindre produktive (Punalekar og Patel 1990, Loop 1992). Det tyder på at alder kan være en segmenterende faktor for adgang til arbeid formidlet fra morgenmarkeder, selv om dette i liten grad belyses gjennom mitt materiale.

Lønnsdannelsen

Kontraktører og arbeidere avtaler lønnen på morgenmarkedet, men den utbetales som regel etter at arbeidet er utført. Det eksisterer to typer lønnsordninger. Den ene er at arbeideren lønnes etter stykkpris per kvadratfot og den andre er daglønn. Dersom byggeplassen er i nærheten av morgenmarkedet, går eller sykler arbeiderne dit. Hvis langt unna, varierer det om arbeiderne selv eller kontraktøren betaler for frakten. Lønnsratene til arbeiderne varierer med fagkompetanse, kjønn og alder og mellom arbeidere innenfor de ulike kategoriene. Det er også variasjon mellom øvre og nedre beløp når det gjelder ratene for hver enkelt arbeider. I det følgende vil jeg diskutere hvilke forhold som påvirker variasjonen i lønnsnivå og om det foregår forhandling mellom kontraktører og arbeidere om lønningene.

Anbudssystemet i byggebransjen

Lønnsdannelsen til arbeidere som søker jobb fra morgenmarkeder i Bhavnagar har sammenheng med anbudssystemet i byggebransjen. En entreprenør fortalte at når han har et oppdrag, gir kontraktørene han har jevnlig kontakt med tilbud på arbeidet som skal utføres. Han sa at kriteriene for hvilken kontraktør som får tilbudet er avhengig både av at kvaliteten på arbeidet ivaretas og at kontraktøren ikke har for mange oppdrag på samme tid slik at arbeidet kan utføres raskt. Etter at en kontraktør har fått tilbudet, avtaler de ratene for det forestående arbeidet:

Vi fastsetter ratene for forskjellige typer arbeid, graving, murerarbeid, murpuss, gulvarbeid og betaler i forhold til arbeidet. Generelt er systemet her at på *poonam* og *amas* [de dagene det er fullmåne og ingen måne], med 15 dagers intervaller, betaler vi et avrundet beløp og etter at et stadium i arbeidet er avsluttet, lager han [kontraktøren] en regning. Etter at hele arbeidet er avsluttet, justerer vi beløpet.

En kontraktør fra Dipak Chowk fortalte at kontraktørene innen hans spesialisering fastsetter ratene på tilbudene de gir entreprenører og oppdragsgivere:

Vi har en organisasjon og hver 12. måned har vi et møte hvor vi fastsetter ratene ... for den arbeidsmengden må du ta minst det beløpet. Hvis du tar mindre penger fra ingeniøren enn det fastsatte beløpet, må du betale straff til organisasjonen.

Han uttrykker her at kontraktørene har fastsatt minimumsrater for tilbudene de gir til entreprenørene, noe som viser at det kan eksistere et institusjonalisert samarbeid mellom kontraktørene. Han viste meg et papir på medlemskap i organisasjonen og ga uttrykk for at det var positivt å være medlem: "Hvis jeg trenger hjelp, hvis en ingeniør trakasserer meg, oppfører seg dårlig eller gir meg mindre penger, kan jeg kontakte organisasjonen". Om hva som skal til for å få oppdrag, sa en kontraktør fra Limbdiyu: "Bra arbeid for mindre penger, det er eneste mulighet". En annen kontraktør fra Limbdiyu sa at det er konkurranse mellom kontraktørene, og at oppdragsgiver foretrekker dem som gir det laveste budet.

Entreprenører blant informantene hevdet at arbeidernes lønnsrater til en viss grad varierer med tilbud og etterspørsel i byggebransjen og at kontraktørene møtes for å fastsette ratene:

Generelt revurderer kontraktørene ratene rundt Diwali festivalen. Hvis det er oppgangstider i byggebransjen, er det en tendens til at de høyner ratene, men det fungerer ikke alltid slik.

Dette tyder på at kontraktørene bidrar til å regulere lønnsratene til arbeiderne. Kontraktørene fra Limbdiyu sa imidlertid at de ikke deltok på møter hvor lønnsratene blir fastsatt. Selv om de konkurrerer på pris om anbudene og lønner arbeiderne fra beløpet de får fra entreprenør eller oppdragsgiver, hevdet de at anbudsbeløpet ikke påvirker lønnsratene til arbeiderne vesentlig fordi disse følger markedsrater for ulike typer arbeid. Det kan imidlertid foregå forhandling innenfor disse ratene. Etter at arbeidernes lønninger og eventuelle utgifter til materiale er betalt, sitter kontraktørene igjen med et overskudd som vil variere avhengig av størrelsen på prosjektet.

Fagkompetanse og erfaring

Fagarbeiderne blant informantene har et lønnsnivå som ligger over to til tre ganger høyere enn de ufaglærte mennene og oppgir det samme lønnsnivået selv om de har ulike spesialiseringer. Fagarbeideren fra Limbdiyu er spesialisert i flislegging. Han sa at hvis han jobber under en kontraktør, er lønna fastsatt og da mottar han en daglønn på 200 rupi. Han tjener bra fordi dette arbeidet regnes for å være vanskelig. Han sa også at han tjener det samme selv om han ikke jobber full arbeidsdag: "Hvis noen vil hyre meg til og med bare for to timer, vil jeg få lønn etter det som er den fastsatte raten for hele dagen. Penger er ikke en faktor". En ufaglært mannlig arbeider fra Limbdiyu sa derimot at han bare tjener halv daglønn hvis han jobber en halv arbeidsdag. Det tyder på at fagarbeidere kan ha en mer fordelaktig forhandlingsposisjon.

Fagarbeideren fra Dipak Chowk er spesialisert i forskalingsssnekring. Han er ikke en typisk dagarbeider fordi oppdragene han får gjerne varer fra en måned til halvannen måned, det vil si til forskalingsarbeidet er fullført. Han mottar ikke daglønn, men lønnes etter stykkpris per kvadratfot. Han sa at lønnsratene ikke er fastsatt, og at han kan forhandle med kontraktørene, men at forhandlingsmulighetene er begrenset på grunn av at det er konkurranse mellom arbeiderne om oppdrag. Som regel har han en daglønn på 200 rupi som han får utbetalt når han trenger penger eller hver fjortende dag. Han tjener dobbelt så mye per dag som fagarbeiderne som jobber under en av kontraktørene fra Dipak Chowk for samme type arbeid, noe som kan ha sammenheng med at han lønnes etter stykkpris og ikke mottar daglønn. En kontraktør fra Limbdiyu fortalte at han er villig til å betale litt ekstra for å få dyktige fagarbeidere:

Det er mye konkurranse om de folkene jeg hyrer. Mer faglærte arbeidere betales mer. De går til dem som betaler mer...Betalingen er fastsatt i forhold til arbeidet, men jeg betaler mer enn markedspris for å få dyktige fagarbeidere...Jeg tilbyr dem mer penger, de forhandler ikke...5 til 10 rupi mer enn markedsprisen, da er de fornøyd, ikke mer enn det.

Når det gjelder ufaglærte mannlige arbeidere, tyder eksempelet under på at erfaring kan virke positivt inn på lønnsnivået. Den dagen jeg intervjuet en mannlig arbeider fra Limbdiyu, hadde han fått jobb derfra om morgenen som varte i to dager og som besto i å fjerne murpuss fra en vegg. Om hva han tjener sa han:

Jeg får betalt minimum 80 og noen ganger 90 eller 100. For disse to dagene får jeg 100 per dag. Det er avhengig av kontraktøren, vi trenger ikke å forhandle. Minimum 80, og av og til mer.

Utsagnet tyder på at det er kontraktøren som avgjør lønna og at det ikke foregår forhandling om denne, men at det er en nedre grense for lønnsnivået. En mannlig arbeider fra Gadechi Vadla nevnte også fjerning av murpuss som en av arbeidsoppgavene han utfører, men han tjener mellom 60 og 70 rupi om dagen. De to arbeiderne er begge håndlangere og utfører omtrent de samme arbeidsoppgavene på byggeplassene, men arbeideren fra Limbdiyu tjener mest. Det kan ha sammenheng med at han er fra byen og har jobbet 15 til 18 år i byggebransjen, mens arbeideren fra Gadechi Vadla bare har bodd i Bhavnagar i to år. Lengre erfaring og langvarige relasjoner med noen kontraktører kan være faktorer som spiller positivt inn på lønnsnivået til arbeideren fra Limbdiyu.

Kjønn og alder

I materialet er det eksempler på at kvinner diskrimineres i lønn i forhold til de mannlige, ufaglærte mennene, men det er også variasjon mellom de ufaglærte kvinnene når det gjelder hvor mye de tjener. Fylling av sement i forskalinger må utføres i ett strekk og arbeidstiden varierer derfor med arbeidsmengde, noe som igjen påvirker lønningene. En av entreprenørene forklarte:

Den totale kostnaden på arbeidskraft for fylling av en forskaling, er basert på den totale kvadratfoten som er arealet av forskalingen og høyden på støpningen. Arbeiderne betales daglønn av *mukadamen* og ikke av huseieren.

Jeg forstår det slik at han her refererer til en mannlig mukadam, fordi de kvinnelige mukadamene blant mine informanter ikke selv lønner arbeiderne. De kvinnelige mukadamene ga litt ulik informasjon når det gjaldt lønnsforhold. En av mukadamene sa at

hvis hun jobber fra 9.00 til 15.00 tjener hun 35 rupi, hvis hun jobber fra 9.00 til 16.00, tjener hun 40 rupi og hvis hun jobber fra 9.00 til 18.00, tjener hun 50 rupi. Hun sa at hun vanligvis ikke tjener mer enn de andre kvinnene i arbeidslaget. Ifølge en annen mukadam tjener arbeiderne i hennes arbeidslag 30 til 40 rupi om dagen, og hun tjener som regel ikke mer enn dem. Hvis det er et stort oppdrag, får hun betalt 1 rupi mer enn de andre arbeiderne for hver sementsekk som brukes i løpet av arbeidsdagen.

En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk som ikke jobber i arbeidslag, men søker jobber individuelt, sa at hun aldri får mindre daglønn enn 40 rupi, og dette kan derfor forstås som en nedre grense. På spørsmål om hun synes det er rimelig at kvinner får betalt mindre enn menn, svarte hun: "...det er urettferdig, men hva kan vi gjøre? Vi må ta det beløpet, vi kan ikke gjøre noe". De kvinnelige arbeiderne fra Gadechi Vadla hevdet at lønnsratene er fastsatt mellom 50 og 60 rupi, og at de ikke forhandler med kontraktørene. En av dem sa:

Hvis jeg [som kontraktør] trenger bare fem [arbeidere], vil jeg gå å spørre hvem som helst og ta dem. Det er ikke avhengig av arbeid eller penger. Lønnen er fastsatt, 50 til 60.

Utsagnet kan tolkes i retning av at når det gjelder ufaglært arbeid, forstår hun det slik at det er mer eller mindre tilfeldig hvem kontraktørene hyrer. I motsetning til den kvinnelige arbeideren fra Dipak Chowk, mente en kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla at: "...det er greit at kvinner får betalt mindre enn menn fordi de ikke kan gjøre så hardt arbeid". En av entreprenørene sa at han gir kvinner lavere lønn enn menn for selv å øke profitten, men mente det var rimelig fordi deres arbeid er noe lettere enn arbeidet til mennene. Såkalt "kvinnearbeid" kan imidlertid innebære å bære tunge murstein på hodet flere timer i stekende sol. Segmenteringsteori peker som nevnt på at verdien som knyttes til arbeidet kvinner, gjør devalueres fordi det ligner de reproduktive oppgavene de gjør i husholdet, og dette er noe som blir utnyttet av arbeidsgivere (Peck 1996).

Alder er også en faktor som har innvirkning på lønnsnivået. Barnearbeideren fra Dipak Chowk tjener 20 til 25 rupi om dagen som håndlanger under fylling av sement i forskalingene. Jeg snakket også uformelt med en gutt på 18 år som er involvert i det samme arbeidet. Han sa han tjener 30 til 40 rupi om dagen. En mannlig arbeider fra Limbdiyu som er 62 år, og to kvinnelige arbeidere fra Dipak Chowk som begge er 45 år, får ikke lavere lønn enn yngre arbeidere. I hvilken grad høyere alder påvirker lønnsratene negativt, reflekteres ikke i mitt materiale, men dette er en faktor som kan ha negativ

betydning ifølge andre studier fra morgenmarkeder i India (Punalekar og Patel 1990, Loop 1992).

Arbeidsrelasjonen

I materialet er det eksempler på at arbeidsrelasjonen kan påvirke lønnsnivået. En av de kvinnelige mukadamene fra Dipak Chowk sa at hun tjente 160 rupi om dagen, et betydelig høyere beløp enn de to andre mukadamene. Da jeg intervjuet henne, hadde hun regelmessig jobb i en måned, og det kan være grunnen til at hun får en fast daglønn i motsetning til enkeltoppdrag hvor lønna varierer i forhold til størrelsen på støpningen. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk jobbet midlertidig for forskjellige kontraktører første gang jeg møtte henne og tjente da rundt 40 rupi om dagen. Året etter jobbet hun regelmessig for en kontraktør med fast arbeidstid fra 9.00 til 16.00 for 60 rupi om dagen. Om hvordan hun fikk den regelmessige jobben fortalte hun:

Vi har jobbet for denne arbeidsgiveren tidligere. En mellommann som jeg anser som en bror, en her i nabolaget, han hadde kontakt med denne arbeidsgiveren og var mellommann mellom arbeidsgiveren og oss.

Utsagnet illustrerer at nettverk i nabolaget kan gi adgang til regelmessig arbeid. Hun sa at dersom hun ikke fikk en ny regelmessig jobb, ville hun gå tilbake til å være midlertidig arbeider igjen. Hun sa at hun aldri forhandler verken med de kvinnelige mukadamene eller kontraktørene om lønna. En annen kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk fortalte imidlertid at hun kan appellere til kontraktøren om høyere lønn dersom arbeidet varer over lengre tid:

Noen ganger, hvis jeg jobber i lang tid for en kontraktør og jobben er veldig hard, kan jeg si til han at dette arbeidet er veldig hardt, så du skulle i det minste øke lønna litt. Så fra 40 vil jeg få 45.

Eksemplene tyder på at arbeiderne kan få bedre lønnsvilkår hvis de jobber regelmessig for en kontraktør i en periode og kan tolkes i retning av at en mer langvarig arbeidsrelasjon skaper en bedre forhandlingsposisjon for arbeiderne. På spørsmål om lønnsratene for arbeidere som hyres fra morgenmarkeder ligger under det de regelmessige arbeiderne får, svarte imidlertid en av entreprenørene: "Ratene er omtrent de samme. Det er ikke slik at du finner arbeidere som jobber for mindre lønn på morgenmarkedene". Noen ganger krever de mer også". Studien til Loop (1992) viser at lønningene til de midlertidige arbeiderne ligger noe over lønningene til de regelmessige arbeiderne, men at dette kompenseres for ved mer jobbsikkerhet. Variasjonen mellom eksemplene i mitt materiale og funnene til Loop kan ha

sammenheng med at de regelmessige arbeiderne han refererer til er tilknyttet en kontraktør over mange år og ikke bare hyres regelmessig på prosjektbasis.

Om arbeiderne blir hyret direkte av en oppdragsgiver eller gjennom en kontraktør kan også ha innvirkning på lønnsnivået. Fagarbeideren fra Limbdiyu tar av og til oppdrag direkte under en entreprenør eller oppdragsgiver som kontraktør. Han gir da et tilbud på det arbeidet som skal utføres og får mer av profitten slik at han tjener bedre enn hvis han får daglønn. Det kan tyde på at noe av lønna til arbeidere som hyres av kontraktører, går til disse mellommennene. En mannlig arbeider fra Dipak Chowk jobber som håndlanger blant annet under montering av reisverk og fylling av sement i forskalinger. Han sa at han foretrakk å jobbe direkte for en kontraktør framfor å bli hyret av en *mukadam* fordi han da kan tjene mer. Hvis han hyres av en mukadam, vil vedkommende trekke noe av lønna. Jeg forstår det slik at han her refererte til en mannlig underkontraktør. På spørsmål om hvor mye det dreier seg om svarte han: ”Det avhenger av hvor mange sementsekker som brukes i løpet av dagen. For eksempel, hvis jeg tjener 100 rupi, må jeg gi 10 rupi godtgjørelse”. Utsagnet over henspiller på fylling av sement i forskalingene hvor lønna varierer med arbeidsmengde. En kontraktør og en kvinnelig mukadam fra Dipak Chowk benektet at de tar godtgjørelse fra arbeidere de hyrer, men det kan være opplysninger de har unnlatt å gi. Ifølge Loop (1992) kan det være vanskelig å få opplysninger om hvor mye arbeiderne må gi av lønna i godtgjørelse til mellommenn for å få arbeid, fordi dette er noe som kan trekkes fra indirekte og få arbeidsgivere vil innrømme at de tar en slik godtgjørelse. Utsagn om at det er bedre å jobbe direkte for en oppdragsgiver enn gjennom en kontraktør tyder på at en del av arbeidernes lønninger indirekte går til kontraktørene, slik Loop peker på.

Tilbud og etterspørsel på morgenmarkedene

Entreprenører blant informantene sa som nevnt at lønnsratene til arbeiderne kan variere med tilbud og etterspørsel i byggebransjen, men hevdet at de ikke påvirkes av tilbud av og etterspørsel etter arbeidskraft på morgenmarkedene. På spørsmål om dette har betydning for lønnsratene, svarte fagarbeideren fra Limbdiyu:

Penger er ikke en faktor. De som vil hyre oss foretrekker dem de kjenner og som de vet jobber bra. Det er ikke noe konkurranse der [på Limbdiyu] fordi penger ikke er en faktor. Bare når penger er en faktor, er det konkurranse. Det er slik at de som kjenner oss, de hyrer oss, det er ikke noe konkurranse.

At han ikke opplever at det er noe konkurranse mellom arbeiderne på morgenmarkedet, kan imidlertid ses i sammenheng med at han som regel ikke har problemer med å få arbeid og at han vanligvis jobber for kontraktører han har langvarige relasjoner med. Arbeidere fra Limbdiyu som er bosatt på Jawahar Maidan mente at det har blitt vanskeligere å få jobber de siste tre til fire årene fordi det kommer flere stammefolk som jobber for lavere lønn fra Dahod i Nord Gujarat til Bhavnagar. En mannlig arbeider fra Limbdiyu fortalte:

Et par vil jobbe for 100 rupi, mens vi vil be om 70 til 80 rupi per person. De [stammefolkene] spiser bare *rotla* [grove brødleiver], tar ikke med seg *tiffin* [matboks i flere etasjer] og har få eiendeler.

Dette tyder på at stammefolkene utgjør en konkurransefaktor, men som nevnt hyres de direkte fra landsbyene av mellommenn og kommer ikke til morgenmarkedene. Videre fortalte den samme arbeideren: "I forrige uke gikk jeg til Limbdiyu hver dag og sto der fra klokka 7.00 til 12.00, men fikk bare jobb to dager selv om jeg var rede til å jobbe for 60 rupi". Utsagnet over viser at han vanligvis vil be om 70 til 80 rupi, men dette utsagnet viser at han er villig til å godta mindre for å få jobb. Dette peker dermed i retning av at lønnsnivået kan påvirkes av tilbud og etterspørsel på morgenmarkedene og at arbeidernes forhandlingsposisjon varierer slik at lønnsratene presses ned når det er vanskelig å få jobb. En mannlig arbeider fra Gadechi Vadla hevdet på den ene siden at lønnsratene er fastsatt, men samtidig at det er variasjon mellom en øvre og en nedre rate:

Lønna er fastsatt. Hvis jeg sier at jeg vil ha 70, vil kontraktøren gå til en annen person som tar 60. Hvis det ikke er noen personer for 60, da vil han [kontraktøren] ta dem for 70.... Vi kan ikke forhandle fordi ratene er 60 til 70 og alt mellom det tar vi. Kontraktørene foretrekker de som tar mindre penger, det er ikke noe forhandling.

Utsagnet kan forstås i retning av at det ikke er strategisk å forsøke å forhandle om høyere lønn fordi en arbeider som godtar lavere lønn da vil underby de andre og få jobben. Utsagnet kan imidlertid også tolkes i retning av at arbeiderne samarbeider hvis ingen er *villige* til å akseptere den lønnen kontraktøren tilbyr. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk fortalte om en situasjon der kontraktørene selv kan tilby seg å øke lønna: "Noen ganger, hvis det ikke er noen arbeidere og en kontraktør kommer og sier at jeg trenger arbeidere og jeg betaler dere 50 rupi, får vi mer penger". Dette tyder på at arbeiderne er i en mer fordelaktig posisjon dersom det er mangel på arbeidskraft.

Materialet fra Bhavnagar tyder på at fordi lønnsratene ikke er helt fastsatt, kan det være rom for forhandling, men det synes å foregå innenfor øvre og nedre rater som varierer

mellom arbeiderne. Studien til Punalekar og Patel (1990) viser at lønnsratene bestemmes av tilbud av og etterspørsel etter arbeidskraft på morgenmarkedene og at arbeiderne underbyr hverandre for å få jobber. Lønnsratene synker etter som timene går og arbeidere som blir stående igjen, må godta de laveste lønningene. Studien til Loop (1992) viser at lønnsnivået varierer mellom de ulike morgenmarkedene, og på det morgenmarkedet der det kommer flest arbeidere fra landsbyene, er lønningene lavest fordi arbeidere fra landsbyene godtar lavere lønninger enn de lokale arbeiderne og dermed presser lønningene ned på dette morgenmarkedet. På et av morgenmarkedene hvor de lokale arbeiderne dominerer, er solidariteten sterkere. Av arbeidere som er bosatt på Jawahar Maidan, ble stammefolk trukket fram som en konkurransefaktor fordi de jobber for lavere lønn, men de kommer ikke til morgenmarkedene. Jeg har ikke noen arbeidere som er bosatt i landsby i mitt materiale og kan derfor ikke sammenligne lønnsnivået til disse arbeiderne med lokale arbeidere. Dipak Chowk synes imidlertid å være dominert av arbeidere som bor i Bhavnagar, og lønnsnivået til arbeiderne fra dette morgenmarkedet er ikke høyere enn på de to andre morgenmarkedene hvor det kommer flere arbeidere fra landsbygda, men derimot litt lavere. Mannlige, ufaglærte arbeidere tjener mellom 50 og 60 rupi på Dipak Chowk, mellom 50 og 100 rupi på Limbdiyu og mellom 60 og 80 rupi på Gadechi Vadla. Kvinnelige arbeidere tjener mellom 35 og 60 rupi på Dipak Chowk og mellom 50 og 60 rupi på Gadechi Vadla. Forskjellen mellom kvinnenenes lønninger synes delvis å være knyttet til at kvinnelige arbeidere fra Dipak Chowk som fyller sement lønnes etter stykkpris. Utvalget i min undersøkelse er for lite til å si noe generelt om lønnsnivået på hvert av morgenmarkedene og lønnsforskjellene mellom morgenmarkedene kan derfor være knyttet til individuelle forskjeller mellom arbeiderne.

Undersøkelsen til *Environmental Planning Collaborative* viser at daglønnen for arbeidere som hyres fra morgenmarkeder varierer fra mellom 160 til 200 rupi for fagarbeidere, 60 til 100 rupi for ufaglærte menn og 60 til 80 rupi for kvinner (EPC 2002). Studien til fagforeningen *Self Employed Womens' Association* viser en gjennomsnittlig daglønn på 60,44 rupi for kvinner som hyres via morgenmarkeder. Kvalitative portretter av kvinner i denne undersøkelsen viser at kvinnelige arbeidere tjener 60 til 70 rupi (SEWA 2002). Studiene til EPC og SEWA sier imidlertid ikke noe om hva som avgjør lønnsnivået innen hver kategori. Ifølge lederen for *Bandhkam Mazdoor Sangathan*, ligger lønnsratene for arbeiderne i Ahmedabad rundt 120 rupi for fagarbeidere, 80 rupi for ufaglærte menn og 70 til 80 rupi for ufaglærte kvinner (Personlig kommunikasjon).

Minimumslønnen for bygg- og anleggsarbeid, inkludert vedlikehold fra 1997 er 79,60 rupi per 8 timers arbeidsdag for ufaglærte arbeidere uavhengig av kjønn. Lønnen er regulert i forhold til konsumprisindeksen som endres hver sjette måned (Minimum Wages for Construction and Maintenance, May 1997). Minimumslønnen for 2003 var 80 rupi (Personlig kommunikasjon: Vipul Pandya, SEWA Academy). I mitt materiale er det eksempler på ufaglærte arbeidere som tjener under dette nivået, noe som viser manglende implementering av loven om minimumslønn. Sammenlignet med studiene fra Ahmedabad, ligger lønnsratene til arbeiderne i Bhavnagar noe under. Dette kan ha sammenheng med at prisnivået er høyere i større byer (Loop 1992). Lederen for *Bandhkam Mazdoor Sangathan* sa imidlertid at lønningene kan gå ned til 40 rupi for kvinner og 50 til 60 rupi for menn avhengig av tilbud og etterspørsel på morgenmarkedene (Personlig kommunikasjon). Dette ligger nærmere lønnsratene i Bhavnagar. I likhet med materialet fra Bhavnagar, ser det ut til at det er en nedre grense for ulike kategorier av arbeidere i Ahmedabad. Jeg foretok mine intervjuer i vinterhalvåret under begge feltarbeidene, og det kan derfor ikke utelukkes at lønnsratene følger sesongvariasjon.

Relasjoner mellom aktørene

Peck (1996) peker på at selv om ikke arbeidsmarkedet kan sammenlignes med et varemarked, kan arbeidskraft i større grad karakteriseres som en vare i kontekster der arbeidernes forhandlingsmakt er svak. De Soto (1989) kritiseres for ikke å ta i betraktning motsetningene mellom entreprenører og lønnsarbeidere i den uformelle økonomien (Portes og Schauflyer 1993, Loop 1992, Lourenco-Lindell 2002, Breman 2003). Maktforholdet mellom kontraktører og arbeidere tilknyttet morgenmarkedene i Bhavnagar er asymmetrisk fordi kontraktørene har innflytelse på arbeidernes adgang til arbeid. Når det gjelder vikarbyråene i Chicago, peker Peck og Theodore (2001) på at dette er en viktig kontrollstrategi for arbeidsgiverne. I mitt materiale er det eksempler på arbeidere som fortalte at det hender de opplever å få mindre lønn enn avtalt på forhånd, men at de kan gjøre lite i de tilfellene og må ta det de får. Dette kan tyde på at det er viktig å opprettholde gode relasjoner til kontraktørene for å få jobber. Andre studier fra Gujarat viser at daglønnen som forhandles fram på morgenmarkedet og den arbeiderne mottar som regel er den samme, men at det hender kontraktørene utsetter betalingen eller arbeiderne får mindre lønn enn avtalt (Punalekar og Patel 1990, Intervju: Pandya). Arbeiderne i mitt materiale sa

at de som regel får lønn etter at arbeidet er utført eller når de trenger penger hvis arbeidet varer over en periode. Det er imidlertid eksempler på arbeidere som fortalte at de kan låne penger av kontraktørene som betales tilbake gjennom arbeid. Det kan innebære en periodevis regelmessighet for arbeideren, men er også forbundet med økt kontroll fra arbeidsgivers side og forsterker asymmetrien.

I materialet er det eksempler på kontraktører som ga uttrykk for nedlatende holdninger til arbeiderne fra morgenmarkedene. En kontraktør fra Gadechi Vadla uttrykte at: "Arbeiderne har et lavt mentalt nivå, bruker pengene de tjener på alkohol og har dårlige vaner". Tidligere i kapittelet viste jeg til en kontraktør fra Limbdiyu som sa at han foretrekker å hyre arbeidere som kommer fra landsbyene fordi de lokale arbeiderne er late, ikke jobber bra og går hjem tidlig. De nedlatende holdningene gir uttrykk for en sosial distanse. Lignende holdninger hos arbeidsgivere er også funn i andre studier fra morgenmarkeder i India (Punalekar og Patel 1990, Loop 1992). En annen asymmetri framtrer i relasjonene mellom kjønnene. At kvinner blant informantene rettferdiggjør lavere lønn fordi deres arbeid er lettere, kan tolkes i retning av internalisert diskriminering. Punalekar og Patel (1990) beretter at relasjonene mellom kontraktører og kvinnelige arbeidere var et vanskelig område å utforske. Flertallet av de kvinnelige arbeiderne oppga at de ikke hadde noen problemer med sine relasjoner til kontraktørene. Dybdeintervjuer og forfatterens observasjoner tydet imidlertid på noe annet. Seksuelt misbruk av unge jenter mot løfter om arbeid var et av problemområdene som ble trukket fram. En kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla hevdet at hun ikke opplever noen problemer eller trakassering i forbindelse med arbeidet. Med referanse til mennene hun kommer i kontakt med i forbindelse med arbeidet, sa hun: "De kaller oss alltid *ben*". På gujarati er det vanlig å tilføre termene *ben* (søster) og *bhai* (bror) til en persons fornavn for å vise respekt. Samtidig sa hun at hun ikke opplever at det er noe spesielt samhold mellom kvinnene hun arbeider sammen med. En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk sa likeledes at hun ikke opplever at det er noe diskriminering og sa: "Hvis noen trakasserer oss har vi murstein å forsvare oss med". Kvinnene uttrykker at de ikke opplever problemer, men det må her tas i betraktning at dette er et sensitivt område, noe som kan ha påvirket svarene de ga.

Castree et al. (2004) påpeker på den annen side at arbeidstakere har handlingsrom fordi de utgjør en forutsetning for produksjon, selv om forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere er asymmetrisk. En gjensidig avhengighet mellom partene gjør at relasjonene preges både av konflikt og samarbeid. Materialet fra Bhavnagar viser at den sosiale

avstanden mellom kontraktører og arbeidere ikke nødvendigvis er så stor. Den sosiale historien til kontraktører, kvinnelige mukadamer og arbeidere ligner hverandre; de kommer fra lave kaster og kontraktørene har selv vært arbeidere tidligere. Fagarbeideren fra Limbdiyu fortalte at hvis han ikke får arbeid på to til tre dager, går han selv til arbeidsgivere han kjenner for å spørre om oppdrag. Det hender også at han selv får oppdrag direkte fra entreprenører:

Hvis en entreprenør sier: "Jeg har et stort prosjekt så du kan jobbe sammen med meg, jeg gir deg denne kontrakten", vil jeg bringe mine egne arbeidere som vil jobbe under meg, og jeg er da en kontraktør.

Han sa videre at han gjerne ville etablere seg som kontraktør eller byggherre og da jeg spurte om han trodde det var muligheter for dette, svarte han: "Jeg startet bare som en håndlanger og til nå har jeg nådd et bra nivå, så det fins muligheter. Jeg vil jobbe for det beste". Dette tyder på at skillet mellom fagarbeider og kontraktør kan være fleksibelt. Kontraktørene kan dessuten bo i samme boligområder som arbeiderne, delta i arbeidet og selv inngå i et hierarkisk forhold til en annen kontraktør eller entreprenør. I rollen som mellommenn må de forholde seg til sin arbeidsgiver igjen og er avhengig av å få arbeiderne de hyrer til å jobbe bra. Breman (1996) beskriver hvordan mellommenn opprettholder en slik balanse:

The jobber has to be able to get on with the workers. That is to say, he has to know how to get them to work in a way that will satisfy the employer but without arousing any antagonism among his work gang. He has to find the right mix of cursing and yelling, persuasion and encouragement. (s. 95)

Utsagnet fra en kontraktør i Bhavnagar om at de lokale arbeiderne går hjem tidligere enn arbeidere fra landsbygda, kan tyde på at de lokale arbeiderne til en viss grad kan definere arbeidsbetingelsene og dermed på handlingsrom. Blant informantene er det dessuten arbeidere som hevdet at de aldri hadde opplevd å få mindre lønn enn avtalt på forhånd. En mannlig arbeider fra Limbdiyu sa: "Hva de [kontraktørene] enn sier, så får jeg det de lover. Jeg har ikke opplevd å bli lovet 80 rupi og bare få 60 rupi". En kvinnelig mukadam fra Dipak Chowk sa at selv om hun aldri hadde opplevd å få mindre lønn enn avtalt, ville hun ikke jobbe for den kontraktøren igjen dersom det skjedde. Det kan være at hennes posisjon er noe sterker fordi hun er mukadam, men utsagnet illustrerer likevel den gjensidige avhengigheten mellom kontraktører og arbeidere.

Dersom det eksisterer samarbeid mellom kontraktørene om å fastsette lønnsratene for arbeiderne, peker det i retning av at aktører på arbeidsgiversiden bidrar til å holde

lønningene nede. Dette er mulig fordi det eksisterer et overskudd av arbeidskraft som er villig til å jobbe for lav lønn. Et spørsmål som kan reises er imidlertid hvorfor ikke lønningene presses lengre ned? Her kan arbeidernes produktivitet virke inn på den måten at arbeidsgiverne er avhengig av at arbeiderne tjener såpass at de jobber bra. Det kan også være at kontraktørene ser seg tjent med dette fordi det innebærer forutsigbarhet og kan dempe anbuds konkurransen dem i mellom. Materialet peker dessuten i retning av at relasjonene mellom kontraktører og arbeidere kan være personlige og langvarige, noe som kan ha innvirkning på at det eksisterer nedre grenser for lønnsratene knyttet til ”anstendighet”.

Relasjonene mellom arbeiderne er også preget både av konflikt og samarbeid. De kvinnelige mukadamene konkurrerer om oppdrag, men samarbeider om utveksling av informasjon og arbeidskraft. En av mukadamene sa at de snakker sammen på markedet hver dag og aksjonerer hvis de får mindre penger enn de skal. For fem år siden fikk de bare 50 rupi om dagen og da streiket de slik at de nå får 60 rupi. Tidligere i kapittelet kom det fram at arbeiderne samarbeider ved at de anbefaler hverandre og kan gi avkall på jobbtilbud. *Self Employed Womens' Association* (SEWA) og *Bandhkam Mazdoor Sangathan* (BMS) i Ahmedabad er eksempler på lokale fagforeninger som organiserer bygningsarbeidere i Ahmedabad. Ifølge arbeidere i Bhavnagar eksisterer det ikke noen slike organisasjoner der. Noen arbeidere på Gadechi Vadla uttrykte:

Hvis det hadde vært enhet mellom arbeiderne, kunne vi løse problemene ved å gå til kommuneledelsen og be dem skaffe mer arbeid. Daglig brød og husly, det er alt vi krever.

Disse arbeiderene viser tiltro til at samarbeid kan bedre den vanskelige jobbsituasjonen. En kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla sa derimot: ”Fagforening kan være bra, men det kan ikke gi oss mer arbeid og det er hovedproblemet”. Fagarbeideren fra Dipak Chowk mente også at organisering ville være positivt, men at det er vanskelig å danne en:

En fagforening hadde vært bra fordi vi jobber hardt, men ikke får bra nok betalt. Byggematerialet har blitt dyrere og derfor kuttet lønna. Vi kan ikke danne noen fagforening fordi det ikke er noen enhet blant arbeiderne på grunn av penger.

Fagarbeideren fra Limbdiyu trodde at en fagforening kunne løse eventuelle problemer:

En fagforening er bra, det er så mange problemer vi kan løse hvis vi har en fagforening. *A: Hva slags problemer?* Jeg kan ikke snakke om problemer fordi det ikke er noen problemer, det ville være bra, men nå har vi ingen problemer, så det er ikke nødvendig. Men det ville være bra hvis det var en.

En kvinnelig arbeider fra Dipak Chowk syntes det ville være bra med en fagforening fordi lønna da ville være fastsatt. Samtidig ga hun uttrykk for at det å være med i en fagforening kan være problematisk:

Hvis jeg er med i en arbeiderorganisasjon, vil ikke en kontraktør foretrekke meg først. Nå jobber jeg for mindre penger. Han [kontraktøren] foretrekker de som er uavhengige, de [kontraktørene] vil ikke ta medlemmene.

Hun uttrykker her at hvis arbeiderne organiserer seg, kan de kreve bedre lønn, men det vil bli vanskeligere å få jobber. Hun pekte dessuten på problemene med å danne en fagforening:

Det er ikke mulig å danne noen fagforening først og fremst fordi vi er analfabeter. Dessuten, hvis for eksempel jeg er et viktig medlem i den organisasjonen, vil jeg først skaffe arbeid til folk fra min egen kaste. Da vil folk fra andre kaster gå i mot meg, og det vil bli konflikt i organisasjonen.

Hun understreket at det i dag ikke er noen konflikt mellom kastene, men at dette kan oppstå hvis de fagorganiserer seg. Utsagnene fra arbeidere i Bhavnagar kan relateres til Bremans (1976) forståelse av begrepet fragmentering. Heller enn å identifisere lukkede under-arbeidsmarkeder, forstår Breman fragmentering som at i en kontekst der det er mangel på arbeid, inngår fattige allianser innenfor grupperinger og til personer høyere opp i det sosiale hierarkiet. Breman (1996) påpeker at konkurranse om jobbene fører til en situasjon han betegner *structural overcrowding*. Fordi arbeidstakerne har liten grad av jobbsikkerhet, vil de ikke risikere å komme i konflikt med arbeidsgiverne. Arbeidere innen samme yrkeskategori og på samme arbeidsplass kan dessuten være segmentert ut fra ulike lønnsbetingelser, noe som gjør det vanskelig å mobilisere rundt felles interesser. Mellommennene bidrar dermed til å hindre kollektiv mobilisering og kan på den måten opprettholde sin posisjon.

Er morgenmarkedene viktige som arbeidsformidling?

I denne siste delen av kapittelet vil jeg diskutere om morgenmarkedene er viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper. Felles for arbeiderne i materialet er at de har en arbeidssituasjon preget av *jobbusikkerhet* og at de bare har inntekt de dagene de jobber. På spørsmål om hva de skulle gjøre hvis de ikke fikk arbeid, svarte mannlige arbeidere jeg snakket uformelt med på morgenmarkedene: "Vi går hjem og lager chapati" eller "vi går hjem og røyker *bidi*". Kvinnelige arbeidere sa: "Vi går hjem og gjør husarbeid". Blant

informantene er det imidlertid eksempler på arbeidere som har alternative strategier for å skaffe seg arbeid. I land hvor jobbrelatert sikkerhet og offentlige velferdsordninger er begrenset, er det vanlig for lavinntektshushold at flere av husholdsmedlemmene jobber. Uformelle, sosiale sikkerhetsnett er også vesentlig for å få hjelp og sikre livsopphold (Lourenco-Lindell 2002). Sikkerhetsnett kan defineres som "...means of survival when income from participation in income-generating activities is insufficient" (Endresen 1994 s. 102).

Eksempler fra arbeiderhushold

Situasjonen til de to fagarbeiderne tyder på at fagkompetanse i tillegg til å gi høyere lønnsnivå også kan bidra positivt når det gjelder adgang til arbeid. De to fagarbeiderne jobber nærmest full tid. De jobber ofte for arbeidsgivere de har langvarige relasjoner med og blir også kontaktet hjemme og kan få oppdrag som varer i en lengre periode. Fagarbeideren fra Limbdiyu henvender seg dessuten direkte til kontraktører han kjenner for å spørre om arbeid. Det er bare mennene som jobber regelmessig i husholdene, men selv om de får mye jobb, har begge gått perioder helt uten jobbtilbud. Moren til fagarbeideren fra Dipak Chowk som vanligvis ikke jobber, tok da oppdrag med syarbeid. Husholdet til fagarbeideren fra Limbdiyu klarte seg på oppsparte midler, noe som viser at han har mulighet til å spare noe av det han tjener.

De ufaglærte arbeiderne kan differensieres ut fra de som får jobb 20 dager i måneden, de som får jobb 15 til 20 dager i måneden og de som får jobb 10 til 15 dager i måneden. Arbeiderne fra Dipak Chowk tilhører kategoriene som jobber 15 til 20 dager og 20 dager i måneden. Årsaken til at de jobber relativt mye, kan være knyttet til de lokaliserte spesialiseringene de utfører. Dette gjelder for eksempel de kvinnelige mukadamene som også kan bli kontaktet hjemme dersom arbeidet med fylling av sement i forskalingene starter tidlig om morgenen. En kvinnelig mukadam sa at hun aldri har gått lange perioder uten arbeid, men det hender hun bare får jobb tre dager i løpet av en uke. Både hun og mannen jobber i byggebransjen, og i tillegg tar hun med seg den eldste sønnen på 10 år i arbeidet. Hun fortalte at hver dag må hun tenke på morgendagen. Hvis hun tjener 50 rupi en dag, bruker hun maksimum 35 rupi og sparer resten. Hun uttrykte: "Hvis jeg bruker alt, hva skal jeg gjøre hvis jeg ikke får jobb?". De har ingen sparepenger i reserve, men heller ingen store lån. For henne er det å hjelpe til under brylluper en

alternativ strategi i perioder hvor det er lite arbeid i byggebransjen og husholdet hennes er eksempel på at barn også involveres i lønnsarbeid. En mannlig arbeider sa at han går til morgenmarkedet Boardigate hvis han ikke får jobb fra Dipak Chowk. Han skiller seg fra de andre ufaglærte arbeiderne blant informantene som i det daglige ikke går andre steder for å søke jobber hvis de ikke hyres hjemmefra eller fra morgenmarkedet de pleier å gå til.

Den kvinnelige arbeideren fra det første portrettet har en mann som ikke jobber lenger på grunn av sykdom, og det er heller ikke alltid hun orker å jobbe på grunn av alderen. Husholdet har imidlertid flere inntekter å støtte seg på med tre voksne sønner som bor hjemme. Dette reflekteres i størrelsen på huset og eiendelene de har. Inntekten i husholdet er imidlertid ikke stor nok til å dekke større utgifter som bryllup, men lånet de har tatt opp er relativt stort, noe som tyder på kredibilitet. Jeg har ikke informasjon om regelmessigheten av sønnes arbeid, men regner med at det er forbundet med en viss usikkerhet siden de jobber i byggebransjen. Kommentaren om at sønner vil prioritere sin nye familie etter at de gifter seg, kan forstås som en grunn til at denne arbeideren fortsatt jobber.

Arbeiderne som er bosatt på Jawahar Maidan, blir også rekruttert fra boligområdet, men får ikke arbeid mer enn 10 til 15 dager i måneden. Dette viser at det ikke nødvendigvis er sammenheng mellom hvor mye arbeiderne jobber og om de har flere rekrutteringskanaler til arbeid i byggebransjen enn et morgenmarked. Disse arbeiderne har i liten grad muligheter til å spare noe av det de tjener fordi det meste av det de tjener går til mat. Husholdene til to arbeidere har dessuten bare én inntekt, fordi konene og barna ikke jobber. Selv om arbeiderne som er bosatt på sletta virker dårligere stilt enn de andre arbeiderne, går barna på skolen og de har nok mat. Grunnen til at de klarer seg relativt bra synes å være at de inngår i sosiale nettverk med slektninger og naboer på sletta hvor de utveksler mat og får små lån av hverandre.

Arbeiderne fra Gadechi Vadla blir ikke hyret hjemmefra, og de har morgenmarkedet som eneste rekrutteringskanal til arbeid i byggebransjen. Arbeiderne fra dette morgenmarkedet får sjelden oppdrag som varer mer enn et par dager og må søke kontinuerlig etter arbeid. Den kvinnelige arbeideren fra det tredje portrettet får bare arbeid 10 til 15 dager i måneden, men har ingen alternative strategier for å skaffe arbeid. Sønnen har en relativt stabil inntekt siden han jobber daglig. For noen år tilbake bidro svigerforeldrene med inntekt fra grønnsakshandel, og både hun og mannen jobbet regelmessig. Huset og eiendelene de har, kan vitne om mer romslige tider tidligere. Selv

om den økonomiske situasjonen er vanskeligere nå, har de kunnet ta opp lån på en viss kredibilitet som kan være knyttet til inntekter fra brødrene til mannen som hjelper dem å betjene lånet.

En mannlig arbeider fra samme morgenmarked er et eksempel på en som har en alternativ strategi i perioder hvor det er lite arbeid i byggebransjen. Denne arbeideren er opprinnelig fra landsbyen Sanodar i Bhavnagar distrikt, og han og familien kom til Bhavnagar for to år siden. De leier et lite hus av noen slektninger i Kumbharwada, og han og kona søker begge ufaglært arbeid fra Gadechi Vadla. Husholdet består av fem personer og paret har tre sønner som er hjemme alene om dagen hvis begge foreldrene jobber. Slektingene holder et øye med barna, men de må selv hente seg mat som er gjort klar inne. Barna går til førskole om ettermiddagen ved et av sentrene som drives av Shaishav, men når det gjelder muligheter for videre utdanning, uttrykte han: ”Alt vi tjener går til husholdet, jeg kan ikke engang tenke på utgifter til studier”. Denne arbeideren sa at han aldri blir hyret av kontraktører der han bor, men at ”...alle arbeiderne må gå til Gadechi Vadla og bare derfra blir de hyret”. Han går nærmest daglig til morgenmarkedet. Det hender at han får arbeid flere dager på rad, men ofte får han bare arbeid 10 dager i måneden, og det gjelder også kona. Hvis verken han eller kona får arbeid, hender det at de har lite mat. De mottar ikke mat fra slektingene, men kan bruke en av slektingenes navn for å handle på krita hos grønnsakshandleren i nabolaget. De kan også låne fra slektingene, fra 50 til 100 rupi, og betale tilbake når de får arbeid. Som regel spiser de tre måltider om dagen, og han tar med matboks til morgenmarkedet. De siste årene har det vært lite regn og derfor dårlige forhold i jordbruket, men sommeren før intervjuet fant sted, var det bra med regn og dessuten lite arbeid i byggebransjen. Før høytiden Diwali, i september-oktober, dro de til landsbyen for å jobbe i jordbruket. Faren hans bor alene i landsbyen, men besøker dem i perioder, og han gir også noe av det han tjener til faren. Selv om de dro fra landsbyen fordi det var for vanskelig å leve der, sa han at den økonomiske situasjonen nå er verre fordi levekostnadene i byen er høyere:

I landsbyen var det bedre. Da vi bodde i landsbyen, måtte vi ikke kjøpe brensel, vi kunne hente rett fra skogen. Grønnsaker fikk vi fra gårdene, så vi hadde ikke så mange utgifter. Vi hadde penger.

I den forbindelse skjøt en nabokone som var til stede under intervjuet inn at prisene er blitt så høye med den hindunasjonalistiske regjeringen.

Alternative strategier, inntekt fra andre husholdsmedlemmer og sikkerhetsnett

Materialet fra Bhavnagar viser at det er variasjon mellom arbeiderne når det gjelder hvor mye de jobber. Dette er også funn i andre studier av morgenmarkeder i Gujarat. Studien til Punalekar og Patel (1990) og viser at flertallet av arbeiderne får jobb 15 til 20 dager i løpet av måneden, mens litt under halvparten får arbeid i underkant av 10 dager i måneden. Undersøkelsen til *Environment Planning Collaborative* viser at arbeiderne i gjennomsnitt får jobb 15 til 20 dager i måneden (EPC 2002). Undersøkelsen til *Bandhkam Mazdoor Sangathan* viser at flertallet av arbeiderne får jobb 10 til 14 dager i måneden (BMS 2002). Studiene påpeker at etterspørselen kan variere i løpet av året og som regel mindre i regntiden om sommeren.

Min undersøkelse viser at arbeiderne også kan bli rekruttert hjemmefra, men at de i det daglige i liten grad har alternative strategier for å søke arbeid hvis de ikke rekrutteres på denne måten eller fra et morgenmarked. Studien til Loop (1992) fra Tamil Nadu viser at de midlertidige arbeiderne sjelden søker arbeid utenfor byggebransjen. Breman (1994) beskriver derimot hvordan midlertidige arbeidere i byen Valsad i Sør-Gujarat har en rekke ulike strategier for å søke arbeid:

Many follow a fixed route in their daily search for work. First, early in the morning, they stand in a queue at the railway workshops where casual workers are taken on. Then, for this effort is generally in vain, they go to the Tower and if this is also unsuccessful they try their luck as porters somewhere else in town where there are concentrations of shops and commercial establishments. (s.64)

Dette illustrerer at det å søke arbeid fra et morgenmarked kan inngå som én av flere strategier for å skaffe arbeid. Punalekar og Patel (1990) beskriver arbeidere som går videre til et annet morgenmarked i nærheten hvis de ikke får jobb på det første og som forsøker å få annet arbeid hvis ikke dette lykkes. De viser også til eksempler på arbeidere som blant annet plukker og selger søppel hvis de ikke får jobb, og de tilhører sannsynligvis de aller fattigste. Ifølge EPC (2002) er det noen arbeidere som beveger seg mellom ulike morgenmarkeder, men dette gjelder ikke flertallet.

Byggearbeid som ikke foregår under tak, kan ikke utføres hvis det regner, men ifølge informanter er det ikke et stort problem fordi monsunen vanligvis ikke er så langvarig i Bhavnagar. Dette tyder på at byggeaktiviteten er mindre i byen om sommeren, men ikke nødvendigvis stopper helt opp og at det kan være arbeid tilgjengelig. Arbeideren som har arbeid i jordbruket som alternativ strategi om sommeren når det er mindre arbeid i

byggebransjen, skiller seg fra de andre arbeiderne som kommer fra landsbygda. De drar av og til tilbake for å besøke slektninger og feire bryllup eller høytider, men ikke for å jobbe. Det kan ha sammenheng med at de har bodd i Bhavnagar lengre og er mer etablert i byen. Aktiviteten i byggebransjen følger i stor grad konjunktorene i økonomien, noe som påvirker etterspørselen etter arbeidskraft (ILO 2001). Byggebransjen i Gujarat opplevde en vekstperiode på 1990-tallet, men har blitt påvirket av den generelle nedgangen i indisk økonomi de siste årene. Jordskjelvet i Gujarat i januar 2001 førte til en nedgang i byggebransjen da nye regler for bygningskonstruksjon inntrådte og frykt for nye skjelv minket insentivene til investering i byggeprosjekter (Intervju: Entreprenør). Arbeiderne påpekte at det har blitt vanskeligere å få jobber etter jordskjelvet i 2001, men blant informantene er det ikke eksempler på arbeidere som har gått over i andre yrker etter jordskjelvet. Midlertidig arbeid i byggebransjen er hovedinntektskilden for arbeiderne i mitt materiale. Morgenmarkedene kan være en av flere rekrutteringskanaler, men de kan også være den eneste. Materialet viser derfor at morgenmarkedene er viktige som arbeidsformidling for arbeiderne i mitt materiale.

I 1998 ble det nedsatt en komité for å beregne minimumslønnen for arbeidstakere i Gujarat. Komiteen beregnet minimumslønnen ut fra en arbeidstakers arbeid i 8 timer per dag, 26 dager i måneden inkludert livsopphold for to avhengige personer (Breman 2003). Blant arbeiderne i mitt materiale er det bare fagarbeiderne som kommer opp i mot dette. Arbeidere som bare får jobb halvparten av måneden eller mindre, uttrykker imidlertid at de har nok mat til tre måltider om dagen. Dette gjelder også hushold hvor det bare er en forsørger. Felles for husholdene i mitt materiale er at de har sosiale sikkerhetsnett i nabolaget. I India gir fast bosted dessuten rett til rasjoneringskort som gir tilgang til basismatvarer til subsidierte priser (Mahadevia 2002). Arbeidere blant mine informanter beretter at de har tilgang til gratis offentlige helsetjenester, men at de må betale for medisiner. Lånene de kan ta fra naboer og slektninger er imidlertid begrenset til små summer og for større summer som finansiering av medisiner, kan de være avhengige av pengeutlånere som tar høye renter.

Jeg snakket uformelt med medlemmer av *Bandhkam Mazdoor Sangathan* i Ahmedabad som søker arbeid fra morgenmarkeder. De er stammefolk som tidligere var sirkulære migranter, men er nå bofaste langs veikanten i byen i hus av strie og andre provisoriske materialer. Bortsett fra arbeiderne som er bosatt på sletta Jawahar Maidan, har arbeiderne i mitt materiale relativt god boligstandard, noe som gjelder generelt for

lavinntektsområdene de bor i. Dette kan ha sammenheng med at Bhavnagar er en mindre by enn for eksempel Ahmedabad og at det er mindre press på arealet slik at landprisene er lavere. For en tid tilbake kunne beboerne i Mafat Nagar ved Dipak Chowk kjøpe billige tomter, og i Kumbharwada er noen av områdene regulert til boligformål. I disse områdene er det imidlertid også nabolag som regnes som uregulerte og beboerne har derfor ikke reell bosikkerhet, men kan risikere raseringsaksjoner fra myndighetene. Det ble gjennomført en slik aksjon i løpet av mitt første feltarbeid.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg for det første analysert hvordan morgenmarkedene for midlertidig arbeidskraft opererer. Entreprenører og kontraktører i byggebransjen er aktører på arbeidsgiversiden blant informantene tilknyttet morgenmarkedene. Arbeiderne kan differensieres i ulike kategorier ut fra spesialisering, fagkompetanse, kjønn og alder. Morgenmarkedene Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla er steder som har blitt til gjennom sosial praksis som vedvarer over tid og kan derfor betegnes som uformelle institusjoner. Selv om morgenmarkedene i Bhavnagar ikke er formelt regulert, viser materialet at de er uformelt regulert gjennom segmenterende/fragmenterende faktorer, sosiale nettverk og sosiale normer og praksiser. Morgenmarkedene har en romlig organisering ved at de er operative i bestemte tidsrom og aktørene hovedsakelig er tilknyttet ett morgenmarked i nærheten av der de bor. Morgenmarkedene er derfor *lokale* arbeidsmarkeder. Arbeiderne har sine faste plasser hvor de pleier å stå, noe som har sammenheng med hva slags arbeid de utfører. Nettverk er sentrale i arbeidsformidlingen, og materialet viser at relasjonene mellom kontraktører og arbeidere kan bli mer regelmessige over tid. Lønnsratene varierer mellom ulike kategorier av arbeidere, men kan også påvirkes av arbeidsrelasjonen og tilbud og etterspørsel på morgenmarkedene. Selv om ufaglærte arbeidere i materialet tjener under minimumslønn, ser det ut til å være nedre grenser for lønnsnivået til ulike kategorier av arbeidere som peker i retning av at lønnsnivået ikke presses under dette. Relasjonene mellom aktørene tilknyttet morgenmarkedene kjennetegnes både av konflikt og samarbeid. Kontraktørene konkurrerer om oppdrag, men det berettes også om samarbeid når det gjelder regulering av anbud de gir entreprenører og oppdragsgivere. Maktforholdet mellom kontraktører og arbeidere er asymmetrisk fordi kontraktørene har innflytelse på arbeidernes adgang til arbeid, hvilket

innebærer en kontrollfunksjon. På den annen side er ikke den sosiale avstanden mellom kontraktører og arbeidere nødvendigvis stor og normer for anstendighet kan regulere interaksjonen mellom aktørene. Tilbudet av arbeidskraft på morgenmarkedene overgår som regel etterspørselen og fører til konkurranse mellom arbeiderne om jobbene. Samtidig berettes det om samarbeid mellom grupper av arbeidere, selv om utsagn relatert til manglende enhet blant arbeiderne peker i retning av at dette ikke gjelder arbeiderne som kollektiv.

I dette kapitlet diskuterte jeg for det andre om morgenmarkeder er viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper. Blant arbeiderne i mitt materiale er det variasjon med hensyn til om de har flere rekrutteringskanaler foruten et morgenmarked til arbeid i byggebransjen. Arbeiderne har i liten grad alternative strategier for å skaffe arbeid hvis de ikke rekrutteres hjemmefra eller får arbeid fra et morgenmarked. Midlertidig arbeid i byggebransjen er deres hovedinntektskilde, noe som viser at morgenmarkedene er viktige som arbeidsformidling.

5. Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i det regionale arbeidsmarkedet

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft er en manifestasjon av at store deler av arbeidsstyrken i Gujarat ikke har fast lønnsarbeid og tilgang til arbeidslivsrettigheter, og i dette kapittelet vil jeg diskutere hvilke prosesser i som bidrar til opprettholde denne formen for arbeidsformidling. Jeg analyserer først tilbudssiden tilknyttet morgenmarkedene på bakgrunn av arbeidslivshistoriene til arbeiderne i mitt materiale. Deretter analyserer jeg etterspørselen etter midlertidig arbeidskraft med utgangspunkt i strategiene til arbeidsgivere i byggebransjen. Til slutt argumenterer jeg for hvordan delstatsmyndighetene og fagforeningene i Gujarat bidrar til å legitimere og opprettholde det eksisterende arbeidsregimet på morgenmarkedene.

Arbeideres strategier

Overflødig arbeidskraft i jordbruket

I innledningen kom det fram at jordbruksutviklingen i Gujarat relativt sett har vært svakere enn veksten i industrien de siste tiårene (Hirway og Terhal 2002). *Majoori na thi!*, som kan oversettes fra gujarati med ”det var ikke arbeid”, var et utsagn som gikk igjen blant informanter i mitt materiale som hadde migrert fra landsbygda. Informantene knyttet den vanskelige arbeidssituasjonen i jordbruket til vannmangel. På midten av 1980-tallet var det en omfattende tørke i Saurashtra regionen (Hirway og Terhal 2002), og tidspunktet stemmer med når arbeidere blant informantene kom til Bhavnagar. At problemene i jordbruket har vært vedvarende også i perioden etter dette, illustreres av en mannlig arbeider fra Gadechi Vadla som kom til Bhavnagar for to år siden fra en landsby i Bhavnagar distrikt. Foreldrene var jordløse og i likhet med dem jobbet han og kona som jordbruksarbeidere etter at de giftet seg. Om hvorfor de dro fra landsbygda uttrykte han: ”Vi kunne ikke overleve under de forholdene, vi kunne ikke tilpasse oss, derfor flyttet vi”. Informanter både blant kontraktører og arbeidere sa også at det nå for tiden kommer flere arbeidere fra landsbyene rundt Bhavnagar til morgenmarkedene på grunn av mangel på arbeid i jordbruket.

Årsakene til arbeidsmigrasjon fra landsbygda er komplekse, og innad i delstaten kan det være lokale variasjoner. Saurashtra regionen er utsatt for tørke og ifølge informantene er vannmangel hovedårsaken til at det ikke er arbeid på landsbygda. I innledningen nevnte jeg at dette først og fremst har sammenheng med uforsvarlig forvaltning av vannressurser, snarere enn klimaendringer, noe som kan relateres til modernisering av jordbruket. Sør-Gujarat er langt frodigere enn Saurashtra og har omfattende agroindustri. Breman (1996) viser hvordan et stort antall migranter både fra andre deler av Gujarat og fra andre delstater kommer for å jobbe under innhøstingen av sukkerrør, mens de lokale arbeiderne som er stammefolk, må dra andre steder for å finne arbeid fordi arbeidsgiverne foretrekker migrantarbeidere de kan ha mindre forpliktende relasjoner til. Slik holdes en betydelig del av arbeidsstyrken i bevegelse mellom by og landsbygd på jakt etter midlertidig arbeid. Utenfor jordbruks sesongen er det å søke arbeid fra morgenmarkeder i de store byene et alternativ for disse migrantene ifølge Breman. Dette illustreres av en av arbeiderne som er bosatt på Jawahar Maidan. Han reiste tidligere rundt i Gujarat for å jobbe under innhøstingen av sukkerrør, men dette ga bare arbeid deler av året og han slo seg derfor ned i Bhavnagar og har siden hatt midlertidig arbeid i byggebransjen.

Manglende industrialisering og deindustrialisering

Gujarat er som det kom fram i innledningen en av Indias mest industrialiserte delstater, men industrialiseringen har vært ulikt fordelt og Bhavnagar har lite industri sammenlignet med andre byer i Gujarat. ”Det finnes ingen industri i Bhavnagar, det er derfor vi må stå her”, var et utsagn fra noen arbeidere jeg snakket uformelt med på Limbdiyu. Lederen for kommunistpartiets fagforening i Bhavnagar uttrykte:

Til og med i vår by med en befolkning på 600.000 innbyggere har vi bare to store industrianlegg. En exel industri med 1200 arbeidere og en stålindustri med 300 arbeidere. Det er ikke noe industrivekst, og permanente arbeidsplasser er alltid knyttet til de store industriene.

Bare et mindretall av arbeiderne i Gujarat inngår som nevnt i formelle arbeidsrelasjoner. Flertallet inngår i uformelle arbeidsrelasjoner, og her kan det igjen differensieres mellom de som har regelmessig og de som har midlertidig arbeid (Breman 1996). Arbeidslivshistoriene til arbeidere i mitt materiale illustrerer usikkerheten i dette sjiktet av arbeidsmarkedet og hvordan arbeidere beveger seg mellom regelmessig og midlertidig uformelt arbeid og mellom ulike typer midlertidig, uformelt arbeid. En kvinnelig arbeider

fra Dipak Chowk gikk over til byggebransjen etter at saltproduksjonen svigerforeldrene drev ble nedlagt, og hun sa at hun ikke visste om andre muligheter. Den kvinnelig arbeideren fra Gadechi Vadla som ble presentert i det tredje portrettet, hadde regelmessig arbeid med lossing av kull på togene etter at hun migrerte til Bhavnagar, men mistet dette da de kulldrevne lokomotivene gikk ut av drift. Ifølge en av de kvinnelige mukadamene fra Dipak Chowk jobbet mange fra *koli*-kasten tidligere med lossing i Danapith, kornmarkedet i gamlebyen, men hun fortalte at de gikk over til byggebransjen for rundt 12 år side fordi det var for mange arbeidere i forhold til jobber. En mannlig arbeider fra Gadechi Vadla begynte å søke arbeid fra morgenmarkedet da han kom fra landsbygda til Bhavnagar. På spørsmål om han hadde andre alternativer, svarte han:

Det største problemet er finansiering fordi hvis jeg skal starte med noe annet, krever det penger som jeg ikke har. Dette er det eneste arbeidet som ikke krever pengeinvestering.

En mannlig arbeider fra Limbdiyu sa at han gjør graving og ufaglært arbeid fordi det er det han kan. Han uttrykte i likhet med arbeideren ovenfor at han ikke har mulighet til å bli selvsysselsatt fordi han ikke har noen penger til overs siden alt han tjener går til mat. Disse eksemplene viser at selvsysselsetting ikke umiddelbart er et alternativ. Diamantkutting og sliping har som nevnt vært en vekstindustri i Bhavnagar distrikt og fagforeningslederen ovenfor hevdet at: "Saurashtra har overlevd på grunn av diamantindustrien" (Intervju). I materialet er det eksempler på informanter som tidligere arbeidet med hjemmebasert diamantsliping, men gikk over til byggebransjen fordi dette ikke ga nok avkastning. En arbeider fra Limbdiyu sa at de siste årene har det kommet flere arbeidere til morgenmarkedet som tidligere jobbet i diamantindustrien fordi prisene på diamanter har gått ned. Diamantindustrien er delvis lokalisert i små bedrifter og delvis basert på hjemmeproduksjon. Selv om arbeid i diamantindustrien er relativt fordelaktig sammenlignet med andre lavinntektsjobber, er arbeidsrelasjonene uformelle og det benyttes i stor grad midlertidig arbeidskraft på korte kontrakter (Breman 1996). Eksemplene fra Bhavnagar viser at dette arbeidet ikke nødvendigvis innebærer en stabil inntekt og at det å søke arbeid fra morgenmarkeder, kan være et alternativ i nedgangstider. I materialet er det eksempler på at regelmessig og midlertidig arbeidsstatus i byggebransjen kan endres over tid, men regelmessig arbeid er da knyttet til enkeltprosjekter og derfor ikke vedvarende.

Gujarat har som nevnt i innledningen gjennomgått en industriell restrukturering siden 1980-tallet. Breman (1994) peker på at utsiktene for midlertidige arbeidere til å få fast arbeid er blitt ytterligere innskrenket som følge av restruktureringen:

My research shows that many rely on the urban market places of casual labour for their living, not on a temporary, but on a permanent basis. They originally come from the villages, but they no longer have any economic or social roots there. Upward mobility to formal sector employment is in the reverse direction. In various branches of trade and industry, the shift is not towards expansion but reduction in the number of permanent and protected jobs. (s. 120)

Punalekar og Patel (1990) observerte i sin studie basert på data fra slutten av 1980-tallet en økning i antall arbeidere som tidligere hadde fast jobb på morgenmarkeder i Gujarat:

...the casual labour markets are places not only for the illiterate, rural migrants trying their luck for the first time in the city's low-skilled employment sector. They are also the places where the succour is sought by those who are retrenched, laid off or dismissed from the organised sector. (s. 46)

Studien til SEWA (2002) viser også at det kommer arbeidere som har mistet jobben i tekstilindustrien til morgenmarkeder i Ahmedabad. Data fra Ahmedabad viser at byggebransjen har absorbert arbeidskraft som tidligere var involvert i industriproduksjon (Kundu og Mahadevia 2002), selv om det ikke framgår hvor stor del som formidles gjennom morgenmarkeder. Arbeidere jeg snakket uformelt med på morgenmarkedet Shapur i Ahmedabad, sa at mange arbeidere som kommer dit, har arbeidet i tekstilindustrien. I mitt materiale er det ikke eksempler på arbeidere som har jobbet i tekstilindustrien tidligere, antakelig fordi industrien har hatt mer begrenset i omfang sammenlignet med for eksempel Ahmedabad. Assisterende arbeidskommisær i Bhavnagar uttrykte imidlertid: "For ti år siden var det arbeid her, nå er det halvparten ... du kan skaffe deg en tralle [for å drive med salg], det er det eneste" (Intervju). Denne utviklingen illustreres av en mannlig arbeider fra Limbdiyu som hadde fast arbeid i en fabrikk hvor de produserte armeringsjern og jobbet der i sju år. Han fikk månedslønn, var beskyttet av arbeidslivsrettigheter og var med i en fagforening. Han fortalte at noen som oppfordret arbeiderne i fabrikk til å streike, sa: "Hvis dere streiker vil dere få det og det", men det skjedde ikke og ifølge denne arbeideren stengte fabrikk på grunn av streiken. Han prøvde seg da som gateselger og solgte iskrem og snacks fra en kjerre, men han trivdes ikke med dette arbeidet og skiftet over til byggebransjen for 15 til 18 år siden. Om hvorfor han gikk over til byggebransjen etter at han mistet jobben i fabrikk, sa han: "Jeg hadde ingen alternativer. Fra begynnelsen av har jeg vært arbeider så bare det passer meg". Han

jobbet først regelmessig under oppføring av et boligkompleks i nærheten av der han bor og til dette arbeidet ble han hyret hjemmefra. Da prosjektet var avsluttet, begynte han å søke arbeid fra Limbdiyu for 12 til 13 år siden. Mennene til to kvinnelige arbeidere fra Dipak Chowk har mistet jobbene etter at fabrikkene som produserte henholdsvis stål og vegetabilsk olje stengte. I dag er de arbeidsledige mens konene deres jobber i byggebransjen. Eksemplene illustrerer at også Bhavnagar har gjennomgått en industriell restrukturering selv om den ikke har vært så omfattende som i andre byer i Gujarat.

Morgenmarkeder som overlevelsestrategi

I tråd med moderniseringsteori ble det forespeilet at overgangen fra det tradisjonelle jordbrukssamfunnet til det moderne industrisamfunnet i India ville medføre forflytning av arbeidskraft i stor grad. Uformell sektor ble ansett som en mellomstasjon der migrantene tilpasset seg bymiljøet før de ble absorbert i den formelle sektoren (Breman 1976). Flere studier fra India viser imidlertid at migranter fra landsbygda sjelden beveger seg fra å inngå i uformelle arbeidsrelasjoner og over i formelle (Holmström 1984, Loop 1992, Breman 1996). Det å søke arbeid fra morgenmarkeder kan i likhet med annet uformelt arbeid betegnes som en overlevelsestrategi arbeidere som har blitt overflødiggjort i jordbruket og ikke absorberes i industrien benytter, slik marginaliseringsteori peker på. Marginaliseringsteori tar imidlertid ikke med i betraktningen at marginalisering også kan omfatte grupper som tidligere har vært inkludert i utviklingsprosessen (Endresen 1994). Studier fra Ahmedabad viser at tekstilarbeidere som har vært ansatt i tekstilmøllene og inngått i formelle arbeidsrelasjoner har gjennomgått en marginaliseringsprosess etter at de beveget seg over i mer ufordelaktige segmenter i arbeidsmarkedet (Trebbe 2000, Breman 2001). Der det å søke arbeid fra morgenmarkeder innebærer at arbeidstakere beveger seg fra å inngå i formelle arbeidsrelasjoner og over i uformelle, kan relateres til informalisering av arbeidsmarkedet. Etter min mening er det imidlertid viktig å bruke begrepet informalisering med en viss modifikasjon når det gjelder arbeidsmarkedet i Gujarat. Arbeidstakere som har inngått i formelle arbeidsrelasjoner og går over i uformelle, omfatter i denne delstaten en betydelig, men likevel relativt liten andel av den totale arbeidsstyrken. Det er derfor ikke snakk om framveksten av et *nytt* arbeidsregime slik man kan få inntrykk av når det gjelder informaliseringsperspektivet, men heller at arbeidsregimet som har vært gjeldene for flertallet av arbeidstakerne blir realiteten også for

arbeidstakere som tidligere har hatt en mer fordelaktig posisjon i arbeidsmarkedet. I innledningen refererte jeg til studier som tyder på at omfanget av morgenmarkeder er økende, noe som kan relateres til at antall arbeidstakere som inngår i uformelle arbeidsrelasjoner øker relativt sett i forhold til arbeidstakere som inngår i formelle arbeidsrelasjoner, og dermed til innformalisering av arbeidsmarkedet.

Sosial reproduksjon

For å belyse hvorfor tilbudet av arbeidskraft på morgenmarkedene er tilgjengelig, er det i tråd med segmenteringsteori ikke tilstrekkelig bare å se på de prosessene som foregår i arbeidsmarkedet, uten å inkludere prosesser som foregår utenfor arbeidsmarkedet knyttet til sosial reproduksjon. Sentralt her er yrkessosialiseringen som foregår i familien, skolen og lokalsamfunnet (Peck 1996). Hva forteller materialet fra Bhavnagar om sosial reproduksjon mellom generasjoner? Arbeidslivshistoriene viser at arbeiderne begynte å jobbe da de var 10 til 12 år gamle i samme yrke som foreldrene og med manuelt arbeid enten på landsbygda eller i byen. De kvinnelige arbeiderne i mitt materiale har ikke noe skolegang. Blant informanter som er fra landsbygda, er det mannlige arbeiderne som ikke har gått på skolen, men også arbeidere med noe skolegang. De mannlige arbeiderne fra Bhavnagar har noen flere år på skolen, men ikke mer enn grunnskole.

På spørsmål om hva slags framtid han så for barna sine, svarte en mannlige arbeider fra Limbdiyu at utdanning er viktig slik at barna kan starte sin egen virksomhet eller ha en kontorjobb og ikke trenger å gjøre det samme arbeidet som han. En mannlige arbeider fra Gadechi Vadla uttrykte: "De vil gjøre det samme arbeidet hvis vi ikke har penger". Selv om ingen av barna til en kvinnelig arbeider fra Gadechi Vadla går på skolen, ønsker hun at de skal få utdanning, i det minste slik at de kan lese og skrive. Hun uttrykte imidlertid at: "Barn av arbeidere forblir alltid arbeidere". Utsagnet kan tolkes som et uttrykk for at hun oppfatter mulighetene for sosial mobilitet som begrenset. Grunnen til at barna ikke går på skolen, er ifølge henne at de mangler fødselsattester. Skolene i India har forbud mot å nekte barn adgang på grunn av dette, men det forekommer likevel (Eie 2003). Barna til arbeidere som har begynt å jobbe har manuelt arbeid, men ikke nødvendigvis i byggebransjen. På spørsmål om hva hun tror barna kommer til å arbeide med, svarte en av de kvinnelige mukadamene fra Dipak Chowk at det er opp til dem, men at hun skulle ønske at de fikk utdanning og en kontorjobb. Hun ville foretrukket å sende dem på

privatskole hvis hun hadde hatt råd. Den eldste sønnen på 10 år har derimot allerede sluttet skolen og begynt å jobbe i byggebransjen.

Utdannelse kan gi økte muligheter, men ifølge segmenteringsteori fører ikke menneskelig kapital umiddelbart til en mer fordelaktig posisjon i arbeidsmarkedet fordi adgang til arbeidsmarkedet har sammenheng med sosiale karakteristika. Segmenteringsteori peker på hvordan utdanningssystemet virker ekskluderende på barn fra arbeiderklassen og dermed bidrar til å reproducere ulikhet i arbeidsmarkedet (Peck 1996). Barnarbeideren i mitt materiale er en gutt på mellom 12 og 14 år og er et eksempel på et barn som sluttet skolen fordi han ikke trivdes der. Ifølge bestemoren var det fordi han ikke kunne tygge tobakk der og mislikte å være under lærerens kontroll. Hun ga imidlertid uttrykk for at hun synes skolegang er positivt:

I dette nabolaget har de fleste for vane å tygge tobakk. Hvis han ikke er sammen med dårlige folk, kan han studere. På skolen får alle barna gode vaner, tilstrekkelig utdanning og alle disse tingene. Det er derfor skolen er bra.

Bestemoren fortalte at tidligere hendte det at gutten ikke kom hjem i løpet av en hel uke for å slippe og gå på skolen. Faren til gutten slo han og prøvde å tvinge han til å gå, men da rømte gutten hjemmefra og begynte å sove i et annet hus. Bestemoren fortalte at hun gråt og faren måtte ut å lete etter gutten. En av lederne i Shaishav hevdet at mange av barna i boligområdene rundt Dipak Chowk må jobbe fordi mennene i husholdene drikker, og at dette er en grunn til at de ikke går på skolen.

I forrige kapittel ble betydningen av kaste på mikronivå diskutert. Når det gjelder den sosiale arbeidsdelingen i det indiske samfunnet som helhet, dominerer fortsatt folk fra lavkastene i de dårligst betalte jobbene og folk fra de høyere kastene handelsstanden og administrative stillinger (Frøystad 2000). I en studie fra Bhavnagar viser Eie (2003) hvordan det offentlige skolesystemet i India nedprioriteres ressursmessig og derfor ikke gir et godt tilbud til underprivilegerte grupper. Hun viser hvordan materielle forhold som krav om fødselsattest og relasjonelle forhold som lærerens holdninger til elevene og måten undervisningen er lagt opp på, kan virke ekskluderende. Skolen kan dermed være en arena som bidrar til å reproducere lavkastenes posisjon i arbeidsmarkedet og i samfunnet. Barnarbeiderne på Dipak Chowk illustrerer hvordan reproduksjon av arbeidskraft på morgenmarkedene kan gå mellom generasjoner.

I materialet er det eksempler på arbeidere som gir uttrykk for at de foretrekker arbeid i byggebransjen framfor andre lavinntektsjobber. Den mannlige arbeideren fra Limbdiyu som mistet jobben i fabrikken, sa at han heller ville jobbe i byggebransjen enn som selger fordi han trives bedre med å gjøre manuelt arbeid. En mannlige arbeider fra Dipak Chowk sa: "Fra begynnelsen har jeg gjort dette arbeidet, så annet arbeid passer ikke meg". Han sa imidlertid at han ville foretrekke å ha regelmessig arbeid framfor midlertidig. Disse eksemplene tyder på at yrkessosialisering kan påvirke hvordan arbeidstakere handler i arbeidsmarkedet. Valg av yrke kan også ha sammenheng med vurdering av hvor hardt annet manuelt arbeid er. En kvinnelig mukadam fortalte at hun foretrekker bygningsarbeid framfor å jobbe som hushjelp fordi hun da må jobbe i fem hus hver dag for å tjene det samme, og mente at det ville være hardere arbeid. Adgang til arbeidsmarkedet har som drøftet i forrige kapittel sammenheng med nettverk, noe som også kan belyse hvorfor og hvordan arbeidere blir rekruttert til byggebransjen og dermed begynner å gå til et morgenmarked. I materialet er det eksempler på arbeidere som fikk den første jobben i byggebransjen fra et morgenmarked, men det er også eksempler på arbeidere som først fikk jobber gjennom anbefalinger fra slektninger eller naboer før de begynte å søke arbeid fra et morgenmarked. Da de begynte å gå til et morgenmarked, hadde kontaktene betydning for hvordan de fikk arbeid. Dette viser at nettverk på tilbudssiden kan være en kanal til arbeid formidlet fra morgenmarkeder som opprettholder morgenmarkeder som sosial praksis.

Produksjons- og arbeidssystemet i byggebransjen

Med utgangspunkt i informaliseringsperspektivet (Castells og Portes 1989), vil jeg imidlertid argumentere for at morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft i likhet med andre uformelle økonomiske aktiviteter ikke kan reduseres til å være et resultat av marginale grupperes overlevelsesstrategier, men først og fremst er relatert til produksjonsrelasjoner. Dette støtter opp om segmenteringsteori som legger vekt på hvordan industriell struktur skaper etterspørsel etter ulike typer arbeidskraft og dermed bidrar til segmentering (Peck 1996). Byggebransjen er et eksempel på en bransje som benytter uformell, midlertidig arbeidskraft og dermed bidrar til segmenteringsprosesser på etterspørselssiden.

Underkontraktørvirksomhet er som vist i innledningen og i forrige kapittel et sentralt kjennetegn ved produksjonssystemet i byggebransjen generelt og i India spesielt. Manglende kapasitet og behov for spesialisert kompetanse er to årsaker til at entreprenører setter ut arbeid til kontraktører. Teknologisk nivå er et aspekt ved produksjonssystemet som virker inn på organiseringen av arbeidssystemet. Byggebransjen i India kjennetegnes av teknologi på et lavt nivå og det er derfor behov for mye manuell arbeidskraft. Kontroll over arbeidskraft er en annen årsak til bruk av underkontraktører (Loop 1992, ILO 2001). En entreprenør blant mine informanter sa at han er helt avhengig av kontraktører for å håndtere arbeiderne som jobber på hans byggeprosjekter og uttrykte: ”Jeg forstår ikke en gang hva arbeiderne sier”. Utsagnet henspiller på at de snakker andre dialekter av gujarati, men illustrerer også at han i liten grad har direkte relasjoner til arbeiderne. I forrige kapittel kom det fram at det kan differensieres mellom regelmessige og midlertidige arbeidere, selv om arbeidsrelasjonene inngår i et kontinuum. En entreprenør forklarte:

Jeg hyrer en kontraktør, han har sine egne menn som han lønner på regelmessig basis. Han vil ikke gå til *naka*, han vil rekruttere direkte...Han vil ha 3-4 oppdrag samtidig og fordele sine menn på disse. Hvis prosjektet er stort, vil de samme komme i 6-8 måneder...80 prosent av arbeiderne jeg hyrer kommer ikke fra *naka*. Som regel bruker jeg mine kontraktører som har sine regelmessige arbeidere. Hvis jeg plutselig trenger å hyre 10-15 personer bare for en dag, hvis det er krise, hyrer mine kontraktører fra *naka*.

Denne entreprenøren sa at han foretrekker de regelmessige arbeiderne som er tilknyttet kontraktørene han vanligvis benytter på sine prosjekter framfor arbeidere fra morgenmarkedene fordi de gjør bedre arbeid og er mer pålitelige. Han betrakter arbeidere fra morgenmarkedene først og fremst som reservearbeidere. En kontraktør fra Limbdiyu uttrykte hvorfor han ikke kan hyre arbeidere regelmessig utover enkeltprosjekter:

Jeg kan ikke hyre folk for lengre perioder fordi arbeidet skifter. I dag har jeg det arbeidet og i morgen murerarbeid, derfor må jeg skifte ut arbeiderne...Heller ikke de store entreprenørene har faste arbeidere fordi hvis de ikke har mer arbeid å gi dem når et prosjekt er over, må arbeiderne få minimumslønn og alt det der hvis de er på lønnslistene, så hvor skal de få pengene fra?

Karakteristika ved byggebransjen er at den kjennetegnes av fluktuerende etterspørsel, og at behovet for arbeidskraft varierer mellom prosjektene og de ulike stadiene i byggeprosessen. Materialet fra Bhavnagar viser at entreprenører og oppdragsgivere overlater rekruttering og kontroll av arbeidskraft til kontraktører som igjen segmenterer arbeiderne etter regelmessig og midlertidig arbeidsstatus. På denne måten kan

arbeidsstyrken lett tilpasses ulike behov slik at arbeidsgiverne på ulike nivåer bare betaler for arbeidskraften når de trenger den.

Peck (1996) påpeker at det ikke kan trekkes en automatisk parallell mellom fleksibel produksjon og fleksible arbeidsmarkeder, men at dette må ses som en tendens i sammenheng med historiske og lokalspesifikke forhold. Ifølge ILO (2001) har byggebransjen i utviklingsland tradisjonelt vært dominert av midlertidige og uformelle arbeidsrelasjoner. I industrialiserte land er også bransjen kjent for å benytte svart arbeidskraft. De siste tiårene har det imidlertid vært en tendens til informalisering i de delene av bransjen som har vært formelt regulert, både i utviklingsland og i industrialiserte land. Ifølge Loop (1992) er det ikke snakk om noen informaliseringsprosess i byggebransjen i India fordi bransjen har alltid har vært dominert av uformelle arbeidsrelasjoner, og dette gjelder både regelmessige og midlertidige arbeidere.

I Gujarat eksisterer det ingen formelle reguleringer som legger begrensninger på bruken av midlertidig og uformell arbeidskraft i byggebransjen, noe jeg kommer tilbake til. Interaksjonen mellom arbeidsgivere og arbeidere tilknyttet morgenmarkedene foregår innenfor et uformelt arbeidsregime og i forrige kapittel ble noen aspekter ved dette belyst: Arbeiderne inngår bare muntlige avtaler med arbeidsgiverne, lønnsratene er ikke fastsatt og kan ligge under minimumslønnsnivå og de har ikke jobbrelatert sosial sikkerhet. Når det gjelder arbeidssituasjonen på byggeplassene, er ikke arbeidstiden er fast regulert, men det er hovedsakelig arbeidere som gjør forskalingsarbeid som jobber ut over 8 til 9 timer. Arbeiderne jeg har observert uten noe sikkerhetsutstyr som hjelmer eller masker, men kvinnene som fyller sement i forskalingene, kan ha gummihansker. Stillasene er som regel laget av bambusstolper uten noen form for sikringer. Kvinnelige arbeidere ga uttrykk for at de ofte hadde vondt i ryggen, og en fortalte at hun bærer tunge sekker med sement på hodet eller opp til 12 murstein av gangen. Hele kroppen verker etter endt arbeidsdag, og sementkornene lager sår i hendene og sprekker i huden på føttene. Det var imidlertid også informanter som sa at de var vant til hardt arbeid og at det ikke ga dem problemer. Mangelen på direkte arbeidsgiver-arbeidstakerforhold i byggeprosjekter synes å ha konsekvenser når det gjelder ansvarsfordeling mellom aktører på arbeidsgiversiden for eksempel hvis det inntreffer en arbeidsulykke. En mannlig arbeider fra Limbdiyu fortalte:

Hvis arbeidsgiveren er god, betaler han, ellers ikke. Jeg ble skadet en gang av det redskapet vi bruker til graving. Kontraktøren betalte bare for en bandasjering. Jeg kunne ikke arbeide i 10 dager. De vil ikke spørre etterpå om hva som skjedde, de vil ikke hyre en skadet person heller.

Blant arbeiderne var det variasjon i hvilken grad de mente kontraktørene ville betale for medisinsk behandling og eventuelt gi kompensasjon dersom det skjedde en ulykke, men bortsett fra denne arbeideren var det ingen av de andre arbeiderne som hadde opplevd alvorlige ulykker. En kontraktør fra Dipak Chowk fortalte imidlertid at han hadde falt ned fra en bygning for noen år siden. Han måtte ligge til sengs i et halvt år og kunne ikke jobbe. Huseieren som var oppdragsgiver, sa først at han skulle betale erstatning, men den kom aldri. Kontraktørene er i en mer fordelaktig posisjon enn arbeidere, men som selvsysselsatt dekkes heller ikke de av arbeidslivsrettigheter. En av entreprenørene sa at om arbeiderne får kompensasjon hvis det skjer en ulykke, avhenger av hvem som forårsaket den. Hvis det var arbeideren som gjorde en feil, får vedkommende ingen erstatning. Gitt arbeidernes svake forhandlingsposisjon, er det sannsynlig at arbeidsgiver har definisjonsmakt i slike tilfeller.

I hele India er barnarbeid regulert gjennom *The Child Labour (Prohibition and Regulation) Act* fra 1986. Loven fastslår at barn under 14 år ikke skal arbeide mer enn seks timer per dag (Personlig kommunikasjon: Leder i Shaishav). Barnarbeid er utbredt i bygg- og anleggsbransjen i India (ILO 2001). En kvinnelig mukadam mente at *hun* kunne havne i retten hvis myndighetene ser at hun har med barn i sitt arbeidslag, men hun har aldri opplevd kontroller. Når det gjaldt minimumslønn, sa entreprenører at hvis arbeidere som jobber på deres prosjekter tjener under denne, er det kontraktøren som har ansvaret og at de ikke forholder seg til dette. Foretaket til en av entreprenørene ble startet i 1986, og han har aldri blitt kontrollert av arbeidskommisæren i Bhavnagar for arbeidsforhold på sine byggeprosjekter. En annen entreprenør fortalte imidlertid at han årlig opplever inspeksjoner fra arbeidskommisæren på sine prosjekter, men at arbeiderne, inkludert kvinnene, vil svare at de tjener minimumslønn uansett fordi de er redde for å miste jobben. Assisterende arbeidskommisær i Bhavnagar innrømmet at hans instans i liten grad følger opp implementering av lovene både når det gjelder barnarbeid og minimumslønn (Intervju).

Selv om ikke byggebransjen i Gujarat og India har gjennomgått noen informaliseringsprosess, er det flere poenger fra informaliseringsperspektivet som er relevant for å analysere produksjons- og arbeidssystemet i bransjen. Materialet fra Bhavnagar viser at entreprenører som har formelt registrerte foretak benytter uregistrerte kontraktører som hyrer uformell arbeidskraft blant annet fra morgenmarkeder, og at det dermed kan eksistere koblinger mellom formelt registrerte foretak, uformelle kontraktører

og uformell arbeidskraft. Arbeidere fra morgenmarkeder kan også hyres direkte av private huseiere både fra lavinntektsområder og fra middelklasseområder, noe som innebærer at uformelle arbeidere leverer tjenester til ansatte som inngår i formelle arbeidsrelasjoner. Denne koblingen bidrar til å støtte opp om middelklassens privilegerte posisjon ifølge informaliseringsperspektivet (Portes og Schauffler 1993). Disse koblingene viser at en oppdeling av byggebransjen i Bhavnagar i en formell og en uformell sektor er problematisk og støtter dermed kritikken av sektordualismen. Informaliseringsperspektivet framholder at mellommenn er sentrale når det gjelder å legge til rette for denne typen koblinger (Portes og Schauffler 1993). At entreprenører og oppdragsgivere som oftest ikke har direkte relasjoner til arbeiderne som jobber på deres prosjekter, illustrerer at kontraktørene spiller en slik tilretteleggende rolle som mellommenn. Etter at arbeidernes lønninger er betalt, sitter kontraktørene igjen med et overskudd. Kontraktørene bidrar på denne måten til utbygging av arbeidskraften ifølge innformaliseringsperspektivet.

Informaliseringsperspektivet peker på at bruk av uformell arbeidskraft er et resultat av arbeidsgiveres strategier for å redusere arbeidskraftskostnader. For det første er uformell arbeidskraft fleksibel slik det ble pekt på tidligere i kapitlet og for det andre kan arbeidsgivere unngå de indirekte kostnadene knyttet til sosial sikkerhet som lønn i arbeidsledige perioder, sykelønn og pensjon (Portes og Scauffler 1993). På bakgrunn av sin studie av byggebransjen i Tamil Nadu går Loop (1992) inn i debatten om det er fattiges overlevelsesstrategier eller interessene til staten og kapitalen som er årsaken til at uformelle økonomiske aktiviteter i utviklingsland opprettholdes og øker i omfang. Med utgangspunkt i produksjonsmåteteori hevder Loop at viktige *forutsetninger* for at arbeidsgivere kan benytte seg av midlertidige arbeidere, er for det første at det eksisterer et reservearmé av arbeidskraft i arbeidsmarkedet som godtar arbeidsbetingelsene fordi alternativene er begrensede. Lønningene for ufaglærte i byggebransjen er knapt nok tilstrekkelige til å reproducere arbeideren selv og ikke de andre husholdsmedlemmene. Kostnadene ved reproduksjonen skyves dermed over på husholdsmedlemmene og deres overlevelsesstrategier. Loop hevder at dette tjener både staten som slipper utgifter til velferdstjenester, arbeidsgivere og de som finansierer bygningskonstruksjon.

Internasjonale finansinstitusjoner framholder at arbeidere som går fra formelle til uformelle arbeidsrelasjoner som følge av industriell restrukturering kan falle *tilbake* på uformelle sosiale sikkerhetsnett i en omstillingsfase (Meagher 1995). Lourenco-Lindell (2002) presiserer at fattiges sårbarhet er avhengig både av adgang til sosiale nettverk og

posisjonering innen nettverkene. Sosial sikkerhet basert på nettverk kan derfor ikke kompensere for sosial sikkerhet knyttet til arbeidslivsrettigheter eller offentlige velferdstiltak. Jeg vil likevel hevde at uformelle sosiale sikkerhetsnett sammen med inntekt fra flere husholdsmedlemmer, utgjør en forutsetning for at morgenmarkeder som system kan opprettholdes. Dette viser igjen hvordan sosial reproduksjon påvirker lønnsarbeidssfæren og omvendt, slik segmenteringsteori peker på.

Delstatsmyndighetenes og fagforeningenes rolle

Interaksjonen mellom arbeidsgivere og arbeidere tilknyttet morgenmarkedene er ikke direkte regulert av delstatsmyndigheter eller fagforeninger, men disse er sentrale aktører som påvirker prosesser i det regionale arbeidsmarkedet i Gujarat, noe som indirekte har konsekvenser for morgenmarkeder. Myndighetene er sentrale når det gjelder å regulere segmenteringsprosesser på tilbuds- og etterspørselssiden og forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere (Peck 1996). I 1996 vedtok det indiske parlamentet to lover som skal regulere arbeidsforholdene i bygg- og anleggsbransjen: *The Building and Other Construction Workers' Welfare (Regulation of Employment and Conditions of Service) Act* og *The Building and Other Construction Workers' Welfare Cess Act*. Arbeidslovgivningen anbefaler at det skal etableres en komité på nasjonalt nivå og en på delstatsnivå for å følge opp implementeringen av lovverket og utføre registrering både av virksomheter og av arbeidere. Registrerte arbeidere skal få et identitetskort som et bevis på at de dekkes av de rettighetene lovene gir. Det skal etableres et velferdsfond hvor både arbeidsgivere og arbeidere skal bidra (The Gazette of India 1996). Det er imidlertid flere smutthull i lovverket som hinder implementering. For det første står det at de enkelte delstatene *bør* og ikke *skal* sørge for implementering (Chamaraj 2001). Dette har ennå ikke skjedd i Gujarat (SEWA 2002, Intervju: Pandya). Et annet hinder er at lovene ikke omfatter byggeprosjekter hvor mindre enn ti arbeidere er engasjert og som koster under et visst beløp. I praksis innebærer dette at 90 prosent av arbeiderne i byggebransjen ikke omfattes av lovverket (Chamaraj 2001).

Informaliseringperspektivet er opptatt av hvordan staten gjennom sin politikk kan legge til rette for uformelle økonomiske aktiviteter. Informalisering er ikke noe som foregår utenfor statens kontroll slik det nyliberale perspektivet framholder, men derimot med statens velsignelse (Meagher 1995). India har, som nevnt i innledningen, gjennomført

en rekke økonomiske reformer siden begynnelsen av 1990-tallet. En konsekvens av reformene på 1990-tallet er at myndighetene i større grad overlater til privat sektor å skape arbeidsplasser. I Gujarat er et eksempel på dette at politikken for å lokalisere industri til mindre byer som Bhavnagar har opphørt (Intervju: Mahadevia). I sin budsjett tale i 2001 framla daværende finansminister Yasvant Sinha nødvendigheten av såkalte andregenerasjonsreformer. Sentralt i disse reformene er rasjonalisering av arbeidslovgivningen og fleksibilisering av arbeidskraft. Argumentasjonen bak reformene er at den nåværende arbeidslovgivningen er rigid og bare beskytter en liten del av arbeidstakerne. Dersom arbeidskraften er fleksibel og kan ansettes etter behov, vil det skapes flere arbeidsplasser som på sikt vil komme en større del av arbeidsstyrken til gode (Times of India 23.2.2002). Breman (2001) hevder at der arbeidslovgivningen i Gujarat har fungert, blir den nå ansett som et hinder for jobbskaping. Politikken som har vært ført i kjølvannet av reformene på 1990-tallet, har dermed satt en stopper for forsøkene på å forbedre forholdene for arbeidstakere gjennom offentlig regulering. Framstøtene for å endre arbeidslovgivningen tyder på at myndighetene ikke vil gå aktivt inn for å regulere arbeidsbetingelsene til arbeidere som inngår i uformelle arbeidsrelasjoner. Dette gir grunnlag for å hevde at myndighetene i Gujarat bidrar til å legitimere og opprettholde det uformelle arbeidsregimet på morgenmarkedene.

Fagforeninger er aktører som kan bidra til segmentering på tilbudssiden i arbeidsmarkedet ved å beskytte organiserte segmenters fordelaktige posisjon gjennom å ekskludere uorganiserte segmenter. Fagforeningers posisjon er også en vesentlig del av det regulerende miljøet i lokale arbeidsmarkeder (Peck 1996). I Gujarat eksisterer det både bransjespesifikke fagforeninger for eksempel for tekstilarbeidere og fagforeninger knyttet til de politiske partiene (Trebbe 2000). Lederen for det marxistiske kommunistpartiets fagforening i Bhavnagar uttrykte at det er de organiserte arbeideres plikt å bidra til organiseringen av de uorganiserte arbeiderne:

En politisk bevegelse er nødvendig for arbeiderne i uorganisert sektor. Fordi de ikke kan reise kravene sine, er det en plikt for politiske partier og organiserte arbeidere å reise kravene for dem. Løsningen for de uorganiserte arbeiderne er å reise kravene sine gjennom de politiske fløyene i fagforeningene.

Fagforeningene i Gujarat har imidlertid vært mest opptatt av å beskytte de organiserte arbeidernes privilegier og i liten grad kjempet for rettighetene til de uorganiserte arbeiderne (Breman 2001). Breman betegner dette som et historisk feilgrep fordi

fagforeningenes posisjon har blitt svekket som følge av den økonomiske liberaliseringen, noe som kunne vært redusert hvis de hadde mobilisert på et bredere fundament.

Selv om det ikke eksisterer noen fagforening som organiserer arbeiderne på morgenmarkedene i Bhavnagar, er det som jeg har vist eksempler på slike organisasjoner i Ahmedabad. Ifølge fagforeningslederen ovenfor eksisterer det imidlertid ikke noen fagforening som organiserer bygningsarbeidere på delstatsnivå i Gujarat (Intervju). I delstatene Kerala og Tamil Nadu er det derimot slike fagforeninger og her er lovverket for bygg- og anleggsbransjen fra 1996 er implementert. I Kerala er det etablert et velferdsfond for bygningsarbeidere som finansieres gjennom en skatt på alle byggeprosjekter. Medlemmene av fondet er for det meste regelmessige bygningsarbeidere, men alle medlemmer så vel som midlertidige arbeidere dekkes av fasilitetene. En utvidelse av fasilitetene til å omfatte alle midlertidige arbeidere er under vurdering (ILO 2001). Fraværet av fagforeninger som organiserer arbeidere fra morgenmarkedene og mangelen på aktiv handling fra de etablerte fagforeningene i delstaten, bidrar til at det uformelle arbeidsregimet på morgenmarkedene kan opprettholdes.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg diskutert hvilke prosesser som opprettholder morgenmarkeder som arbeidsformidling. Når det gjelder prosesser på tilbudssiden tilknyttet morgenmarkedene, kan det å søke arbeid fra morgenmarkeder betegnes som en overlevelsesstrategi arbeidere benytter i en kontekst der det er mangel på muligheter for regelmessig arbeid både på landsbygda og i byene. Tilbudet av arbeidskraft med de kvalifikasjonene som kjennetegner arbeidere som søker jobb på morgenmarkeder, overgår etterspørselen i det regionale arbeidsmarkedet. Arbeiderne kan heller ikke umiddelbart dra andre steder i India for å finne regelmessig arbeid de er kvalifisert for fordi situasjonen der er sammenlignbar med Gujarat. Å søke arbeid fra morgenmarkeder er derfor ett av alternativene i denne konteksten. Reproduksjon av arbeidskraften på morgenmarkedene har også sammenheng med segmenteringsprosesser som foregår utenfor arbeidsmarkedet, og et aspekt her er yrkessosialiseringen som foregår i familien, skolen og lokalsamfunnet. Uformelle sosiale sikkerhetsnett og inntekt fra flere husholdsmedlemmer utgjør en forutsetning for at morgenmarkeder som system kan opprettholdes.

Jeg har imidlertid argumentert for at morgenmarkeder ikke kan reduseres til å være et resultat av marginale grupperes overlevelsesstrategier, men først og fremst er relatert til produksjonsrelasjoner. Når det gjelder prosesser på etterspørselssiden tilknyttet morgenmarkedene, er produksjons og arbeidssystemet i byggebransjen sentralt. Byggebransjen er prosjektbasert og behovet for arbeidskraft varierer. Det er derfor fordelaktig for arbeidsgivere å hyre noen arbeidere på regelmessig basis og utover det benytte midlertidig arbeidskraft. Arbeidskraften er på denne måten segmentert etter arbeidsstatus. Interaksjonen mellom aktørene tilknyttet morgenmarkedene foregår innenfor et uformelt arbeidsregime. Jeg har framholdt at delstatsmyndighetene og fagforeningene er aktører i det regionale som bidrar til å legitimere og opprettholde dette arbeidsregimet ved ikke å gå aktivt inn for å regulere arbeidsbetingelsene til disse arbeiderne.

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft er et uttrykk for både kontinuitet og endring i det regionale arbeidsmarkedet i Gujarat. Morgenmarkeder kan ikke relateres til informalisering i byggebransjen, men representerer en *kontinuerlig* reproduksjon av uformelle arbeidsrelasjoner. Samtidig er morgenmarkeder et uttrykk for endring fordi arbeiderne som kommer til disse samlingsstedene kan ha beveget seg mellom ufordelaktige segmenter i arbeidsmarkedet eller fra et fordelaktig til et ufordelaktig segment i arbeidsmarkedet. For arbeidere som tidligere har inngått i formelle arbeidsrelasjoner, innebærer det å søke arbeid fra et morgenmarked en informalisering av arbeidsrelasjoner.

6. Avslutning

Denne oppgaven har analysert morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft på lokalt nivå i Bhavnagar og sett dem i forhold til den regionale konteksten i Gujarat. I dette avsluttende kapitlet oppsummerer jeg hovedpunktene i analysen. Jeg drøfter deretter undersøkelsens overførbarhet og kommenterer det teoretiske rammeverket jeg har benyttet. Til slutt kommer jeg med noen perspektiveringer rundt morgenmarkedenes fortsatte eksistens i Gujarat.

Resultater fra undersøkelsen

Oppgavens første problemstilling var: *Hvordan opererer morgenmarkedene for midlertidig arbeidskraft i Bhavnagar?*

Morgenmarkedene Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla er hovedsakelig tilknyttet byggebransjen. Bygningsentreprenører og kontraktører er aktører på arbeidsgiversiden i mitt materiale. Entreprenørene er eiere av registrerte byggeforetak. De rekrutterer ikke selv arbeidskraft, men setter ut ulike deler av arbeidsprosessen til spesialiserte kontraktører som blant annet hyrer arbeidskraft fra morgenmarkeder. Arbeiderne kan deles inn i kategoriene faglærte og ufaglærte og de ufaglærte kan videre differensieres ut fra kjønn. På Dipak Chowk identifiserte jeg to aktørkategorier jeg ikke observerte på de to andre morgenmarkedene. Den første var de kvinnelige mukadamene som er ledere for arbeidslag som fyller sement i forskalinger. Den andre var barnearbeiderne som inngår i disse arbeidslagene.

Morgenmarkedene i Bhavnagar er samlingssteder som har blitt til gjennom sosial praksis som vedvarer over tid. De kan derfor betegnes som *uformelle institusjoner*. Morgenmarkedene er ikke formelt regulert, men kan betegnes som uformelt regulert gjennom nettverk, segmenterende/fragmenterende faktorer og sosiale normer og praksiser. Fagarbeiderne, både kontraktører og arbeidere, har fått opplæring av en slektning eller annen kontaktperson i relativt ung alder. Ufaglærte mannlige arbeidere avanserer ikke umiddelbart til å bli fagarbeidere gjennom erfaring, noe som tyder på at nettverk differensierer adgangen til denne posisjonen. Det er ingen kvinnelige fagarbeidere i materialet, og andre studier fra India viser at kvinner sjelden blir fagarbeidere (Loop 1992,

ILO 2001, SEWA 2002). Dette tyder på at kjønn er en faktor som virker segmenterende/fragmenterende når det gjelder adgang til fagopplæring.

Undersøkelsen har vist at morgenmarkedene i Bhavnagar har en *romlig organisering*. Kontraktørene og arbeiderne er tilknyttet et morgenmarked i nærheten av der de bor, noe som viser at morgenmarkedene er *lokale* arbeidsmarkeder. Aktiviteten på morgenmarkedene foregår mellom bestemte tidspunkter, og arbeiderne har faste plasser hvor de pleier å stå, noe som har sammenheng med hva slags arbeid de utfører. *Nettverk synes å være vesentlig for adgang til arbeid fra morgenmarkedene og interaksjonen mellom aktørene foregår både gjennom direkte henvendelser og via anbefalinger*. Materialet viser at det kan skje en stabilisering av arbeidsrelasjoner mellom kontraktører og midlertidige arbeidere over tid mot mer regelmessighet. Dette funnet er i tråd med andre empiriske studier av morgenmarkeder både i India og i andre kontekster (Punalekar og Patel 1990, Valenzuela et al. 2002). I materialet er det utsagn som tyder på at nettverkene er knyttet til segmenterende/fragmenterende faktorer som kaste, slektskap, geografisk opprinnelse og bosted, men det er også utsagn om at dette ikke er vesentlig og at det å utføre godt arbeid har størst betydning.

Lønnsratene varierer mellom ulike kategorier av arbeidere og påvirkes av faktorer som fagkompetanse, kjønn og alder, men det er også variasjon mellom arbeidere innen de ulike kategoriene og mellom øvre og nedre rater når det gjelder hver enkelt arbeider. Lønnsratene til arbeidere i byggebransjen er regulert av en lov om minimumslønn, men at ufaglærte arbeidere lønnes under denne, viser at loven i liten grad blir implementert. Materialet viser at lønningene delvis reguleres av markedet i byggebransjen, men det er også utsagn fra entreprenører om at kontraktørene bidrar til å regulere disse. Selv om det er kontraktører i mitt materiale som ikke bekrefter dette, peker det i retning av at det kan eksistere samarbeid på arbeidsgiversiden som bidrar til å holde lønningene nede. *Lønnsratene kan også variere med tilbud og etterspørsel på morgenmarkedet, men materialet fra Bhavnagar tyder på at det eksisterer nedre grenser for lønnsnivået selv om disse varierer mellom arbeidere*. Dette framgår også av studier av morgenmarkeder i Ahmedabad (BMS 2002, EPC 2002, SEWA 2002).

Relasjonene mellom aktørene er kjennetegnet både av konflikt og samarbeid. Kontraktørene konkurrerer om anbud, men som nevnt berettes det også om samarbeid når det gjelder regulering av lønns- og anbudsreter. Arbeidere beretter at det er viktig å opprettholde gode relasjoner med kontraktørene for å få jobber, og at de ikke kan

protestere hvis de blir dårlig behandlet. Maktforholdet mellom kontraktører og arbeidere er derfor asymmetrisk. På den annen side er kontraktørens oppgave å få arbeiderne til å jobbe bra og å sikre seg tilgjengelig arbeidskraft. De er derfor avhengige av at arbeiderne er samarbeidsvillige og i materialet er det eksempler på at relasjonene mellom aktørene reguleres av normer for anstendighet. Dette kan også knyttes til at den sosiale historien til arbeidere og kontraktører ligner hverandre. I en kontekst der det er mangel på arbeidsmuligheter, er det konkurranse mellom arbeiderne om jobbene, men materialet gir eksempler på at det også kan være samarbeid mellom arbeiderne ved at de anbefaler hverandre og utveksler informasjon om jobbtilbud. *Arbeidere i Bhavnagar uttrykker imidlertid at det er vanskelig å danne en fagforening fordi det ikke eksisterer noen enhet mellom arbeiderne, noe som viser at samarbeid ikke er knyttet til arbeiderne som kollektiv.*

Oppgavens andre problemstilling var: *Er morgenmarkeder viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper?*

Materialet fra Bhavnagar viser at det er variasjon mellom arbeiderne når det gjelder hvor mye arbeid de får og om de har flere rekrutteringskanaler til arbeid i byggebransjen enn et morgenmarked. Fagarbeiderne jobber nærmest full tid, men kan også oppleve perioder med arbeidsledighet. De ufaglærte arbeiderne kan differensieres etter de som får jobb 15 til 20 dager i måneden og de som får jobb 10 til 15 dager i måneden. Dette er imidlertid opplysninger de ga på intervju tidspunktet og antall dager de jobber kan variere gjennom året. Arbeiderne går vanligvis ikke til andre steder for å søke jobber dersom de ikke blir rekruttert hjemmefra eller får arbeid fra morgenmarkeder. *Midlertidig arbeid i byggebransjen er deres hovedinntektskilde, noe som viser at morgenmarkeder er viktige som arbeidsformidling for lavinntektsgrupper.* Morgenmarkedene i Bhavnagar er av liten skala sammenlignet med større byer, men andre empiriske studier viser at det i større byer daglig samles tusener av arbeidere på disse samlingsstedene (Punalekar og Patel 1990, EPC 2002). Dette peker i retning av at morgenmarkeder i India ikke er et marginalt fenomen.

Oppgavens tredje problemstilling var: *Hvilke prosesser bidrar til å opprettholde morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft?*

Morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft er en manifestasjon av at store deler av arbeidsstyrken i delstaten Gujarat ikke har fast lønnsarbeid og tilgang til arbeidslivsrettigheter, men inngår i uformelle og ofte midlertidige arbeidsrelasjoner. Når det gjelder prosesser på tilbudssiden tilknyttet morgenmarkedene, viser min undersøkelse i likhet med andre studier fra Gujarat at det kommer migranter fra landsbygda til morgenmarkedene (Punalekar og Patel 1990, Breman 1996, BMS 2002, EPC 2002). *Det å søke arbeid fra morgenmarkeder er en måte å skaffe seg livsopphold på for arbeidskraft som skyves ut av jordbruket og ikke absorberes i industrien.* I mitt materiale viser jeg til ett eksempel på en arbeider som tidligere har hatt fast jobb i industrien og hatt tilgang til arbeidslivsrettigheter, og andre studier jeg har referert til viser at det kommer arbeidere som tidligere har inngått i formelle arbeidsrelasjoner til morgenmarkeder i Gujarat (Punalekar og Patel 1990, SEWA 2000). *Denne tilbakegangen i posisjon på arbeidsmarkedet kan relateres til informalisering av arbeidsrelasjoner.* Reproduksjonen av en midlertidig arbeidsstyrke på morgenmarkedene kan også knyttes til segmenteringsprosesser utenfor arbeidsmarkedet. Et aspekt er yrkessosialiseringen som foregår i familien, skolen og lokalsamfunnet. Barnearbeiderne på Dipak Chowk er eksempler på at tilbudet av arbeidskraft på morgenmarkedene kan reproduseres mellom generasjoner. Nettverk på tilbudssiden kan være en kanal til arbeid formidlet fra morgenmarkeder som bidrar til å opprettholde morgenmarkeder som sosial praksis.

Når det gjelder etterspørselssiden tilknyttet morgenmarkedene, viser min undersøkelse i likhet med andre studier fra Gujarat og India at byggebransjen er sentral (Punalekar og Patel 1990, Loop 1992, BMS 2002, EPC 2002, SEWA 2002). Materialet fra Bhavnagar viser at produksjonssystemet i byggebransjen kjennetegnes av kontraktørvirksomhet. Behovet for arbeidskraft varierer mellom prosjektene og de ulike stadiene i byggeprosessen. Kontraktørene hyrer derfor et begrenset antall arbeidere regelmessig på prosjektbasis og benytter midlertidige arbeidere fra morgenmarkeder hvis det er behov for mer arbeidskraft. Arbeidsstyrken er på denne måten segmentert etter arbeidsstatus. *Bruk av midlertidig arbeidskraft er en strategi arbeidsgivere på ulike nivå i byggebransjen benytter i en ustabil markedssituasjon som bidrar til å opprettholde morgenmarkeder som arbeidsformidling.* Interaksjonen mellom arbeidsgivere og arbeidere tilknyttet morgenmarkedene foregår innenfor et uformelt arbeidsregime der arbeiderne

ikke har ikke tilgang til jobbrelatert eller offentlig sosial sikkerhet. *Inntekt fra flere husholdsmedlemmer og sosiale sikkerhetsnett i nabolaget, er en forutsetning for at et arbeidssystem basert på uformelle, midlertidige arbeidsrelasjoner kan opprettholdes fordi kostnadene ved reproduksjon av arbeidskraften skyves over på husholdene.*

Selv om morgenmarkedene i Bhavnagar ikke reguleres direkte av myndigheter eller fagforeninger, er disse aktørene sentrale når det gjelder å påvirke prosesser i det regionale arbeidsmarkedet. Siden begynnelsen av 1990-tallet har India gjennomført en rekke økonomiske reformer, og Gujarat har fulgt opp med sin egen industripolitikk etter reformene. I det nyliberale klimaet som har preget utviklingstankegangen i Gujarat de siste tiårene, overlates det til privat sektor å skape arbeidsplasser. Samtidig gjøres det framstøt for å deregulere arbeidslovgivningen hvilket peker i retning av at myndighetene ikke vil gå aktivt inn for å regulere arbeidsbetingelsene til arbeidere som inngår i uformelle arbeidsrelasjoner. *Jeg har derfor fremholdt at myndighetene i Gujarat legitimerer og opprettholder det uformelle arbeidsregimet på morgenmarkedene.* Fagforeningene i Gujarat har lange historiske tradisjoner, men de har i liten grad kjempet for rettighetene til de uorganiserte arbeiderne. *Fraværet av fagforeninger som organiserer arbeiderne på morgenmarkedene i Bhavnagar og mangel på aktiv handling fra de etablerte fagforeningene i delstaten, gjør at morgenmarkeder som uformell arbeidsformidling kan opprettholdes.*

Overførbarhet til morgenmarkeder i andre kontekster

I oppgaven har jeg referert til studier som viser at fenomenet morgenmarkeder for midlertidig arbeidskraft opptrer i ulike kontekster, og at det kan være likhetstrekk når det gjelder hvordan de opererer og hvilke prosesser som opprettholder dem selv om det også er kontekstuelle forskjeller. Kan fortolkningen som er gjort på bakgrunn av denne undersøkelsen være et relevant utgangspunkt for studier av morgenmarkeder i lignende kontekster?

Det lokalspesifikke ved konteksten Bhavnagar er vesentlig for funnene som er gjort i denne undersøkelsen. Bhavnagar er som nevnt en relativt liten by i indisk sammenheng, noe som har sammenheng med begrenset industrialisering og morgenmarkedene er av liten skala. I analysen av hvordan morgenmarkeder opererer, har jeg identifisert noen differensierende faktorer og mekanismer som virker inn på adgangen til aktørkategorier og

tilarbeid formidlet fra morgenmarkedene. I lys av andre studier jeg har referert til underveis, er det sannsynlig at disse faktorene og mekanismene vil være relevante å utforske når det gjelder morgenmarkeder i andre byer i Gujarat og India, men *hvordan* de virker kan variere. Det kommer for eksempel ikke sirkulære migranter til morgenmarkedene i Bhavnagar, og det kan derfor tenkes at for eksempel nettverk er mer sentrale i arbeidsformidlingen her enn i byer hvor antallet arbeidere på morgenmarkene er større og det er flere migrantarbeidere. På den annen side viser andre studier fra Gujarat og India at det også i større byer kan være mindre morgenmarkeder, og at arbeidere går til morgenmarkeder hvor de har kontakter, noe som tyder på at materialet fra Bhavnagar kan ha overføringsverdi til større byer. Et eksempel på en faktor som kan ha betydning, men virke forskjellig er kaste, som vil påvirkes av kastekonstellasjonene der morgenmarkedene er lokalisert. Min undersøkelse viser at arbeidere som kommer til morgenmarkedene er en sammensatt gruppe både når det gjelder kompetanse, spesialiseringer og sosio-økonomisk bakgrunn. Det er sannsynlig at lignende variasjon vil finne sted også i en annen kontekst.

Når det gjelder hvilke prosesser som opprettholder morgenmarkeder, kan det være lokalspesifikke forhold på etterspørsels- og tilbudssiden som varierer mellom kontekster. Migrasjon fra landsbygda er en prosess som kan bidra til å reprodusere arbeidskraft på morgenmarkeder andre steder, men årsakene til at arbeidskraft skyves ut av jordbruket kan variere. Morgenmarkeder kan som vist være tilknyttet andre bransjer enn byggebransjen, men prosessene på etterspørselssiden som gjør at arbeidskraft hyres fra morgenmarkeder kan være relevante. Fordi arbeidssystemet i byggebransjen i Gujarat ikke er formelt regulert, vil trolig morgenmarkeder i andre byer også være kjennetegnet av et uformelt arbeidsregime, men tilstedeværelsen av lokale fagforeninger er aktører som kan påvirke det regulerende miljøet.

Teoretisk sluttord

Ifølge moderniseringsteori er uformelle økonomiske aktiviteter rester av tradisjonelle systemer og noe som eksisterer i en overgangsfase. Sett fra den moderniseringsteoretiske marginaliseringsretningen, er det å søke arbeid fra morgenmarkeder en overlevelsesstrategi for marginale grupper som skyves ut av jordbruket og ikke absorberes i industrien, men det er et spørsmål om tid før de blir absorbert i den moderne sektoren. Gujarat har opplevd økonomisk vekst siden 1960-tallet, men fortsatt har bare et mindretall av arbeidstakerne

fast lønnsarbeid. *Med utgangspunkt i informaliseringperspektivet har jeg argumentert for at morgenmarkeder ikke kan reduseres til å være rester av tradisjonelle systemer eller et resultat av marginale grupperes overlevelsesstrategier, men er relatert til produksjonsrelasjoner.* Analyser av arbeidsmarkedet og økonomien i utviklingsland tar ofte utgangspunkt i begrepsparet formell og uformell sektor. Informaliseringperspektivet kritiserer sektordualismen fordi den ikke fanger opp heterogenitet innen uformell sektor og koblingene til formell sektor. Heterogenitet henspiller blant annet på motsetningene mellom entreprenører og lønnsarbeidere. Dette kommer til uttrykk i de asymmetriske relasjonene mellom kontraktører og arbeidere i Bhavnagar. Materialet fra Bhavnagar viser også at det kan eksistere koblinger mellom formelt registrerte byggeforetak og uregistrerte kontraktører som hyrer arbeidskraft basert på uformelle arbeidsrelasjoner blant annet fra morgenmarkeder. *Asymmetrien mellom kontraktører og arbeidere og koblingene mellom morgenmarkeder og formelle foretak støtter kritikken av sektordualismen. Dette peker i retning av at det ikke bare er et spørsmål om tid før arbeiderne som søker jobb fra morgenmarker kommer inn i faste arbeidsforhold fordi arbeidsgiversiden har interesse av å opprettholde det uformelle arbeidsregimet.*

Innformaliseringperspektivet legger hovedvekten på etterspørselssiden i arbeidsmarkedet gjennom arbeidsgiveres strategier. Jeg har argumentert for nytten av segmenteringsteori i analysen av morgenmarkeder, fordi denne teoriretningen gir rom for å se den gjensidige påvirkning mellom prosesser både på etterspørsels- og tilbudssiden i arbeidsmarkedet. Informaliseringperspektivet er også mest opptatt av endringene som har skjedd i verdensøkonomien siden 1970-tallet og gjennom oppgaven har jeg vist at morgenmarkeder representerer både kontinuitet og endring i det regionale arbeidsmarkedet i Gujarat. På bakgrunn av annen litteratur har jeg vist at byggebransjen i India alltid har vært dominert av uformelle arbeidsrelasjoner og at bransjen i seg selv ikke har gjennomgått noen informaliseringssprosess. *Morgenmarkeder er derfor først og fremst et uttrykk for en kontinuerlig reproduksjon av uformelle arbeidsrelasjoner, men kan indirekte relateres til innformalisering. For det første ved at arbeidstakere som har inngått i formelle arbeidsrelasjoner kommer til morgenmarkeder i Gujarat, og for det andre i forbindelse med den relative økningen i uformelle arbeidsrelasjoner i forhold til formelle arbeidsrelasjoner.*

Perspektivering og spørsmål til videre forskning

I innledningskapittelet refererte jeg til studier fra Chicago og Los Angeles som viser en tendens til økende institusjonalisering av dagarbeidsformidling, både gjennom offentlige arbeidsformidlingssentraler, privat registrerte vikarbyråer og vikarbyråer som opererer på kanten av eller utenfor loven (Valenzuela et al. 2002, Peck og Theodore 2001). Namibia opplever også vekst i vikarbyråvirksomhet som peker i retning av institusjonalisering (Endresen og Jauch 2001). Studier jeg har referert til peker på tendenser til at morgenmarkeder er et økende fenomen. Dette kan relateres til den relative økningen av arbeidstakere som inngår i uformelle arbeidsrelasjoner, noe som tyder på at morgenmarkeder vil fortsette å eksistere. Vil arbeidskraft fra morgenmarkeder i India i økende grad rekrutteres til andre sektorer enn byggebransjen som følge av informalisering? Vil det skje en institusjonalisering mot vikarbyråvirksomhet slik som i Sør-California og Namibia? Dette er spørsmål det er interessant å forfølge.

Morgenmarkeder er viktige som arbeidsformidling i en kontekst der det er mangel på alternativer, men denne formen for arbeidsformidling er forbundet med stor jobbusikkerhet. I innledningen refererte jeg til kritikere som hevder at de økonomiske reformene som har vært gjennomført i Gujarat ikke bidrar til å generere tilstrekkelig med arbeidsplasser som kan kompensere for deindustrialiseringen (Hirway og Terhal 2002). I hvilken grad det på sikt vil skape flere arbeidsplasser vil framtiden vise. Breman (2003) påpeker at reformene er forankret i en tro på at fleksible arbeidsmarkeder vil stimulere økonomien slik at det skapes flere arbeidsplasser, noe som vil bidra til fattigdomsreduksjon, selv om restrukturering kan medføre forverring i en overgangsfase. Breman hevder imidlertid at den grunnleggende respekten for arbeidskraftens verdighet ikke ivaretas i det nyliberale klimaet som preger Gujarat. Jobbstabilitet og sosial sikkerhet gjennom formalisering av arbeidsrelasjoner er nødvendige forutsetninger for fattigdomsbekjempelse, noe som igjen er vesentlig for økonomisk utvikling. Dette ivaretas ikke innenfor det nåværende arbeidsregimet.

Ifølge ILO (2001) går trenden i byggebransjen internasjonalt mot økt bruk av midlertidig arbeidskraft og selvsysselsatte som ikke har tilgang til arbeidslivsrettigheter. Samtidig viser ILO til eksempler på organisering av midlertidige bygningsarbeidere i flere land. Blant annet driver fagforeninger i byggebransjen arbeidsformidlingsbyråer, i noen tilfeller både for organiserte og uorganiserte arbeidere. I India er det fremmet forslag om at

fagforeninger skal starte kooperativer for fagopplæring av kvinner. Candland (1999) påpeker at indiske fagforeninger har blitt svekket som følge av den industrielle restruktureringen, men at de fortsatt utgjør en viktig motkraft. For fagforeningene er det derfor vesentlig å utarbeide nye strategier. Jeg har vist til organisasjoner som organiserer midlertidige arbeidere på lokalt nivå i Ahmedabad. Hvordan mer etablerte fagforeninger i India kan utarbeide strategier i samarbeid med lokale aktører for å bedre arbeidsbetingelsene til arbeidere som søker jobb fra morgenmarkeder, er også interessante problemstillinger som kan utforskes videre.

Referanser

- Agarwala, R. 2003. Reforms and Labour Markets. EPW Book Review. *Economic and Political Weekly*, November 22.
- Andrae, G. Arbetsregim ock plats i nigeriansk textilindustri. Hesselberg, J. (ed.). *Utviklingsgeografi*. Tano Aschehoug, Oslo. 193-211.
- Assaad, R. 1993. Formal and Informal Institutions in the Labour Market, with Applications to the Construction Sector in Egypt. *World Development*, Vol. 21, No. 6. 925-939.
- Aoki, H. 2003. Homelessness in Osaka: Globalisation, Yoseba and Disemployment. *Urban Studies*, Vol. 40, No. 2. 361-378.
- BMS. 2002. *The Migrant Tribal Construction Labourers in Ahmedabad. A study*. DISHA, Himmatnagar, Ahmedabad.
- Breman, J. 1976. Prologue. Dualistic labour System? A Critique of the 'Informal Sector' Concept. Breman, J. 1994. *Wage Hunters and Gatherers. Search for Work in the Urban and Rural Economy of South Gujarat*.. Oxford University Press, New Dehli. 3-130.
- Breman, J. 1994. *Wage Hunters and Gatherers. Search for Work in the Urban and Rural Economy of South Gujarat*.. Oxford University Press, New Dehli.
- Breman, J. 1996. *Footloose Labour. Working in India's Informal Economy*. Cambridge University Press.
- Breman, J. 2001. An Informalised Labour System. End of Labour Market Dualism. *Economic and Political Weekly*, December 29.
- Breman, J. 2003. *The Labouring Poor in India. Patterns of Exploitation, Subordination and Exclusion*. Oxford University Press.
- Candland, C. 1999. Labour, Industry and the State in India and Pakistan. Munck, R. & Waterman, P. (eds). *Labour Worldwide in the Era of Globalisation. Alternative Union Models in the New World Order*. Palgrave, New York. 175-196.
- Castells, M. & Portes, A. 1989. World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy. Portes et al. *The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London. 11-37.
- Castree et al. 2004. *Spaces of Work. Global Capitalism and the Geographies of Labour*. Sage Publications, London.
- Chamaraj. K. 2001. Construction Workers Need More than Just 'Act'. *Labour File*, February-May. 50-55.

- De Soto, H. 1989. *The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World*. I. B. Tauris & Co Ltd Publishers, London.
- Eie, S. A. 2003. *Den ekskluderende skolen. Hvilke forhold i skolen virker ekskluderende for barns skolegang? En studie fra Bhavnagar, India*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Endresen, S. B. 1994. *Modernization Reversed? Technological Change in Four Asian Fishing Villages*. Dissertation for the Dr. Philos Degree. Department of Human Geography, University of Oslo.
- Endresen, S. B., Jauch, H. 2001. *Labour Hire in Namibia*. Utskrift 16.01.01 (upublisert).
- Engelshoven, M. 2002. Rural to Urban Migration and the Significance of Caste: The Case of the Saurashtra Patels of Surat. *Shah, G. et al. Development and Deprivation in Gujarat. In Honour of Jan Breman*. Sage Publications, New Delhi. 294-313.
- EPC. 2002. *Daily Wage Labour Markets Study, Ahmedabad*. Environmental Planning Collaborative, Usmanpura, Ahmedabad. (upublisert).
- Frøystad m.fl. 2000. *Nærbilder av India. Samfunn, politikk og utvikling*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo. Innledning.
- Frøystad, K. 2000. Kaste – en bremsekloss for hindunasjonalismen? *Frøystad m.fl. Nærbilder av India. Samfunn, politikk og utvikling*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo. 82-103.
- Gilbert, A. & Gugler, J. 1992. *Cities, Poverty and Development. Urbanization in the Third World*. Oxford University Press.
- Grønmo, S. 1996. Forholdet mellom kvalitative og kvantitative tilnærminger i samfunnsforskning. *Holter, H. & Kalleberg, R. (red.). Kreative metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlaget, Oslo. 73-108.
- Hansen, M. N. 1997. Sosiale nettverk, rekrutteringskanaler og lønn i det norske arbeidsmarkedet. *Tidsskrift for Samfunnsforskning, No. 2*. 171-195.
- Hart, K. 1973. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies, Vol. 11, No. 1*. 61-89.
- Hirway, P. & Terhal, P. 2002. The Contradictions of Growth. *Shah, G. et al. Development and Deprivation in Gujarat. In Honour of Jan Breman*. Sage Publications, New Delhi. 37-58.
- Holmstöm, M. 1984. *Industry and Inequality. The social anthropology of Indian labour*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ILO 2001. *The Construction Industry in the Twenty-First Century: Its Image, Employment Prospects and Skill Requirements*. International Labour Office, Geneva.

- Johnstad, T. 1993. *En konkurransedyktig byggenæring*. SNF-rapport nr 27/1993. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen.
- Kalleberg, A. L. & Sørensen, Aa. B. 1979. The Sociology of Labour Markets. *Annual Review of Sociology*, Vol. 5. 351-379.
- Kolenda, P. 1978. *Caste in Contemporary India. Beyond Organic Solidarity*. Waveland Press, Inc. Illinois.
- Kundu, A. & Mahadevia, D. 2002. Globalisation, Poverty and Vulnerability. *Kundu & Mahadevia (eds). Poverty and Vulnerability in a Globalising Metropolis, Ahmedabad*. Manak, New Delhi. 1-29.
- Kvale, S. 1997. *Det kvalitative forskningsintervju*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Loop, T. van der 1992. *Industrial Dynamics and Fragmented Labour Markets. Construction Firms and Labourers in India*. Royal Dutch Geographical Society/Department of Human Geography. Faculty of Environmental Sciences, University of Amsterdam.
- Lourenco-Lindell, I. 2002. *Walking the Tight Rope. Informal Livelihoods and Social Networks in a West African City*. Department of Human Geography, Stockholm University. Akademityck AB, Edsbruk, Sweden.
- Mahadevia, D. 2002. Changing Economic Scenario: Informalisation and Increased Vulnerability. *Kundu & Mahadevia (eds). Poverty and Vulnerability in a Globalising Metropolis, Ahmedabad*. Manak, New Delhi. 30-79.
- Martin, R. L. 2000. Local Labour Markets: Their Nature, performance and Regulation. *Clark et al. (eds). The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford University Press. 455-476.
- Meagher, K. 1995. Crisis, Informalization and the Urban Informal Sector in Sub-Saharan Africa. *Development and Change*, Vol. 26. 259-284.
- Mikkelsen, B. 1995. *Methods for Development Work and Research. A guide for Practitioners*. Sage Publications, New Delhi/Thousand Oaks/London.
- Minimum Wages for Construction and Maintenance. May 1997. Ministry of Law and Justice, Legislative Department. New Delhi.
- Opsvik, T. 1997. *Uformell økonomi og selvsyssetting i Santiago de Chile*. Hovedoppgave i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Peck, J. 1996. *Work Place. The Social Regulation of Labour Markets*. The Guilford Press, New York.
- Peck, J. & Theodore, N. 2001. Contingent Chicago: Restructuring the Spaces of Temporary Labour. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25, No. 3. 27-51.

- Portes, A. & Schauffler, R. 1993. Competing Perspectives on the Latin American Informal Sector. *Population and Development Review, Vol. 19, No. 1.* 33-60.
- Punalekar. S. P., & Patel, A. 1990. *Survival Struggles of Female Casual Labourers in Gujarat. A Study of Female Workers of Casual Labour Markets/Chakla Bazars in South and Central Gujarat Cities.* Centre for Social Studies, South Gujarat University.
- Rahman, M. 2000. *Connections and Consumption: A Critical Review of Concepts and Methodology to Study Consumption.* Særtrykk nr. 1. Reprint from Sosiologisk Årbok, årgang 4.1.1999. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Robinson, G. M. 1998. *Methods and Techniques in Human Geography.* John Wiley & Sons Ltd. 407-432.
- Ruud, A. 2000. Hvor går Indias industrielle utvikling? *Frøystad m.fl (red). Nærbilder av India. Samfunn, politikk og utvikling.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo. 332-346.
- Saramma, A. D. & Oza. N. 2000. *Industrial Development of Bhavnagar District: Problems and Prospects.* Department of Economics, Bhavnagar University.
- SEWA. 2002. *Construction Labourers, A Study.* Mahila SEWA Sangh. SEWA Academy.
- Shah, G. & Rutten, M. 2002. Capitalist Development and Jan Breman's Study of the Labouring Class in Gujarat. *Shah, G. et al. Development and Deprivation in Gujarat. In Honour of Jan Breman.* Sage Publications, New Delhi.17-36.
- Smekal, P. 1991. *Teori om utveckling ock underutveckling.* Uppsala universitet, avdeling för u-landsfrågor.
- Streefkerk, H. 2002. Casualisation of the Workforce: Thirty Years of Industrial Labour in South Gujarat. *Shah, G. et al. Development and Deprivation in Gujarat. In Honour of Jan Breman.* Sage Publications, New Delhi. 133-149.
- Sundaram, K. & Tendulkar, S. D. 2003. Poverty among Social and Economic Groups in India in 1990s. *Economic and Political Weekly, December 13.* 5263-5276.
- Thagaard. T. 1998. *Systematikk og innlevelse. En inføring i kvalitativ metode.* Fagbokforlaget, Bergen.
- The Gazette of India. 1996. *Regulation of Employment and Conditions of Service Act, No. 27 og The Building and Other Construction Workers' Welfare Cess Act, No. 28.* Ministry of Law and Justice, Legislative Department. New Delhi.
- Theodore, N. 2003. Political Economies of Day Labour: Regulation and Restructuring of Chicago's Contingent Labour Markets. *Urban Studies, Vol. 40, No. 9.* 1811-1828.
- Tilly, C. & Tilly, C. 1998. *Work Under Capitalism.* Westview Press, Colorado.
- Torp, H. et al. 1994. *Arbeidsmarkedsøkonomi.* Rogaland Mediesenter.

- Trebbi, L. M. 2000. *Marginalisering av arbeidskraften i et lokalt arbeidsmarked. En studie av tekstilarbeidere i Ahmedabad, India*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Valenzuela, A. et al. 2002. Seeking Work Daily: Supply, Demand, and Spatial Dimensions of Day Labor In Two Global Cities. *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 43, No. 2. 192-219.
- Widerberg, K. 2001. *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt – en alternativ lærebok*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Aase, T. H. 1998. Migrasjonens lokale dialektikk i Pakistan. *Hesselberg, J. (ed.). Uviklingsgeografi*. Tano Aschehoug, Oslo. 82-100.

Vedlegg 1. Oversikt over informanter

Arbeidere

Informantkategori	Spesialisering	Morgenmarked
Fagarbeider, 28 år Kaste: Vankar Bosted: Anandnagar	Forskalingssnekring	Dipak Chowk
Fagarbeider, 32 år Kaste: Kumbhar Bosted: Sardarnagar	Flislegging	Limbdiyu
Mannlig arbeider, 40 år Kaste: Vankar Bolig: Mafat Nagar	Håndlanger	Dipak Chowk
Mannlig arbeider, 45 år Kaste: Vankar Bolig: Mafat Nagar	Håndlanger	Dipak Chowk
Mannlig arbeider, 30-40 år Kaste: Koli? Bosted: Jawahar Maidan	Graving	Limbdiyu
Mannlig arbeider, 40 år Kaste: Koli? Bosted: Jawahar Maidan	Graving	Limbdiyu
Mannlig arbeider, 35 år Kaste: Koli Bosted: Jawahar Maidan	Graving, håndlanger	Limbdiyu
Mannlig arbeider, 62 år Kaste: Koli Bosted: Anandnagar	Håndlanger	Limbdiyu
Mannlig arbeider, 24 år Kaste: ? Bosted: Mafat Nagar i Kumbharwada	Håndlanger	Gadechi Vadla
Mannlig arbeider, 35 år Kaste: Koli Bosted: Girnar Society i Kumbharwada	Håndlanger	Gadechi Vadla
Barnarbeider, 12-14 år (bestemor) Kaste: ? Bosted: Mafat Nagar	Sementfylling	Dipak Chowk
Kvinnelig mukadam, 35 år Kaste: Koli Bosted: Khedutwas	Sementfylling	Dipak Chowk
Kvinnelig mukadam, 35 år Kaste: Koli Bosted: Mafat Nagar	Sementfylling	Dipak Chowk

Kvinnelig mukadam, 40 år Kaste: Vankar Bosted: Mafat Nagar	Sementfylling	Dipak Chowk
Kvinnelig arbeider, 45 år Kaste: Koli Bosted: Mafat Nagar	Sementfylling	Dipak Chowk
Kvinnelig arbeider, 45 år Kaste: Vankar Bosted: Mafat Nagar	Graving, håndlanger	Dipak Chowk
Kvinnelig arbeider, 35 år Kaste: Koli Bosted: Girnar Society i Kumbharwada	Håndlanger	Gadechi Vadla
Kvinnelig arbeider, 40 år Kaste: Koli Bosted: Ramdevnagar i Kumbharwada	Håndlanger	Gadechi Vadla

Kontraktører

Informantnummer	Spesialisering	Morgenmarked
Kontraktør Kaste: ? Bosted: ?	Forskalingssnekring, reisverk	Dipak Chowk
Kontraktør Kaste: Vankar Bosted: Mafat Nagar	Forskalingssnekring, reisverk	Dipak Chowk
Kontraktør Kaste: Kumbhar Bosted: Bharatnagar	Tømring	Limbdiyu
Kontraktør Kaste: Kumbhar Bosted: Bharatnagar	Flislegging	Limbdiyu
Kontraktør 5		Gadechi Vadla

Entreprenører

Entreprenør: Ingeniør, private og offentlige oppdrag
Entreprenør: Arkitekt, boligbygging
Entreprenør: Ingeniør, boligbygging
Entreprenør: Ingeniør, boligbygging

Andre informanter

Arunbhai Mehta: Leder av fagforeningen til Communist Party of India, the Marxists i Bhavnagar
Vipul Pandya: Leder av fagforeningen Bandkam Mazdoor Sanghatan i Ahmedabad
Kithibhai Patel: Assisterende arbeidskommisær i Bhavnagar
Darshini Mahadevia: Forsker ved School of Planning, CEPT, i Ahmedabad

Uformelle samtaler

- Parul og Falgun Sheth, ledere i Shaishav
- SEWA Academy, Ahmedabad
- Arbeidere på Dipak Chowk, Limbdiyu og Gadechi Vadla
- Arbeidere i forskjellige kategorier som ikke falt innenfor utvalgskriteriene: Midlertidige arbeidere som ikke går til morgenmarked, midlertidige arbeidere som går til et annet morgenmarked enn de tre jeg har studert og arbeidere som jobber regelmessig for en kontraktør
- Arbeidere på morgenmarkedene Ambawadi, Gurukul og Shapur i Ahmedabad
- Medlemmer av *Bandhkam Mazdoor Sangathan* i Ahmedabad

Vedlegg 2. Intervjuguider

Interview guide for casual workers

Household

- Worker's gender, age, caste
- Civil status and children
- Number of people in the household

Work history

- Where were you born and raised?
- What kind of work did your parents do?
- Did you go to school?
- Can you tell me what kind of work have you been doing since you started working?
- If the worker is from another place: Why did you leave?
- If the work has changed, why?
- How did you get these jobs?
- Can you tell me how you got your first job in construction?
- Why do you do this kind of work? Are there any alternatives?
- If the worker is a woman: Did you work during pregnancy? Who took/take care of the children when you are working?

Morning market

- Why do you go to this morning market?
- How often do you go to the morning market?
- Do you also get hired from your home?
- Who hire you?
- Do you often work for the same contractors?
- What is important to obtain work?
- Are factors such as caste/kinship/friendship/gender important?
- If there are many workers on the market and lack of jobs, who will get work?
- Is there any competition/co-operation among the workers on the morning market?
- Do you help others to get work and do you get help of others?
- Have you ever participated in any kind of protest?
- Are you member of any union/organisation?

- Do you think there is a need for a labour union?
- How many days in the last week did you get work?
- How many days in a month do you generally get work?
- Has it been more easy/more difficult to get work the last year/five years/ten years?

Payment

- How much do you earn?
- How many hours do you work? Do you get overtime payment?
- Do you get paid before or after the job is finished? What if the works is lasting for many days?
- Do you bargain with the contractors about the payment?
- Do you ever get paid less than agreed in advance?
- Have you ever experienced any accidents? Do you get compensation if an accident happen?
- Has the payment increased/declined, since when?

Other income sources and social security

- What do you do if you don't get work?
- Do you need to work every day?
- Do you have other income sources? Connection with village?
- Do any of the other householdmembers work?
- How much do the other householdmembers earn? Do they have regular income?
- Do you have any savings? Loan? From whom?
- Who controls the income in the household?
- Are there days when you don't have enough food? Meals per day, eating what?
- Are there expenses which you can not afford? (clothes, medical, schooling)

Living conditions

- Can you describe your daily routine from morning to evening?
- Own/rented house? Housing quality?
- Electricity, water, cooking facilities, sanitation
- Items like tv, bicycle, scooter
- Are you satisfied with your situation?
- What can be improved?
- What kind of work do you wish for your children?

Interview guide for labourcontractors

- What kind of construction work/projects are you undertaking?
- How did you become a contractor? Work history?
- From where do you recruit labour? Regular or casual?
- Why regular? Why casual?
- Why do you go to this morning market?
- How often do you go to the morning market?
- Whom will you select among the workers on the morning market?
- Is it any competition/cooperation among the workers on the morning market?
- Is it any competition/cooperation among the contractors?
- How to you get work?
- What is important to obtain work?
- Dou you have any problems of getting work?
- How are the payment arrangements?
- Do you bargain with your employers about the payment?
- Do you bargain with the workers about the payment?
- Working conditions for regular/casual labour?
- How is the situation for the construction industry right now?